

СБОРНИК ОТ МАТЕРИАЛИ

УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ
И МНОГООБРАЗИЕ
В БЪЛГАРИЯ

УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ И МНОГООБРАЗИЕ В БЪЛГАРИЯ
SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND DIVERSITY IN BULGARIA

SUSTAINABLE DEVELOPMENT
AND DIVERSITY
IN BULGARIA

COLLECTED PAPERS

Икономически
институт
на БАН

УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ И МНОГООБРАЗИЕ В БЪЛГАРИЯ

IKOPIS

2010

УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ В ЕДИН МНОГООБРАЗЕН СВЯТ SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN A DIVERSE WORLD (SUS.DIV)

е мулти-дисциплинарен проект по линия на 6 Рамкова програма на Европейската Комисия. В него участват 32 институции от Европа, Индия, САЩ. Основна цел е изследването на отношението между културното многообразие и устойчивото развитие главно в Европа. Този проект обединява научни работници от различни сфери на науката от университети, научни институти, неправителствени организации и др. Насоката на изследванията и очакваните резултати са оформянето на идеи и формулирането на конкретни инструменти и подходи за управление на културното многообразие като нов елемент от общата стратегия за устойчиво развитие.

© Авторски колектив:

Бакърджиева, Радостина, ст.н.с. д-р, Икономически институт на БАН
Владиминова, Катя, проф. д-р, УНСС, София
Ганчева, Вяра, н.с. д-р, Институт по социология, БАН
Йозиолдаш, Саваш, ст.н.ст. д-р, Икономически институт на БАН
Михайлов, Дочо, д-р, АСА
Ковачев, Васил, д-р, Център за изследване на населението БАН
Минчев, Веселин, ст.н.с. д-р, Икономически институт на БАН
Найденова, Павлинка, н.с. д-р, Икономически институт на БАН
Нончев, Андрей, д-р, УНСС, София
Ножаров, Щерьо, Министерство на околната среда и водите
Хубенова, Татяна, ст.н.с. д-р, Икономически институт на БАН
Христова-Балканска, Искра, ст.н.с. д-р, Икономически институт на БАН
Янкова, Нина, ст.н.с. д-р, Икономически институт на БАН

УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ И МНОГООБРАЗИЕ В БЪЛГАРИЯ

Първо издание

Научен редактор:
Редактор:
Коректор:
Предпечат: д-р Илко Вълков
© Корица: д-р Илко Вълков

© ИКОПИС, 2010
ISBN: 978-954-91905-3-3

Всички права запазени. Нито една част от книгата не може да бъде размножавана или възпроизвеждана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство ИКОПИС и на авторите.

СЪДЪРЖАНИЕ

***УСТОЙЧИВО ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ, МНОГООБРАЗИЕ
И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД ИКОНОМИКАТА НА БЪЛГАРИЯ..... 5***

**Главни концепции залегнали в проекта „устойчиво развитие в
един многообразен свят” *Sustainable Development in a Diverse
World (SUS.DIV) (2005-2009) – изводи за България..... 5***

Ст. н.с. II ст. д-р Нина Янкова, **УСТОЙЧИВОСТ В РАЗВИТИЕТО НА ОБЩИНИ-
ТЕ ЗА ПЕРИОДА 2000-2004 г.,** Икономически институт на БАН 9

Ст.н.с.II ст. д-р Радостина Бакърджиева, **КОРПОРАТИВНАТА СОЦИАЛНА
ОТГОВОРНОСТ – ЯДРО НА УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ,** Икономически
институт на БАН 17

Ст.н.ст. д-р Саваш Орхан Йозиолдаш, **РОЛЯ И ЗНАЧЕНИЕ НА МАРКЕ-
ТИНГОВАТА ОБКРЪЖАВАЩА СРЕДА ЗА УСТОЙЧИВОТО ИКОНОМИЧЕСКО
РАЗВИТИЕ В СВЕТА И В БЪЛГАРИЯ,** Икономически институт на БАН. 23

Н.с. д-р Вяра Ганчева, **БЪЛГАРСКИЯТ НЕПРАВИТЕЛСТВЕН СЕКТОР В КОНТЕКСТ-
ТА НА УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ,** Институт по социология, БАН 31

Щерьо Но жаров, **ИКОНОМИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА НАЦИОНАЛНАТА ПОЛИТИ-
КА ПО ИЗМЕНЕНИЕ НА КЛИМАТА,** Министерство на околната среда и
водите 43

СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА МНОГООБРАЗИЕТО..... 49

Проф.д-р Катя Владимирова, **УПРАВЛЕНИЕ НА РАЗЛИЧНИТЕ: НОВИТЕ
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ЗА ПУБЛИЧНИТЕ И КОРПОРАТИВНИТЕ ПОЛИТИКИ,
УНСС, София..... 49**

Ст.н.с., д-р Татяна Хубенова, **СОЦИАЛНОТО РАЗНООБРАЗИЕ И МИКРОФИ-
НАНСИРАНЕТО КАТО ИНСТРУМЕНТ ЗА БОРБА С БЕДНОСТТА,** Икономиче-
ски институт на БАН 67

Д-р Дочо Михайлов, СЪВРЕМЕННИ СЕМЕЙНИ МОДЕЛИ И ПРОФЕСИОНАЛНО РАЗВИТИЕ, ASA	83
Д-р Васил Ковачев, ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА УРБАНИЗАЦИЯТА ВЪРХУ ДЕМОГРАФСКИТЕ ПРОЦЕСИ В БЪЛГАРИЯ, Център за изследване на населението БАН	105
Ст.н.с. Веселин Минчев, ПРОФИЛ И НАГЛАСИ НА ПОТЕНЦИАЛНИТЕ ЕМИГРАНТИ ОТ БЪЛГАРИЯ СЛЕД 2007: ЕМПИРИЧНИ ОЦЕНКИ, Икономически институт на БАН	117
Н.с. I ст. д-р Павлинка Найденова, Ст.н.с. II ст. д-р Искра Христова-Балканска, БЪЛГАРСКИТЕ ЕМИГРАНТИ В ГЕРМАНИЯ, Икономически институт на БАН	141
Д-р Андрей Нончев, ИКОНОМИЧЕСКА ИМИГРАЦИЯ И НАЦИОНАЛНА ИДЕНТИЧНОСТ, УНСС, София	179
Ст.н.с д-р. Искра Христова-Балканска, ПРЕКИ ЧУЖДЕСТРАННИ ИНВЕСТИЦИИ И ПАРИЧНИ ТРАНСФЕРИ ОТ БЪЛГАРСКАТА ТРУДОВА МИГРАЦИЯ. ВЪЗМОЖНИ ЕФЕКТИ ВЪРХУ МНОГООБРАЗИЕТО И РАЗВИТИЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА, Икономически институт на БАН	195
Ст.н.с. д-р. Искра Христова-Балканска, Д-р. Павлинка Найденова, НАРАСТВАНЕ НА МНОГООБРАЗИЕТО В СОФИЯ: ИКОНОМИЧЕСКИ И ИМИГРАЦИОННИ ИЗМЕНЕНИЯ, Икономически институт на БАН	215

**УСТОЙЧИВО ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ,
МНОГООБРАЗИЕ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА
ПРЕД ИКОНОМИКАТА НА БЪЛГАРИЯ**

**Главни концепции залегнали в проекта
„УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ В ЕДИН МНОГООБРАЗЕН СВЯТ”
SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN A DIVERSE WORLD (SUS.DIV)
(2005-2009) – изводи за България**

„Устойчиво развитие в един многообразен свят” е мулти-дисциплинарен проект по линия на 6 Рамкова програма на Европейската Комисия. В него участват 32 институции от Европа, Индия, САЩ.

Основна цел е изследването на отношението между културното многообразие и устойчивото развитие главно в Европа. Този проект обединява европейски научни работници от различни сфери на науката от университети, научни институти, неправителствени организации и др. Насоката на изследванията и очакваните резултати са оформянето на идеи и формулирането на конкретни инструменти и подходи за управление на културното многообразие като нов елемент от общата стратегия за устойчиво развитие. Във връзка с това може да се проследят някои особености и проявления на многообразието (diversity) – понятие на което се придава особено важно значение във формулирането на теоретични и практически задачи от редица клонове на науката, между които са и обществените науки.

Дебатът относно многообразието протича освен в научната общност и в изпълнителната власт и в политическите партии. В Световната Декларация за културно многообразие (ЮНЕСКО) от 2001 год. се узаконява значението на този въпрос за цялото общество. Културното многообразие е необходимо за човечеството, толкова колкото е необходимо и биологичното многообразие за природата, и това един от начините за развитие и разбиране не само на икономическия растеж, но също и като инструментите за постигане на по-добро интелектуално, емоционално, морално и духовно съществуване. (Член 3)

Вдъхновени от биоразнообразието, което изследва биологичните видове в тяхната цялост, икономическата наука възприема този подход и разглежда обществото като съвкупност от различни фирми, производства, икономики, религии и т.н. Търсят се паралелни „мостове” и подобни явления между био-многообразието и формулирането на индекси, които да

позволят разбирането и измерването на икономическото многообразие. Затруднението идва защото се работи с големи масиви от данни за доходи, заплати, потребление и други за по-дълги периоди от време. Осмислянето на получените резултати са често противоречиви и предполагат формулирането на различни алтернативни решения.

Това е въпрос който има редица аспекти и варианти и разбирането на неговата роля и влияние не може да се развива без ползването на инструментариума на обществените науки и в частност на икономическата наука.

Икономическата среда е динамична като идентифицирането на многообразието изисква много усилия. Липсва, все още, единно виждане и разбирателство в научната общност относно измерването на измерване на многообразието.

Този подход се оказва полезен при дългосрочното изследване на неравенството на доходите, където многообразието е обект на дългогодишно изследване. Постигат се определени резултати в областта на:

➤ Концентрация на населението, като се доказва, че концентрацията на населението води до нарушаване на еднотипния модел на разпределение на доходите и респ. на богатството на държавата.

➤ Поляризация на населението, която може да породи расистки, етнически, религиозни проблеми в отделните концентрирани групи и всъщност нарастването на многообразието в населението води до повишаване на рисковите фактори за обществото не само в културен, но и в социален и икономически план.

Изследванията се извършваха на равнище държава, но сега се концентрират на микро-равнище, а именно на равнище градове и региони.

В това отношение се прави преглед на по-главните проблеми, които имат отношение към многообразието, а именно:

➤ Конфликтни ситуации в силно поляризирано общество. Хетерогенният характер на обществото може да повлияе на разпределението на доходите и така това може да породи потенциален конфликт между отделните групи индивиди. Това влияе отрицателно на икономическия растеж и на инвестициите.

➤ Етнически проблеми които могат да породят корупция, влияеща отрицателно на инвестициите.

➤ Ефектите от етническата поляризация и влиянието върху икономическия растеж се развива по линия на провеждането на необосновани държавни политики, ограничени търговски възможности, пристрастни държавни разходи и лоша обществена инфраструктура.

➤ Многообразието засяга и производството, което води до непосредствено влияние върху производителността на труда. Поради това като обект на изследване се включват градовете защото те имат основна роля в търговията със стоки, предоставят се различни видове услуги, поражда се редица нови идеи и умения, които в някаква степен оказват влияние върху производителността на труда.

Притокът на по-големи групи от хора от чуждестранен произход в об-

щество с установени икономически и социални практики несъмнено оказва шоково влияние, както върху обществото, така и върху многообразието. В общи линии емигрантските общности поражда от много икономически ефекти в приемащата държава както положителни, така и отрицателни. Емигрантите плащат данъци и ползват публични стоки и по този начин влияят върху преразпределителния процес в държавата. Системата за социално подпомагане в държавата е засегната и се променя по законен начин, но в някои случаи и по незаконен начин. Емигрантите се разглеждат като екзогенен фактор, който влияе върху пазара на труда и прилива на работна ръка. В това отношение работната сила в съответната държава е засегната поради вероятното намаление на работните заплати и загубата на работни места. Проучванията се насочват към използването на модела на търсене и предлагане в неговата стандартна форма за да предвидят развитието на тези процеси.

Научната литература, която проучва дългосрочните ефекти на емиграцията върху икономиката на приемащата държава се основава на неокласическия модел на икономически растеж. От тази гледна точка миграцията е положителен механизъм, който усилюва конвергенцията в доходите на населението и на работните заплати, което има уравнивяващ ефект върху движението на човешките и на капиталовите потоци между държавите, които са богати на капитали и тези, които се нуждаят от финансиране.

Друг въпрос е свързан с последиците от емиграцията в краткосрочен и дългосрочен аспект. Те имат също положителни и отрицателни ефекти. Получените резултати имат твърде разнороден характер, що се отнася до ефектите на многообразието върху икономическото развитие и политики. Тук се включват категории като демографската структура и характеристика на населението. Не бива да се пренебрегва и когнитивното многообразие, т.е. възникването на нови знания, вътрешни идеи, мнения на отделните общности, които изменят обществената и икономическа среда на държавата. Получените ефекти са многообразни защото е налице непрекъснатата размяна между ползите и загубите за обществото. Изпълнителната власт следва да приемат политики, които да намаляват това разминаване в действията и идеите на отделните групи и да максимизират ползите като преодоляват разминаването между тях.

В модерното общество многообразието нараства на различни равнища, например във фирмите, в градовете, в регионите, в отделните държави както и в различни сфери – културни, социални, икономически.

Една от главните причини за това многообразие е глобализацията и европейската интеграция които ускоряват и тласкат напред или имат противоречив ефект върху процесите на международната миграция. Най-общо казано се наблюдава значително нарастване на международната миграция към развитите страни, но и към средно развити държави от Европа. Всъщност това е относително ново явление за Европа, тъй като в продължение на десетилетия тя е била преди всичко изходната точка за емигранти насочващи се към други места по света. Наблюдава се нарастването на

процента на чуждестранно родените граждани в държавата. ЕС е изправен пред дилемата да решава нови проблеми, да се изправя пред нови пълни с конфликти и напрежение места. ЕС е изправен пред редица политически дилеми като едно от главните е нарасналата мобилност на работната сила, която носи различни умения, образование, способности и която е ресурс за приемащата държава. Обаче често местното население разглежда емигрантите като заплаха. Като резултат е възможно да възникнат враждебност, напрежение, ксенофобия, което прави твърде трудно съжителството в различните групи население. Това води до нарастване на рисковете, предизвиква в Западна Европа големи политически и икономически дебати, като все още изработените интеграционни политики, които са ключови за ЕС и за отделните държави не дават желаните ефекти. В това отношение следва да се развият емиграционните политики.

Друго направление това са последствията от емиграцията като това не е проблем, чиито икономически, социални, политически влияния могат лесно да се идентифицират и разберат и поради това изследванията се основават на промените върху икономическите променливи като БВП, темп на безработица, социални помощи и редица други показатели.

Тук като главно проявление на глобализацията и като елемент, който може да обуслови привличането на чуждестранни работници или да увеличи заетостта на вътрешния пазар на труда е привличането на дългосрочни капитали под формата на преки чуждестранни инвестиции (ПЧИ). Това би обусловило улесняването на „поглъщането“ на допълнителната работна ръка, може да доведе до нарастване на производителността на труда поради нарастването на технологичното равнище на фирмата-чуждестранен инвеститор, което на свой ред неминуемо ще се отрази на равнището на заплащане и на повишаване на общото жизнено равнище. Нарасналото многообразие в България повишава необходимостта от обоснована икономическа и социална политика. Многообразието нараства във връзка с усиляването на емигрантските потоци от България. В страната навлизат представители на чужди народи, които носят други традиции, религия и култура. Този приток на чуждестранна работна сила оказва ли положително влияние върху нашата икономика?

Икономическото състояние и пазара се влияят от ПЧИ, които оказват влияние върху пазара на труда и нарастването на икономическото благосъстояние.

Във връзка с това е необходимо да се намерят и формулират нови инструменти и практики, които да дават по-реална оценка за развитието на икономиката. Необходимо е да се търсят възможности за интегрирането на многообразието при вземането на политически решения. Надявам се, че настоящия сборник допринася за разкриването на част от поставените по-горе проблеми.

УСТОЙЧИВОСТ В РАЗВИТИЕТО НА ОБЩИНИТЕ ЗА ПЕРИОДА 2000-2004 г.

Въведение

Общините са основните териториални единици в страната, където взаимодействието „човек-природа“ се проявява особено силно. Колектив от научни сътрудници на Икономическия институт на БАН извършва мониторинг на социално-икономическите и екологичните различия на общините по застъпващи се тригодишни периоди след 1994 г. При изследването се определят обобщаващи оценки, характеризиращи отделни аспекти в развитието на общините, а именно: икономическо и финансово състояние на общината, социален статус на населението, равнище на безработица, инфраструктурна изграденост, динамика на населението и на тази основа се определя интегралната оценка, характеризираща равнището на тяхното развитие.

Концепцията за устойчивост в развитието на община се свързва с нейното прогресивно и балансирано развитие при отчитане на специфичните ѝ особености. Представена по този начин, концепцията за устойчивост в развитието на община включва изискването за устойчиво развитие, при което акцентът пада основно върху екологията на средата.

Методика за изследване на устойчивостта в развитието на община

Методиката за изследване на устойчивостта в развитието на община е разработена в съответствие с работна хипотеза, според която една община е в устойчиво състояние, ако рангът ѝ според интегралната оценка съвпада с ранговете по отделни аспекти в нейното развитие. В съответствие с тази работна хипотеза, колкото по-големи са отклоненията в ранговете по отделни аспекти в развитието на конкретна община от ранга според интегралната оценка, толкова степента ѝ на неустойчивост е по-висока. Като измерител за оценяване на степента на неустойчивост в развитието на i -тата община се използва коефициентът

$$K_i = \sum_{j=1}^n |r_i - r_{ij}|$$

където с r_i е означен рангът на i -тата община според интегралната оценка, а с r_{ij} - съответните рангове според обобщаващите оценки.

Промяната в степента на неустойчивост се оценява чрез разликата в стойностите на измерителя K_i за началната и крайната година на изследвания период. Когато стойностите на този измерител нарастват, се повишава и степента на неустойчивост, а когато намаляват – степента на неустойчивост се понижава.

Резултатите от проведени изследвания на устойчивостта в развитието на общините за различни отчетни периоди показват, че няма община в страната, за която коефициентът K_i да има стойност нула, т.е. ранговете според обобщаващите оценки да съвпадат с ранга според интегралната оценка. Въпреки това представената работна хипотеза дава възможност за оценяване на степента на неустойчивост в развитието на всяка конкретна община и оценяване на настъпилите промени.

Според промените в подредбата на общините в страната по равнище на социално-икономическо развитие за началната и крайната година на изследван период и промените в степента на неустойчивост се построяват четири теоретични модела за развитие на община, схематично представени в табл. 1.

Таблица 1. *Теоретични модели за развитие на община*

Община	Степен на неустойчивост	
	намалява	нараства
Отива по-напред в подредбата или запазва своя ранг	I модел	III модел
Отива по-назад в подредбата	II модел	IV модел

При първия теоретичен модел общината отива по-напред в подредбата или запазва своя ранг, при което степента на неустойчивост намалява. При този модел с придвижването към по-предни позиции общината търси своето равновесно място сред останалите общини в страната.

При втория теоретичен модел общината също търси своето равновесно място, но това става чрез придвижване на по-задни позиции при подредбата и е съпроводено с намаляване на степента на неустойчивост.

При третия и четвъртия теоретични модели степента на неустойчивост нараства. При третия модел това е свързано с придвижване на общината към по-предни позиции при подредбата, а при четвъртия модел – към по-задни позиции.

Необходимо да се посочи, че нарастването на степента на неустойчивост не винаги трябва да се разглежда негативно. При третия теоретичен модел нарастването на степента на неустойчивост е свързано с придвижване към по-предни позиции, което несъмнено е положителна тенденция. При четвъртия модел нарастването на степента на неустойчивост е свързано с придвижване към по-задни позиции при подредбата, което трябва да се разглежда като негативна промяна.

Резултати от изследване устойчивостта в развитието на общините

Изследваният период 2000–2004 г. е разделен на два подпериода 2000–2002 г. и 2003–2004 г., с което се цели сравняване на теоретичните модели, по които се е развивала конкретна община през тези два подпериода. По принцип съществуват 16 възможни начина за развитие на община за два съседни подпериода.

Таблица 2. *Варианти за развитие на община за два съседни подпериода**

Теоретичен модел	Първи (I)	Втори (II)	Трети (III)	Четвърти (IV)
Първи (I)	I-I	I-II	I-III	I-IV
Втори (II)	II-I	II-II	II-III	II-IV
Трети (III)	III-I	III-II	III-III	III-IV
Четвърти (IV)	IV-I	IV-II	IV-III	IV-IV

* Първата римска цифра показва вида на теоретичния модел, по който се е развивала общината през първия, а втората – през втория подпериод.

Тук е необходимо да се посочи, че преминаването от един към друг теоретичен модел за развитие е свързано с търсене на равновесното място на всяка община при подредбата. Резултатите от проведено изследване показват, че за периода 2000–2002 г. степента на неустойчивост в развитието на общините се повишава незначително. Тук е необходимо още веднъж да се посочи, че нарастването на степента на неустойчивост в развитието на общините не трябва винаги да се разглежда негативно. За общините, които са се развивали по III теоретичен модел това нарастване се дължи на по-предните места, които те заемат по отделни аспекти в развитието. Запазването на тези по-предни позиции изисква целенасочени усилия и по онези аспекти, по които тези общини изостават. В този смисъл, нарастването на степента на неустойчивост за общините, които са се развивали по III теоретичен модел, трябва да се оценява позитивно.

За общините, които са се развивали по IV теоретичен модел обаче, нарастването на степента на неустойчивост трябва да се оценява негативно, защото се обуславя от значително изоставане по отделни аспекти в развитието. За изоставащите в своето развитие общини са необходими целенасочени въздействия, защото само със собствени сили тези общини трудно биха се справили.

Сравнението показва, че за периода 2003–2004 г. се отчита съществена промяна в разпределението на общините по области, според теоретичния модел за развитие. Нараства броят на общините, които са се развивали по първия, втория и четвъртия модели, а намалява броят на общините, които са се развивали по третия теоретичен модел.

В табл. 3 е представено разпределението на общините според теоретичния модел за развитие за 2000–2002 г. и за 2003–2004 г.

Таблица 3. *Интензивност на вариантите за развитие на общините за периода 2000–2004 г.*

Теоретичен модел	Първи (I)	Втори (II)	Трети (III)	Четвърти (IV)	Общо
Първи (I)	17	17	13	14	61
Втори (II)	14	14	11	19	58
Трети (III)	24	15	18	19	76
Четвърти (IV)	15	21	11	22	69
Общо	70	67	53	74	264

Резултатите от проведеното изследване за двата подпериода показват, че всичките 16 варианта за развитие на община са възможни. При 27% от общините развитието се е извършвало по един и същ теоретичен модел за двата подпериода 2000–2002 г. и 2003–2004 г., а при останалите 73% се отчита преминаване от един към друг теоретичен модел. Този резултат е указание, че преобладава промяна на теоретичните модели, по които са се развивали общините в страната, въпреки сравнително краткия период, който се разглежда. По-съществени промени в подредбата обаче е логично да се отчитат при общините, които са се развивали по един и същ модел.

Резултати от проведени изследвания показват, че както през 2000 г., така и през 2004 г. „общината” със средните стойности на показателите за страната се нарежда на 39 място, т.е. броят на общините с равнище на развитие над средното за страната се запазва. Сравнението показва, че 27 общини от групата на развитите общини за 2000 г. запазват своята принадлежност към тази група и за 2004 г. От първа група за 2000 г. отпадат 11 общини: Камено, Сухиндол, Драгоман, Родопи, Ябланица, Созопол, Севлиево, Златица, Пещера, Ихтиман и Трекляно, а през 2004 г. в групата на развитите общини се включват 11 общини: Каварна, Бяла (Вн), Костинброд, Велико Търново, Елин Пелин, Плевен, Перник, Шумен, Горна Оряховица, Горна Малина и Сопот, т.е. включват се областни центрове, крайморски общини и съседни общини на София-град на мястото на специализирани в индустриална дейност общини като Камено, Севлиево и Златица.

През 2000 г. към средно развитите общини се причисляват 180 общини, а към изоставащите – 46 общини. През 2004 г. съответният им брой е 151 и 75, т.е. отчита се нарастване броя на изоставащите общини за сметка на средно развитите, което несъмнено е негативна тенденция. С най-голям брой изоставащи общини е Северозападният район за планиране. За 2004 г. от 32-те общини в района, броят на изоставащите е 18, т.е. 56%.

Общо за периода 2000–2004 г. са настъпили значителни промени в подредбата на общините по равнище на развитие. Приема се, че за развитите общини промяната е значителна, когато рангът се е променил с 10 и повече пункта; за средно развитите общини – с 20 и повече пункта; за изоставащите общини – с 30 и повече пункта. Освен това се приема, че когато конкретна община се е развивала по I или III теоретичен модел про-

мените са позитивни, а когато се е развивала по II или IV модел – негативни.

Въпреки сравнително краткия период, който се разглежда, при 119 от 264 общини, т.е. при 45% от общините в страната, се отчитат значителни промени в подредбата за периода 2003–2004 г. спрямо подредбата за периода 2000–2002 г. В таблица 4 е представено разпределението на тези общини, според степента им на развитост и теоретичният модел, по който са се развивали.

Таблица 4. *Брой общини със значителни промени в равнището на развитие*

Теоретичен модел	Развити общини	Средно развити общини	Изооставащи общини	Общо
Първи	10	34	3	47
Втори	-	19	14	33
Трети	5	10	3	18
Четвърти	2	13	6	21
Общо	17	76	26	119

От таблица 4 се вижда, че най-голям е броят на общините, които са се развивали по първия теоретичен модел (47 общини). Сред тях броят на средно развитите общини е най-голям – 34. При общините, които са се развивали по първия и втория теоретичен модел не би трябвало да се очакват съществени промени при подредбата след 2004 г., защото при тях степента на неустойчивост намалява. По-значими промени могат да се очакват при общините, които са се развивали по третия и четвъртия теоретичен модел, броят на които е съответно 18 и 21, защото при тях степента на неустойчивост нараства.

В таблица 5 са представени общините, при които са отчетени по-значими промени в равнището на развитие за периода 2000–2004 г. В списъка на развитите общини, които са се развивали в съответствие с първия теоретичен модел преобладават общини-областни центрове. С предвиждането си към по-предни позиции, както вече се посочи, тези общини изместват индустриално развити общини като Камено, Златица и Севлиево, които са били в първа група през 2000 г. Сред общините от първа група, които са се развивали по третия модел са крайморските общини Бяла (Вн), Каварна и Царево, както и Чепеларе, т.е. общини с потенциал за развитие на туризма.

От изоставащите общини, които са се развивали по четвъртия модел, т.е. отиват значително назад в подредбата при нарастваща неустойчивост в развитието, са само 6 общини: Бойница (Вд), Генерал Тошево (Дб), Сунгурларе (Бс), Твърдица (Сл), Баните (См), Маджарово (Хс). По своето териториално разположение тези общини се характеризират като периферни.

Таблица 5. *Общини с по-значими промени в подредбата за периода 2000-2004 г.*

Теоретичен модел	Развити общини	Средно развити общини	Изоставящи
Първи	В.Търново Плевен Русе Варна Шумен Марица (Пд) Пловдив Стара Загора Елин Пелин Пирдоп	Белоградчик, Враца, Оряхово, Роман, Вършец, Лом, Монтана, Елена, Свищов, Габрово, Тетевен, Силистра, Търговище, Вел. Преслав, Ямбол, Кърджали, Брацигово, Велинград, Първомай, Раковски, Стамболийски, Съединение, Борино, Златоград, Хасково, Гоце Делчев, Петрич, Разлог, Хаджидимово, Кюстендил, <u>Перник</u> , Радомир, Самоков, Сливница	Стамболово (Хс) Белица (Бл) Бяла Слатина (Вр)
Втори	-	Златарица, Сухиндол, Белене, Две могили, Иваново, Котел, Елхово, Малко Търново, Тунджа, Брезово, Бр. Даскалови, Гълъбово, Опан, Ковачевци, Трън, Годеч, Драгоман, Златица, Камено	Грамада, Макреш, Чупрене, Г.Дамяново, Вълчи дол, Крушари, Алфатар, Главиница, Хитрино, Болярово, Стражица, Невестино, Земен, Трекляно
Трети	Бяла(Вн) Добрич-град Каварна Царево Чепеларе	Дългопол, Разград, Нови пазар, Доспат, Мадан, Рудозем, Казанлък, Гърмен, Якоруда, Долна баня	Омуртаг Ардино Ракитово
Четвърти	Аксаково <u>Раднево</u>	Кула, Пордим, Карнобат, Созопол, Батак, Белово, Лесичово, Лъки Родопи, Ивайловград, Бобошево, Рила, Копривница	Бойница, Ген.Тошево, Сунгурларе, Твърдица, Баните, Маджарово (Хс)

Зависимост между равнище на развитие и екологичен статус

Резултати от проведено от Н. Чкорев изследване на екологичния статус на общините въз основа на показатели за основните природни компоненти – въздух, води, отпадъци за 2004 г. сочат, че първите 10 общини с най-голямо замърсяване са: 1) Столична община; 2) Раднево; 3) Девня; 4) Бургас; 5) Гълъбово; 6) Димитровград; 7) Бобов дол; 8) Мирково; 9) Белослав; 10) Перник. С изключение на община Димитровград, останалите общини са от групата на развитите. Сред тези общини с най-значима промяна при подредбата по равнище на развитие за периода 2000–2004 г. са общините Раднево, Гълъбово и Перник (табл. 5).

За периода 2000–2004 г. община Раднево се е развивала по IV теоретичен модел, т.е. отива с 11 пункта по-назад при подредбата, при слабо нарастваща степен на неустойчивост. Поради влошения екологичен статус на общината има основания да се очаква, че посочената негативна тенденция ще се запази.

За разглеждания период община Гълъбово се е развивала по втория теоретичен модел – отива по-назад с 28 пункта при подредбата, при значи-

телно намаляване на степента на неустойчивост. Общината търси назад своето равновесно място при подредбата, което може да се разглежда като негативна тенденция, която се наслаждава с влошения екологичен статус на общината.

Община Перник се е придвижила с 45 пункта напред в подредбата по равнище на развитие, въпреки че е сред 10-те най-замърсени общини в страната. Степента ѝ на неустойчивост значително намалява, което показва, че общината търси своето равновесно място напред при подредбата (I теоретичен модел). Поради влошения екологичен статус на общината ще са необходими допълнителни усилия за запазване на достигнатите по-предни позиции.

Зависимостта между равнище на развитие и екологичен статус се проявява най-силно при общините Девня (3,3) и Мирково(8,8), където първата цифра в скобите показва мястото, което общината заема по равнище на социално-икономическо развитие за 2004 г., а втората цифра характеризира близостта ѝ до най-замърсената „община”. След тях се нареждат общините Столична (5,1), Белослав (7,9), Бургас (12,4) и Раднево (15,2), т.е. развити общини с влошени екологични характеристики, при които зависимостта също се проявява силно.

В заключение, има основания да се смята, че резултатите от изследването на устойчивостта в развитието на общините представляват интерес както за всяка конкретна община, така и за териториални единици от по-висок ранг – области и райони за планиране. Те характеризират динамиката на протичащите процеси в общините за периода 2000–2004 г. и мястото, което всяка конкретна община заема по равнище на развитие сред останалите общини в областта, района за планиране и в страната. Провеждането на такъв род изследвания представлява интерес и от гледна точка на оценяване на постигнати резултати от провеждането на регионална политика, насочена към смекчаване на регионалните различия.

КОРПОРАТИВНАТА СОЦИАЛНА ОТГОВОРНОСТ – ЯДРО НА УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ

1. Корпоративна социална отговорност и устойчиво развитие

Корпоративната социална отговорност е компонент на Европейската стратегия за устойчиво развитие. В икономическата литература много често устойчивото развитие и социалната отговорност на фирмите се възприемат като синоними. Причината е, че както устойчивото развитие така и социалната отговорност предполагат бизнесът да е подчинен не само на икономически критерии, но да удовлетворява социалните и екологични интереси на обществото. Освен това теоретико-методологически фундамент и на двете концепции е теорията за агентите. Най-често ефектите от социално- и екологически отговорния бизнес оказват положително въздействие върху репутацията на мениджърите, докато разходите за социални и екологични инициативи са в обратнопропорционална зависимост с дивидентите на акционерите. Съвременните научни изследвания обаче показват, че компании които се придържат към критериите за устойчиво развитие и са социално отговорни, на практика успяват да реализират и по-значими финансови ефекти. Резултатите от емпиричното изследване на извадка от американски компании, обхванати от социалния индекс Domini показват, че социалните разходи рефлектират в промени в целите на компаниите в посока от максимизация на благосъстоянието на акционерите към удовлетворяване на интересите на широк кръг от заинтересовани лица.¹ При това включените в индекса Domini компании демонстрират по-висока устойчивост към резките промени на пазара. Оказва се, че повишените разходи за работна сила на компаниите, въздействат позитивно върху мотивацията на персонала, което води до повишаване на производителността на труда.

Както устойчивото развитие, така и социалната отговорност като негово ядро предполагат съблюдаване на интересите на широк кръг от заинтересовани лица. Подобни интереси имат изключително широк обхват – от използването на екологични материали до удовлетворяване на интересите на нетърговски организации и граждански сдружения. На практика еднозначното зачитане на всички възможни интереси е напълно невъзмож-

¹ Becchetti L.,GiacomoSt., Corporate Social Responsibility and Corporate Performance: Evidence from a panel of US Listed Companies, Research Paper Seroes, Vol26, No 78, 2005

но. Според Паул² икономически рационалните компании си позволяват социални и екологични разходи, когато са напълно убедени, че бъдещите печалби ще превишават инвестираните разходи в близка перспектива. Според Фриман Р.³ като основен подход към взаимодействието на стейкхолдерите следва да се наложи възприемането на процеса на създаване на стойност като съвместно действие. Това изискване засилва актуалността си по време на финансова криза. Компаниите действително трябва да гарантират възможно висока доходност за своите акционери, но същевременно да изпълняват и задълженията си към кредиторите, защото в противен случай се затруднява функционирането на банковата система. Друг е въпросът, че очакванията на стейкхолдерите са динамична величина и те относително бързо се променят в условията на динамична пазарна среда. Отчитайки това обстоятелство икономисти като Грунинг и Хънт⁴ предлагат съответни модели на взаимоотношения със заинтересованите лица – стратегия на информиране, стратегия на реагиране и стратегия на въвлечане.

Оказва се, че както теоретическите подходи, така и практическите проблеми, свързани с устойчивото развитие и социалната отговорност са взаимно обусловени.

Прегледът на икономическата литература в областта на КСО назад в годините разкрива, че още в произведението си „Американската икономическа република” Берли посочва, че нарастващата сила на труда неизменно налага все по-нови изисквания към здравеопазването, образованието и социалното осигуряване на работниците.⁵

По-нататъшно развитие концепцията за социално ангажиран бизнес бележи в следвоенния период. Според американския икономист Г. Боуен бизнесът трябва да бъде социално адекватен и бизнесмените са задължени да вземат решения, които да „съответстват на ценностите на обществото”.⁶

Нова стъпка за утвърждаване на теоретическата концепция за корпоративната социална отговорност са постановките на проф. Дейвис Р., според които социалната отговорност е не само поведение, отговарящо на закона, а нова, по-висока степен на признаване на социалните задължения от страна на фирмата „извън рамките на изискванията на закона, наред със задълженията, определени в закона.”⁷ Продължавайки тази логика на изследване, проф. Сети от Калифорнийския университет разглежда поведението на корпорациите в три аспекта: социално задължение, социална от-

² Paul C. Corporate Social Responsibility and Economic Performance, Working Paper, 2006.

³ Freeman E. Velamuri R. Moriarty B., Company Stakeholder Responsibility: A New Approach to CSR, Business Roundtable Institute for Corporate Ethics, 2006.

⁴ Gruning J. Hunt. T, Managing Public Relations, 1984.

⁵ Berle A.A., The American Economic Republic, N.York, 1963, p. 180.

⁶ Bowen H., The social responsibility of Business, N.Y., 1964, p. 74.

⁷ Davis R., The Meaning and scope of social responsibility, Issues and viewpoints, Englewood Cliffs, 1974, p. 629.

говорност и социална отзивчивост, с което се прави стъпка към бъдещото „кодифициране на закон на социалните очаквания“.⁸

Концепцията за социалната отговорност на корпорациите е спорна и предизвиква широки дискусии в икономическите среди и до днес. Според един от нейните закleti противници – основоположника на монетаризма проф. М. Фридмън от Чикагската школа, социалната отговорност на бизнеса може да бъде само една – „да използва своите ресурси и да осъществява дейност, насочена единствено и само към увеличаване на печалбите при съблюдаване правилата на играта в процеса на открита свободна конкуренция без лъжи и мошеничества“.⁹

Подобна е и тезата на видния представител на Лондонската школа Фридрих Хайек. Утвърждавайки парадигмата за „спонтанния ред“, икономистът се противопоставя на принципа на социалната справедливост и отговорност. Авторът счита, че всяко взаимодействие между двете мощни групировки – организираният труд и организираният капитал – крие големи опасности.¹⁰ Въз основа на това той счита, че „спонтанният ред“ трябва да бъде „етически неутрален“.

Икономистите от институционалната школа също поставят във фокуса на изследванията си както корпоративната социална отговорност като цяло, така и в сферата на корпоративното обучение. О. Уилямсън и Д. Норт като не отричат ролята на фирмите при обучението, директно поставят въпроса за източниците и оптималния размер на тези разходи. Те ги причисляват към транзакционните разходи и поставят остро въпроса за ефективността от тези разходи и директното им въздействие върху производителността на труда.

В по-ново време дискусии за социалната отговорност са насочени към това дали тя е обект на изследване от мениджмънта, респ. корпоративен и стратегически мениджмънт или пък е разновидност на маркетинга, респ. PR-връзки с обществеността. Според английският икономист Дж. Смит вътрешнофирмените разходи за здравеопазване, обучение и повишаване качеството на живота трябва да са заложи в бизнес-стратегията на фирмата.¹¹ Той посочва за пример позитивния опит на големите американски корпорации, които имат дългогодишни традиции в тази насока.

2. Европейски параметри на социалния стандарт

Проблематиката за параметрите на социалните разходи на фирмите е изключително актуална както в развитите пазарни икономики, така и в икономиките на присъединилите се към ЕС страни. Причините за това са няколко.

⁸ Sethi S. P., Japanese business and social conflict, Cambridge, 1975, p. 19-20.

⁹ Friedman M., Capitalism and freedom, Chicago, 1961, p. 133.

¹⁰ Хайек, Ф. Пътят към робството, 2004, с. 65.

¹¹ Smith J. Business Strategy, Cambridge, 1990, p. 204.

Мениджърите на водещите европейски компании напълно осъзнават, че устойчивото развитие на бизнеса в стратегически план зависи от това до каква степен са удовлетворени очакванията на заинтересованите лица – държава, местна власт, работници, потребители, акционери, корпоративни клиенти, инвеститори, банки. Безспорна е взаимовръзката между устойчивото развитие, като „развитие, което отговаря на потребностите на съвременното поколение, но същевременно не подрива възможностите на бъдещите поколения да удовлетворяват своите собствени потребности” и социалната отговорност. При това концепцията за устойчивото развитие със своите основни компоненти – опазване на околната среда, гарантирането на икономически растеж и социално равенство – е много по-обхватна от социалната отговорност, инициирана на фирмено равнище. Концепцията за устойчиво развитие е база за разгръщане на корпоративната социална отговорност.

Отварянето на икономиките на бившите социалистически страни към европейския пазар след присъединяването към ЕС изисква бизнесът да е адекватен на актуалните европейски стандарти. Социално отговорният бизнес е гаранция за стабилността на компанията, а това е от огромно значение за потенциалните инвеститори. ЕС стимулира създаването на мрежи от компании, които проявяват ангажираност към разрешаването на икономическите, социални и екологически проблеми. Подобна мрежа от фирми Responsible Care функционира ефективно в химическата индустрия.

КСО е подход, чрез който чуждите компании се приспособяват при управление в нетрадиционна ситуация, в частност при инвестиране на нови пазари. В този контекст също е налице припокриване на целите на устойчивото развитие и социалната отговорност. По тази причина дълго време се считаше, че единствено и приоритетно социална ангажираност проявяват единствено МНК. Няма утвърдени световни правила и норми, управляващи поведението на международните инвеститори в чужбина. Всички инициативи на ТНК са доброволни. Те са до голяма степен зависими от отрасъла, в който функционира фирмата, регионалните особености и редица други фактори.

Когато става дума за финансиране на социални инициативи от страна на бизнеса, предварителната настройка е, че такива инициативи могат да се осъществяват единствено и само от големи, утвърдени, финансово стабилни фирми. Оказва се, че според възможностите си определена мотивация за отговорно поведение могат да имат малките и средни фирми, което е доказателство че те се развиват устойчиво.

Ситуационният анализ показва, че КСО е проактивна фирмена политика. КСО не следва да се разглежда единствено и само като допълнителна финансова тежест, а напротив – като допълнителна опция за бъдеща добавена стойност и конкурентни преимущества.

С проблемите на корпоративната социална отговорност са ангажирани големи международни научно-изследователски екипи. Активни кампа-

нии в тази насока провеждат авторитетни институции като Световната банка, Световният икономически форум, Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (OECD), ООН.

Според Световната банка КСО може да се дефинира като „ангажимент на бизнеса да допринесе за устойчивото икономическо развитие и да гарантира връзка с работниците, техните семейства, местната власт и обществото като цяло с цел повишаване качеството на живота, което да бъде приемливо както за бизнеса, така и за развитието.”¹² Според определеното на Световния Икономически Форум корпоративното гражданство се предопределя от „приноса на компанията към обществото чрез нейната бизнес активност, социални инвестиции и благотворителни кампании, включително ангажиментите и в публичното пространство”.¹³ Организацията за икономическо сътрудничество и развитие акцентира върху „оптималното взаимодействие между бизнеса и обществото, в което той оперира”.¹⁴ ООН не формулира нова дефиниция за КСО. Авторитетната институция акцентира върху идеята за „глобално корпоративно гражданство като фундамент на индивидуалните корпоративни практики на мултинационалните компании.”¹⁵

Европейската комисия дефинира социалната отговорност като „концепция, при която фирмите интегрират на доброволна основа социална загриженост и мерки за опазване на околната среда в бизнес-операциите си и във взаимовръзките си с другите действащи лица”.¹⁶ Социалната отговорност е елемент на корпоративната култура, която изисква изпълнение на доброволно поетите от фирмите ангажименти, при което личната изгода и частно корпоративните интереси отстъпват на заден план и се утвърждава нова визия за корпоративни ценности. Бизнес-практиката дава нагледни примери за това, че социално отговорни компании разгръщат успешен бизнес. В този смисъл КСО е значим икономически фактор, който води до създаване на добавена стойност с известен лаг във времето.

Присъединяването на България към Европейския съюз означава българският бизнес доброволно да възприема и следва поведение, интегриращо социална и екологична ангажираност във взаимоотношенията си с партньорите. Европейската интеграция ще постави пред българските компании непознати за повечето от тях норми и изисквания, които са задължителен компонент на корпоративното гражданство. Ако фирмите не могат да им отговорят, губят шансовете си да попаднат на обединения европейски пазар.

Основните характеристики на КСО са:

¹² Disclosure of the impact of corporations on society, 2003, N.J. – Geneva, p. 23.

¹³ <http://www.pwblf.org>.

¹⁴ Бяла книга за корпоративното управление в Югоизточна Европа, 2003, С., с. 52-54.

¹⁵ The Social Responsibility of Transnational Corporations, United Nations, N.Y. Geneva, 9-11.

¹⁶ Corporate Social Responsibility on the European Social policy Agenda, Green paper-2001, in <http://europa.eu.int/>

- КСО означава включване във фирмените стратегии и дейности на социални и екосъобразни мерки и отговорности.
- КСО има доброволен характер и не рефлектира в конфликт между интересите на заинтересованите лица.
- КСО е устойчив, перманентен процес, а не еднократен акт.
- КСО не замества законовите разпоредби и не надхвърля законови-те рамки.
- КСО има вътрешно и външно измерение. Вътрешното включва взаимоотношенията между работодатели и работници и се изразява в инвестиране в човешки капитал, осигуряване на здравословни и безопасни условия на труд и др. Външното измерение обхваща доставчици, обществени и неправителствени организации, общини и всички останали външни параметри на бизнес-средата, в която функционира фирмата.

От 2006 г. протичат активни дискусии относно бъдещия стандарт за КСО ISO/WD 26000, разработен под егидата на Техническият съвет ИСО, като система за мениджмънт на КСО. Разработваният стандарт е широкообхватен и отправя препоръки, не само към бизнеса, но и към държавните органи, нетърговски, образователни, обществени организации, както и към малките и средни предприятия. Неговата цел е да подпомогне организациите при реализиране и отчитане на техните социални инициативи. Идеята е да бъдат неутрализираны конфликтите между заинтересованите страни и да бъде повишено доверието към социалните инициативи. Стандартът е само препоръчителен и се предвижда прилагането му въпреки разликите в социалните, културни, законодателни рамки и обкръжаваща среда.

Европейският съюз стимулира създаването на бизнес-мрежи от фирми, които формулират стратегии за опазване на околната среда, съблюдаване правата на човека, отговорност към потребителите, персонала и обществените институции.

Предоставянето на информация за социалните ангажименти на бизнеса се приближава да отчетността, свързана с устойчивото развитие по линия на Глобалния договор на ООН. Отчетността по линия на устойчивото развитие е много по-широкообхватна от отчетността на КСО.

КСО изисква активен диалог между обхватна група заинтересовани лица, които често преследват разнородни интереси. Необходимо е трите центъра – бизнес, общество, държава да функционират като единен механизъм с цел преодоляване на възникналите противоречия.

Безспорно, концепцията за КСО е изключително актуална. В контекста на Европейския договор българският бизнес не може да бъде встрани от европейските норми. Това налага продължаване и задълбочаване на научните изследвания в тази област на икономическата наука.

РОЛЯ И ЗНАЧЕНИЕ НА МАРКЕТИНГОВАТА ОБКРЪЖАВАЩА СРЕДА ЗА УСТОЙЧИВОТО ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ В СВЕТА И В БЪЛГАРИЯ

Едно от най-кардиналните научни понятия и категории, влизащи в категориинно-понятийния апарат на класическия и модерния маркетинг и маркетингов мениджмънт е МОС (Маркетингова обкръжаваща среда), която се нарича още бизнес средата и пазарната среда.

МОС е вечно и велико понятие и категория, от чиято структура и динамика зависи състоянието и развитието на живота, бизнеса, икономиката, обществото, нацията и държавата във всички страни вкл. и България. От тази гледна точка съвсем аксиоматично идва констатацията, че перфектното изграждане и безпроблемното функциониране на МОС е жизненоважно, вечно-актуално и глобално-универсално условие и предпоставка за постигане и поддържане на устойчиво икономическо развитие в страните с развита пазарна икономика вкл. и България. Това е така по простата причина, че фирмите от всякакъв род и мащаб в качеството им на производители и пласьори на всички потребителски и индустриални продукти са носители, двигатели и генератори на устойчивото икономическо развитие, и че те се изграждат и функционират вътре в МОС и са подложени на закономерното, решаващото и дори съдбоносното влияние и въздействие на МОС. Рационалното, ефективното и рентабилното съществуване, функциониране и прогресиране на фирмите зависи от съдържанието, формата, вида и интензивността на това влияние и въздействие върху фирмите и техните структури, продукти, персонали, планове, проекти, стратегии, тактики, политики и програми.

Въпросното влияние и въздействие има две диаметрално противоположни последици. Първата от тях е положителна и позитивна докато втората е отрицателна и негативна.

Отрицателната и негативната последица на МОС се състои в това, че при определени условия МОС може и създава големи заплахи, опасности и несигурности за фирмите.

Положителната и позитивната последица на МОС е в предоставянето на великолепни пазарни възможности и шансове за фирмите. Възниква въпросът: какво представляват пазарните възможности?

Пазарните възможности са тези области на природата, обществото, живота, бизнеса, икономиката, науката, техниката, технологията, литера-

турата и изкуството, в които съществуват едни или други малки или големи индивидуални, семейни, фирмени, организационни и институционални нужди и потребности за задоволяване. Пазарните възможности създават благоприятни и необходими условия и предпоставки за генериране на продажби, респективно – печалби, без които фирмите не са в състояние да оцеляват и прогресират в хода на националната и глобалната конкуренция, и не могат да бъдат закономерни носители, генератори и двигатели на устойчив икономически растеж в страната и чужбина. Никак няма да бъде неоснователно, пресилено и погрешно да се установи следната универсална закономерност и тенденция, която може да се охарактеризира като концентриран изрез на обективната връзка и зависимост между МОС, фирмите, продажбите и устойчивото развитие:

МОС	Ф	ПАЗВЪЗ	ПРО	ПЕЧ	О	ПРОГ	УИР	МОС
1	2	3	4	5	6	7	8	1

където инициалите означават:

1. Маркетингова обкръжаваща среда, 2. Фирми от всякакъв род и мащаб, 3. Пазарни възможности, 4. Продажби, 5. Печалби, 6. Оцеляване, 7. Прогресиране = Растеж, 8. Устойчиво икономическо развитие.

Ако тази закономерност и тенденция е изградена добре и модерно, и ако тя функционира безпроблемно, тогава всичко, което е свързано с устойчивото икономическо развитие ще бъде добро, модерно и успешно. Това е един велик и вечен, обективен и закономерен кръгооборот, който ежедневно дори ежечасно и ежеминутно действа и се повтаря. Неговият изходен и краен пункт е МОС, от чиято структура, състояние и динамика зависи всичко, което се отнася до останалите компоненти, т.е 2,3,4,5,6,7 и най-вече 8.

МОС по същество е една много сложна и изключително динамична съвкупност от най-различни сили, структури, фактори, обекти, субекти, органи, организации, институции, явления, процеси, феномени, събития, случки, закони и подзаконовни актове в дадена страна и света. Тази вечна и велика съвкупност съществува извън пределите на фирмите, но оказва малко или голямо закономерно влияние върху фирмите и техните структури, продукти, персонали, продажби, стратегии, тактики, планове, проекти, политики и програми. МОС не се поддава на контрол от фирмите. Те трябва да я имат предвид ежедневно, ежечасно и дори ежеминутно и да се съобразяват с нейната комплексна и сложна същност и динамичност. В противен случай те ще понесат смъртоносни удари от нея, ще имат най-различни проблеми и неприятности и няма да могат да реализират очакваните и мечтаните от тях продажби, респективно – печалби. И от тук те няма да бъдат носители, генератори и двигатели на устойчивото икономическо развитие. Поради всичко това една от първостепенните, жизнено

важните и винаги актуалните задачи на фирмите и фирмените мениджъри е да наблюдават, проследяват, сканират, анализират и интерпретират структурата, еволюцията и динамиката на МОС в страната и чужбина. Тази задача, която е и една от общонационалните функции държавата и държавните органи и организации, не е нищо друго освен планирането, провеждането и мениджирането на един периодичен и високо-компетентен мониторинг на МОС.

Държавният и фирменият мониторинг на МОС има две взаимосвързани части. Първата му част е сканирането, а втората – анализът и оценката. Сканирането означава събиране, систематизиране и обработване на всякакви първични и вторични информации относно структурата, еволюцията и динамиката на МОС в страната и чужбина. Анализът и оценката пък включва проучване и интерпретиране на събраните информации, както и от формулиране на кратки и конкретни изводи и препоръки, които да бъдат адресирани до и за фирменото и държавното ръководство.

Структурата на МОС се детерминира от начина на нейното влияние върху фирмите и фирмените атрибути и индикатори. Ако това влияние е директно, тогава става дума за МИКРО МОС. Ако влиянието е индиректно тогава се говори за МАКРО МОС. И двете части (макро и микро) на МОС имат многобройни структурни елементи.

МАКРО МОС, която има сравнително по-голям обхват и обseg, притежава следните структурни елементи:

1. Икономическа среда
2. Демографска среда
3. Политическа среда
4. Правна среда
5. Научно-техническа и технологична среда
6. Природо-климатична среда
7. Екологична среда
8. Социална среда
9. Културна среда.

МИКРО МОС, която има сравнително по-малки мащаби, но по-съдбоносно влияние, се състои от следните структурни елементи:

1. Пазарът
2. Доставчици
3. Посредници
4. Конкуренти
5. Контактни аудитории

Всичко, което е казано до тук се отнася и до маркетинговата макро и микро обкръжаваща среда в България. Мониторингът на миналото, настоящото и бъдещето на МОС в България води до следните основни изводи, констатации и препоръки:

Първо, МОС в България през периода на така наречения „реален социализъм“ няма нищо общо с МОС в научния смисъл на думата. МОС в

същия период беше деформиран, парализиран и болен и страдаше от отсъствието и изкривяването на редица жизнено важни структурни елементи като например икономическата среда, политическата среда, правната среда, социалната среда, културната среда, пазарът, доставчиците, посредниците, конкурентите и контактните аудитории. Голяма част от тях не функционираха изцяло или частично, бяха извратени и деформирани от режима, изпитваха гнева и произвола на командната и административната система, няхаха никаква автономност и самостоятелност, не бяха мотивирани материално и морално, няхаха никакъв страх и загриженост от национална и глобална конкуренция реално и потенциално естество,.

Второ, през последните 17 години от 1989 г. до сега МОС в България претърпя една забележителна и великолепна, макар мъчителна и противоречива еволюция. Тази еволюция доведе до изграждането и усъвършенстването на една модерна и стабилна МОС, която от своя страна създаде и продължава да създава благоприятни и неконюктурни условия и предпоставки за устойчиво развитие на българския бизнес, икономика и общество. Всички или почти всички елементи на МОС в страната днес са модерни, стабилни и динамични и изпълняват добре мисията и функцията си. Изключение прави правната система като елемент на МОС в страната. Тя все още оперира с някои стари правни норми, методи и прийоми и изпитва голяма необходимост от пълна модернизация и адаптация. Не случайно 90% от редица вътрешни и външни физически и юридически лица не са доволни от нейната работа и отправят основателни критики и забележки към нея.

Трето, новата и модерната МОС в България от 01.01.2007 г. е интегрирана с интернационалната и паневропейската маркетингова обкръжаваща среда. Тази интегрираност ѝ осигурява още по-големи възможности за положително и позитивно влияние и въздействие върху фирмите и техния бизнес в страната и чужбина. По такъв начин тя, т.е. МОС, стана още по-голям мултипликатор и акселератор на устойчивия стопански, търговски, финансов, пазарен, научно-технически, социален и културен растеж и прогрес на България.

Четвърто, сравнително по-радикални и още по-забележителни промени се извършиха в икономическата, политическата, конкурентната, пазарната среди, както и в същността и насочеността на контактните аудитории в страната през последните 17 години. Това е един от най-съществени резултати и ефекти от впечатляващата еволюция на МОС в България през периода от 10 ноември 1989 г. до сега.

Пето, многобройни са радикалните промени в икономическата среда като съставна част от МАКРО МОС в страната. Най-съществени от тях са: новата конституция, която обезпечи и увековечи универсалния и многовековния принцип за неприкосновеността на частната собственост, свободата на частния бизнес и инициатива, основните демократични и човешки права; новия търговски кодекс; новия експортен и импортен режим, закона за чужди инвестиции, закона за защита на конкуренцията; новите

данъчни и митнически закони; всички законови и подзаконовни актове за адаптацията на икономиката към европейските стандарти и критерии. Похвален е фактът, че на 05.06.2008 г. Световната банка охарактеризира тази среда като най-успешно реформирана среда в света

Шесто, сравнително по-важните промени в политическата среда като съставна част от МАКРО МОС в страната се изразиха в приемането на многобройни закони и подзаконовни актове за модерното преустройство на изпълнителната власт и политическите партии, както и в осигуряването на политическите права и свободи на физическите и юридическите лица в страната. Но най-забележителната и кардиналната промяна в политическата среда беше и продължава да бъде ликвидирането и премахването на реалните и потенциалните огнища, които като цяло се наблюдаваха през последните години на тоталитарното общество и през първите две три години на прехода към демокрацията и пазарната икономика, и които представляваха голяма заплаха и опасност за и пред гражданския, класовия, социалния и етническият мир и сигурност в страната. В резултат на това коренно и сполучливо ликвидиране и премахване, и благодарение на редица други мерки и мероприятия срещу явните и тайните останки на такива огнища, България се превърна в един прекрасен и примерен остров на гражданския, класовия, социалния и етническият мир, сигурност и солидарност в региона и дори света.

Седмо, дълбоките и радикалните промени в конкурентната среда изведоха България от пагубните окови на автархията и затвореността и я поставиха на прекрасните релси и вълни на глобалната и европейската конкуренция. По такъв начин у нас започнаха да прииждат многобройни глобални конкуренти със световноизвестните и реномираните си продукти и марки и с широко мащабните си инвестиционни и реинвестиционни проекти, планове и инициативи. От друга страна редица български холдинги и фирми излязоха навън, а вътре в страната започнаха да изпитват реструктуриращото и очистващото въздействие на глобалната конкуренция.

Осмо, възникнаха и бързо се развиха редица нови компоненти на контактните аудитории в страната в качеството им на физически и юридически лица, които поради едни или други общи и специфични потребности и мотиви проявяват реален и потенциален интерес към фирмите в страната. Особено място и значение сред такива компоненти се пада на медията, организациите за социален натиск, финансовите и кредитните учреждения, посредниците, доставчиците, контактните аудитории и фирмите:

➤ Българската медия стана мощна и широко мащабна четвърта власт в страната като укрепи и обнови многовековните си традиции и придоби нови сили в условията на демокрацията и пазарната икономика.

➤ Възникнаха многобройни нови български организации за социален натиск, а старите претърпяха голяма еволюция и модернизация. Това са например екозащитните организации, организациите за защита на потребителите, организациите за защита на жените и децата, болните и ин-

валидите, редица благотворителни дружества и фондации.

➤ Българските финансови и кредитни учреждения се обновиха коренно и се умножиха количествено.

➤ Българските посредници придобиха нова същност, насоченост и мисия и станаха много.

➤ Възникнаха нови бизнес кръгове в лицето на доставчиците.

➤ Широката публика и общественост в страната придоби нови мащаби, сили и измерения.

➤ Възникнаха и бързо се развиха над милион и двеста дребни, малки, средни, големи и най-големи частни, чужди и смесени фирми. Те станаха мощен елемент на съвременната българска маркетингова арена и започнаха да произвеждат и пласират една трета от brutния национален продукт на страната.

Девето, най-впечатляваща е еволюцията на пазара като съставна част от МИКРО МОС в страната. Пазарът придоби и прегърна истинския и научния си смисъл и се освободи от смъртоносните вериги, които му пречиха и които го парализираха и извращаваха по време на тоталитарния и командно-административния режим. Така той стана вечната и велика съвкупност от реални и потенциални клиенти, които имат едни или други малки или големи нужди и потребности за задоволяване, които притежават едни или други малки или големи доходи т.е покупателна сила, и които имат желанието за покупки на едни или други продукти. Един по-аналитичен подход към пазара в България води до следните по-конкретни изводи и обобщения за него:

➤ Пазарът в България през разгледания период се възроди и възмъжа като истински пазар в пълния смисъл на думата и с двете му взаимосвързани съставни части: потребителски пазар и индустриален пазар. Неговият индекс възвърна уникалната и универсалната си мощ и сила, която бе ликвидирана от комунистическия режим, и която бе и е най-същественният индикатор за настоящото и бъдещото състояние и развитие на фирмите и устойчивия растеж.

➤ Българският пазар стана неразделна съставна част от паневропейския пазар на ЕС от 01.01.2007 г. и на глобалния пазар след 10.11.1989 г. в света без да загуби своята си национална идентичност и особеност.

➤ Възникнаха и бързо се развиха нови компоненти на пазара в страната като например държавни, общински и институционални пазари. А старите му компоненти т.е производствения пазар и търговският пазар се обновиха из основи.

➤ Българският пазар вече не е „мек“ пазар, който да приеме всякакви продукти независимо от това какви са те и техните експлоатационни черти, иновационни характеристики и качествени определености. Той вече е „твърд“ пазар, който за разлика от „мекия“ си характер от комунистическо време си има свои собствени общи и специфични нужди и потребности, желанието и предпочитанията, изискванията и стандарти, тенденции и претенции.

➤ Повиши се многовековната му природна интелигентност, която като факт стана материална предпоставка за формирането на висока степен на образование и култура на младите и средните сегменти след 1989 г. Тази феноменална национална черта на българския пазар като нация и обществено започна да придобива още по-голям принос за настоящия и бъдещия процес на адаптацията и интеграцията на България към ЕС и света.

➤ Известно подобрене настъпи в положението на бедните и най-бедните му сегменти като някои от тях преминаха към средните сегменти.

➤ Увеличи се общата численост на богатите и най-богатите му сегменти.

➤ Той стана още по-образован и културен, взискателен и интелигентен, инициативен и предприемчив, работлив и миролюбив, евристично мислещ и креативен. Ето защо бързо осъзна факта, че в края на краищата самият той е негово превъзходителство ангела хранител на всички фирми и бизнеси. Осъзнавайки този факт, пазарът започна от ден на ден все повече и повече да отхвърля грубостта, немарливостта, намръщеността, невежливостта и безкултурието на бюрократично и казармено мислещи продавачи и продавачки на продуктите.

➤ Като цяло българският пазар с двете си съставни части – потребителски и индустриален – се превърна в неразделна съставна част на един мега пазар, който е силно интернационализиран, глобализиран и регионализиран – общоевропейския пазар с близо 500 млн. души от 27 държави плюс няколко десетки милиона чужденци, юридически лица, държавни и общински органи и организации, фондации, благотворителни дружества, институции, организации за социален натиск, здравни и обществени структури, образователни и научни звена и кадри, религиозни и социални организации, фирми и др.

➤ Огромен е и ще бъде приносът на българския национален пазар в устойчивото икономическо развитие на страната. Нещо повече, в качеството си на най-съществена съставна част от МОС в страната той е и жизнено важно условие и предпоставка за устойчивото икономическо развитие на България. Той създава най-големите пазарни възможности и по този начин служи на устойчивия растеж. Наред с това той иска от устойчивия растеж да го обслужва като му предлага висока стойност и перфектно удовлетворяване винаги и без прекъсване.

Основният извод от настоящия доклад е, че устойчивото икономическо развитие в страната и света е немислимо без МОС като цяло и без националния и глобалния пазар в частност. Ето защо се налага да се полагат специални усилия и грижи от страна на политическите фактори и фирмените собственици и ръководители за МОС и пазара. МОС като цяло и пазарът в частност в България и света са ангели хранители, пазители, продължители, мултипликатори и акселератори на устойчивия растеж, докато фирмите извършват периодичен и задълбочен мониторинг на МОС и пазара и се съобразяват с тяхната структура, динамика и еволюция. В

противен случа МОС и пазарът създават заплахи и опасности, които прекъсват и дори погубват устойчивия растеж в страната и света. Разбира се по-специална роля и значение тук има пазарът. Нещо повече, индексът на пазара, който е и индекса на клиентите, показва и доказва здравното състояние и перспективност на фирмите респективно устойчивия растеж в страната и света. Ако този индекс е висок, стабилен, не зигзагообразен и клони към постоянно нарастване, тогава фирмите и устойчивият растеж имат супер здраве и голяма перспективност и непрекъснатост. И обратно ако въпросният индекс е нисък, нестабилен, зигзагообразен и клони към нула, тогава фирмите и устойчивият растеж са с влошено здраве и са застрашени от болести, парализи, кома и смърт.

БЪЛГАРСКИЯТ НЕПРАВИТЕЛСТВЕН СЕКТОР В КОНТЕКСТА НА УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ

Пълноправното членство на България в ЕС промени контекста и фокуса на гражданското участие. Появи се необходимост от развит граждански капацитет за ефективно влияние върху процеса на формиране на политики на европейско ниво, при това през призмата на българския обществен интерес. Не по-малко значимо е и изграждането на капацитет за прилагане на европейски политики за устойчиво местно и регионално развитие.

Основен принцип на устойчивото развитие е обратната връзка, комуникацията както вътре в системата, така и между нея и средата. В случая с неправителствения сектор на национално равнище значение имат връзките с държавата и с гражданите, доколкото секторът е медиатор между тях. На европейско ниво интерес представлява връзката с институции като Европейската комисия, Съвета на Европа, както и с Европейските мрежи и платформи на неправителствени организации.

Каква обаче е информираността на НПО сектора, респективно и на българските граждани, за институционалните и неформалните механизми за участие в процеса на вземане на решения на европейско ниво? Доколко сме готови за предизвикателствата на европейските перспективи за устойчиво развитие? Какви бяха очакванията, свързани с ролята на гражданския сектор в евроинтеграционния процес, и какви са реалностите сега, след една година еврочленство? Налице ли е капацитет за използване на ресурсите на гражданското общество за оказване на натиск за реформи в сферите на устойчивото развитие? Апробирани ли са механизмите за гражданско участие с цел оказване на въздействие върху формирането на информирани позиции и на политики по важни за България и ЕС въпроси?

На част от тези въпроси ще се опитаме да потърсим отговори по-долу.

Европейският проект на българите – очаквания и реалности

Рифкин определя европейската мечта като „сноп светлина в един тревожен свят” (Рифкин, 2005). Това е така и за българите, за които членството в ЕС е събитие № 1 за 2007 г. във вътрешнополитически план, според данни на Алфа ризърч (Петрова, <http://www.aresearch.org/recent/1441.html>). Цитираната оценка илюстрира факта, че през последните години европейският проект беше този, който вдъхваше най-много оптимизъм сред българите. Какво обаче се случи след приемането на България в ЕС?

Изследванията от първата година на еврочленството показват, че като

истински европейци българите вече компенсират липсата на доверие в собствените институции с доверие в европейските. Данни от национално представително проучване на Института по социология при БАН и Националният център за изследване на общественото мнение (НЦИОМ) показват, че през есента на 2007 г. на европейските институции напълно се доверяват 24% от българите, на българските – само 10%. И обратно – на европейските институции не се доверяват 13% от българите, на българските – 34.5%.

Аналогични са резултатите и от Европейското социално изследване (ESS)¹, според които българите имат най-ниско доверие към националните си институции и родните си политици, но за сметка на това вярват в пъти повече в Европейския парламент и ООН. „Доверието към държавните институции и съдебната система в България е сигнално ниско”, коментира националният координатор на проекта за България доц. Лилия Димова от Агенцията за социални анализи (АСА). Доверието на българите в политиките по скала между 0 и 10, където 0 е „никакво доверие”, а 10 – „пълно доверие”, е само 1,8 пункта. Към съдебната система – 2,4 пункта, към парламента – 2,2 пункта. Според изследването българите се оказват най-недоверчивата нация и към хората като цяло – респондентите са дали само 3,3 пункта на доверие към околните, докато в Дания доверието е 7 пункта.

Подобни резултати дават основание българското общество да бъде определено като „общество на ниското доверие” (Тилкиджиев, 2007: 55). Причините Н. Тилкиджиев открива не само в липсата на лична сигурност и безопасност, но и в нелегитимността на социалното неравенство, и в отсъствието на действително гражданско общество, както и в ниския жизнен стандарт.

Показателни са данните и на Евробарометър, който през 2007 г. регистрира, че общественото одобрение за членството на България вече е по-малко, отколкото средното за съюза. Всеки четвърти се колебае, а всеки пети твърди, че не може да се довери на Европейския съюз. Въпреки че повече от половината българи – 55%, възприемат членството на България в ЕС като нещо добро, негативните нагласи са 8%, а неутралните оценки отбелязват лек ръст от 2 пункта и достигат 29% (Евробарометър 67, пролет 2007).

Все по-малко българи отговарят положително на въпроса „Чувствате ли се европейци?”. Според цитираното вече изследване на НЦИОМ и Института по социология при БАН от ноември 2007 г. налице е двоен спад спрямо 2004 г., когато все още мечтаехме за Европа. Сега само 10.7% от българите се чувстват европейци, докато три години по-рано са били 20.2%. За сметка на това за три години два пъти е нараснал делът на българите, убедени, че корупцията ще продължава да расте. През 2004 г. те са били 9%, през 2007 г. вече са 22.6%.

¹ Проучването е осъществено чрез национална представителна извадка на населението над 16-годишна възраст и обхваща период от края на 2006 г. и началото на 2007 г., анкетиран са 1400 души от 200 населени места в страната чрез пряко индивидуално интервю по местоживене. (<http://www.dnes.bg/article.php?id=45160>)

Явно е, че не само опасенията от загуба на национална идентичност ерозират европейската такава. Сред факторите можем да добавим както липсата на реална европеизация в редица значими сфери като доходи, социално и здравно осигуряване, така и опасенията от злоупотреби с европейските фондове, а също и излишъкът от недоверие в собствения си капацитет и възможности да се възползваме от членството в ЕС.

Щрих към общата картина добавя национално представително проучване на „Алфа Рисърч“, което констатира през декември 2007 г., че година-та на членството не е повлияла по никакъв начин върху живота на 57% от българите (предимно на средна възраст). Най-младата една четвърт от нацията очаква промени към по-добро, а 16% – главно хора от третата възраст, са на мнение, че губят от присъединяването. Недоволните от еврочленството са разочаровани от способностите на българската държава да създаде условия, които да позволят на максимален брой хора да се възползват от него.

Визираните по-горе тенденции разкриват, от една страна, че за година българите са станали по-умерени еврооптимисти, като доверието им в Европейския съюз може да се окаже дори по-нестабилно от доверието на средния гражданин на Съюза. От друга страна, очевидно е, че евроинтеграционният процес на българското общество създава сериозни предпоставки за „минимизиране“ ролята на административната държава. Обяснението е първо, че част от нейните функции се прехвърлят върху публичните организации и органите на местното самоуправление, които в много по-голяма степен отразяват икономическите, социалните и други интереси на гражданите и допринасят за укрепване на демокрацията много повече, отколкото може да направи централизираното държавно управление. Второ, държавите – членки на ЕС прехвърлят отделни свои функции (трансферират част от своя национален суверенитет) на различни наддържавни организации и общности – и преди всичко на ръководните органи на Европейския съюз. Международните договори стават част от националното законодателство и са с приоритет пред него, като налагат спазването на определени общоевропейски принципи.

Проблемът, който изниква вследствие на горната тенденция е: „Как да се изгражда в тези условия архитектурата на съвместното, мултилатерално управление, основано на общите ценности, на споделянето на властта, на реципрочността и съгласуването на интересите? С други думи – как да се постига устойчиво развитие? Като се има предвид, че партньорството е основен принцип на устойчивото развитие трябва да търсим отговора на този въпрос във взаимодействието между държава и гражданско общество, в участието на всички заинтересовани страни във вземането на решения. Очакването е, че това е във възможностите само на силен граждански сектор, който да е независим от държавата, равностоен и равноправен партньор в публичната сфера, т.е. устойчивото развитие на обществото е свързано с устойчивото развитие на гражданския сектор. Съответстват ли обаче очакванията на реалностите?

НПО в България – „устойчиво неразвитие”, „несигурна устойчивост” или „устойчиво развитие”?

Когато става дума за реализация на концепцията за устойчиво развитие в една страна, в един регион, в едно селище не може да се пренебрегва влиянието на неправителствените организации, които са сравнително нови актьори, но вече признати за неотменна част от постигането на устойчивото развитие на обществото. Те осигуряват обучение и експертиза; участват в определянето на дневния ред на обществото, включително чрез предлагане алтернативи на развитието; предоставят социални услуги на рискови групи; подпомагат решаването на значими за хората икономически и екологични проблеми и лобират пред местни и държавни институции; съдействат за откритост и прозрачност на управлението... Дали обаче самият неправителствен сектор е толкова устойчив, колкото са очакванията на неговите лидери и на гражданите?

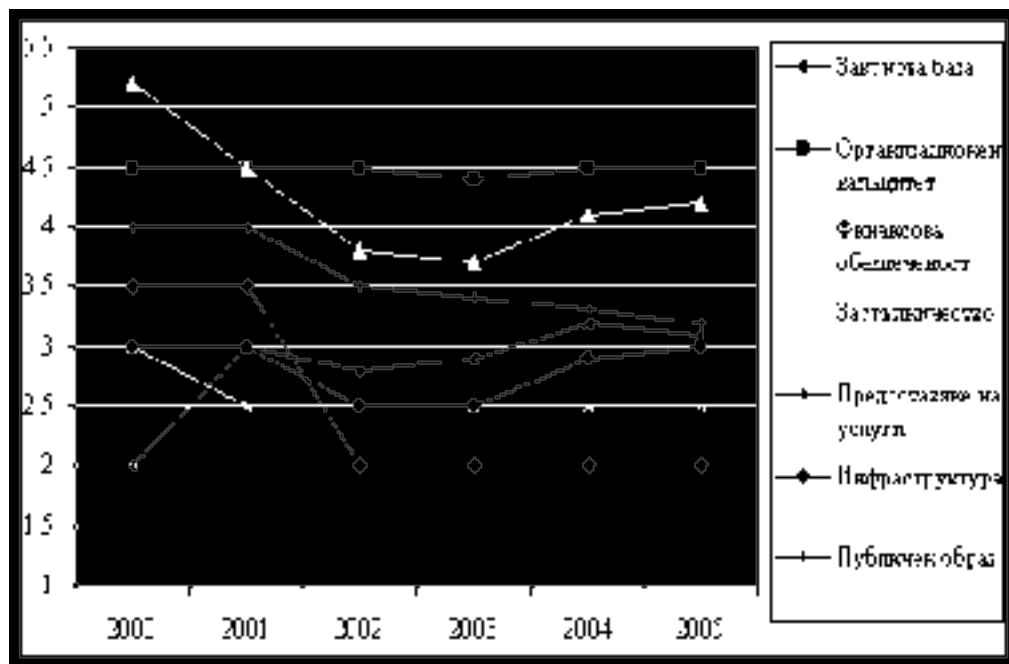
В края на 2007 г. в България вече има 27 хил. НПО, регистрирани по Закона за юридическите лица с нестопанска цел (ЗЮЛНЦ), от които 83% са сдружения, 17% – фондации². Според експертни оценки на Българския център за нестопанско право обаче активните сред тях са едва 2500. Третият сектор е разнообразен. Има НПО мозъчни тръстове, които оказват влияние върху формирането и провеждането на политики. Има НПО доставчици на услуги или разпределящи средства, други пък имат за предмет на дейност лобирание и застъпничество. Те инициират най-често законодателни, регулативни и антикорупционни инициативи. Отскоро, във връзка с възможността на неправителствените организации да извършват стопанска дейност, се формират и НПО социални предприятия и обществени фондове. Последното показва, че не само като количество, но и като качество секторът вече е покрил цялото ветрило от възможности за развитие. Устойчиво ли е то обаче? Светлина върху не/устойчивостта на българския НПО сектор хвърля Индексът за устойчивост на неправителствените организации, изготвян редовно от Американската агенция за международно развитие. Той се изготвя като комбинация от седем фактора, които са важни за устойчивостта на организациите.

През последните две години България запазва устойчива стойност на общия индекс – 3.2. За 2005 г. и 2006 г. страната ни има най-ниска оценка на субпоказателите организационен капацитет (4.5) и финансова обезпеченост (4.2). Най-добри са оценките за законова база (2.0) и застъпничество (2.5) (Графика 1). През 2006 г. индексът отново запазва своята стойност от 3.2, като застъпничеството се променя на 2,4, а публичния имидж на 3,1.

Като основни пречки пред устойчивостта на неправителствения сектор са дефинирани: липсата на организационни умения – част от организациите нямат стратегическа визия и план за бъдещето; липсата на ясна структура и дефиниране на отговорностите в екипите, липсата на постоя-

² Регистър БУЛСТАТ: <http://www.registryagency.bg/bg/Services/bulstat/>

Графика 1. *Индекс за устойчивост на неправителствените организации в България*

Забележка: Оценката 1 означава напълно развит неправителствен сектор, а 7 – ниско ниво на развитие.

нен състав и на инвестирането в човешки ресурси, неустойчивото финансово развитие на сектора (The 2005 Sustainability index).

Изключително интересен ракурс към стратегическата рамка за устойчивост на НПО предлага и изследването „Българският неправителствен сектор в контекста на развитие”, в което се дискутират три измерителя на устойчивостта на НПО – ефикасност, непрекъснатост и разчитане на самия себе си. Тези три аспекта съответстват на въпросите – „какво трябва да се направи?” (устойчиво развитие), „как трябва да се направи?” (чрез постоянни дейности – устойчиви програмни/проектни интервенции), и „кой трябва да го направи?” (организации, които могат да разчитат на собствените си сили, устойчиви институции) (Българският НПО сектор 2003:90). Изследователите посочват два много значими фактора, които възпрепятстват устойчивостта – първо, неструктурираният и разкъсан неправителствен сектор, лишен от смислени връзки и начини за вътрешна комуникация, второ – липсата на ясна самоличност и положителен имидж на сектора, чрез които той да привлича масовата подкрепа на обществеността. В този вид той не може да води постоянен и продуктивен диалог с правителството и да привлича надеждни ресурси от него, нито да разчита на подкрепа от обществеността. Ключът към бъдещата устойчивост на НПО ав-

торите откриват в подобряването на отношенията му с общностите, в повишаването на капацитета и качествата на сектора и в неговите бъдещи икономически дейности (Българският НПО сектор 2003:10).

Основният извод от оценката на устойчивостта на НПО сектора е, че при настоящата законова рамка, трудния достъп до финансови ресурси и все още недостатъчно развитите организационни умения, неправителствените организации в България все пак успяват да оказват влияние върху обществения живот. Аргумент за това е фактът, че и държавата, и бизнесът вече преодоляват пълния си негативизъм към НПО и започват да ги използват като посредник при решаване на проблеми, като медиатор на групови граждански интереси в хода на преследването на общи развойни цели. Въпросът е – как оттук нататък силните страни на НПО могат да се трансформират във възможности, а слабите страни на сектора да не се превърнат в заплахи за устойчивостта му?

НПО – пакетни сделки

Забавената децентрализация и политическата корупция превърнаха НПО повече в партньори на държавата, отколкото на гражданите. Заплаха за устойчивостта на сектора е не само силната му зависимост от държавата и от местната власт, но и от международните донори. Изследване на МВМД, проведено по поръчка на Българския център за нестопанско право, сочи, че финансирането на НПО у нас се извършва основно от няколко източника. Чуждестранните донори формират 40% от общия размер на финансирането (то е било около 80% през 2000 г.), собствената стопанска дейност дава около 17% от финансирането, държавното субсидиране е с дял 8% плюс около 2% от общините, даренията от корпоративния сектор са 8%, от физически лица – 6%.

Близостта на НПО с политическата система обяснява защо гражданските организации у нас като цяло се ползват с ниско обществено доверие и лош имидж. Дублирайки политическата система (публична тайна е, че има сини, червени, оранжеви, жълти, зелени, розови и други фондации), секторът не може да бъде истински коректив и да води постоянен и продуктивен диалог с властта в интерес на гражданите, а по-скоро възпроизвежда асиметрията „държава-граждани”. Никак не е случайно, че според изследване на „Болкан Асист” от 2005 г. само 3.4% от хората се сещат за смислена гражданска организация в тяхната община, която да е допринесла за подобряването на условията на живот през последната календарна година (Гражданското общество.. 2005: 66). На фона на ниското обществено доверие към сектора и слабата му загриженост за общността самочувствието на НПО е парадоксално високо. При изследване мотивите за участие в структурните фондове авторите на Националния доклад за човешко развитие (ПРООН, 2006 г.) „Готови ли сме за фондовете на ЕС?” отбелязват ограниченото присъствие на функцията на застъпничество на НПО. Ниският ранг на мотиви като представяне на интересите (9%) и познаване на нуждите на

целевите групи или на района (6%) разкриват, че НПО не са достатъчно мотивирани да допринасят за регионалното и местно развитие или за развитието на общността. „Това освен като парадокс може да бъде окачествено и като значителен проблем, както и да бъде сметено за знак, че и в момента голяма част от НПО са абдикирали от някои от основните си функции”, коментират авторите на Националния доклад (Национален доклад 2006:73).

Не е неочаквано, че някои НПО в България са абдикирали от основни свои функции. Потребителският модел се е вкоренил здраво както в тяхното поведение и очаквания, така и в поведението и очакванията на гражданите у нас. Това обяснява защо, когато страната се тресе от корупционни скандали, НПО секторът мълчи, въпреки че през последните години бяха финансирани десетки антикорупционни инициативи. Солидарността между политиците като скрити НПО лидери и на НПО лидерите като скрити политици е завидна. Тя илюстрира т. нар. «пакетни сделки» – «аз ти отстъпвам за едно, ти на мен – за друго». Конспирацията, свързана с тези сделки, води до имитация на граждански контрол върху властта – впечатляващо е например как до мониторинга на програми и проекти «се дореждат» само одобрени от властта граждански организации.

Един от героите на Иван Радоев препоръчва да си намерим «бяло коте, за да ни върши черната работа». Българския трети сектор доброволно е поел ролята на бяло коте, което върши мръсната работа на политиците. Това е ако не глобален (неправителствените организации често са определяни като суперсила на глобално ниво), то поне прецедент в рамките на Европейския съюз. Европейските НПО не само традиционно участват в определянето на дневния ред на обществото, но и осъществяват граждански контрол върху държавните и местните актьори, осигуряват обучение и експертиза, предоставят социални услуги на рискови групи, подпомагат решаването на значими за хората икономически и екологични проблеми, лобират пред местни и държавни институции, съдействат за откритост и прозрачност на управлението. Условието за това обаче се осигуряват от възможностите при планиране на развитието да се прилагат принципите, стимулиращи устойчивост: подхода от долу на горе; внедряването в местната икономика; множеството от заинтересовани страни; новаторските проекти.

У нас деформациите идват от скритото финансиране на политиците чрез НПО, за което вина имат и част от донорите. Някои от тях създадоха „обръчи от НПО” и финансираха „гражданската активност” на един или друг депутат, министър или кмет, в краен случай на експолитици от различен калибър и цвят. Така например липсата на прозрачност във финансирането на политическите партии и на политическите субекти доведе до дефиниции на НПО сектора като „правителствен, парламентарен и президентски” или като „ресурс за ексдепутати, ексминистри или експрезиденти”... Донорите, също както и политиците, си отгледаха по няколко НПО-отрочета и така вкупом всички граждани станахме излишни, освен ако не трябва да легитимираме някое ново НПО.

Култура на неучастието vs. култура на участието

Според документите на ЕС гражданското общество е „трети компонент” в управлението на съюза и посредник между държавата, пазара и гражданите. В Договора от Лисабон за изменение на Договора за Европейския съюз и на Договора за създаване на Европейската общност, подписан на 13 декември 2007 г., са предвидени следните гаранции за гражданско участие:

➤ Институциите предоставят чрез подходящи средства на гражданите и на представителните организации възможността да изразяват и обменят публично своите мнения във всички области на дейност на Европейския съюз.

➤ Институциите поддържат открит, прозрачен и редовен диалог с представителните организации и гражданското общество.

➤ С цел да осигури съгласуваност и прозрачност на дейността на ЕС Комисията провежда широки консултации със заинтересованите страни.

На този фон в България забелязваме асиметрия между държава и граждани, която обяснява не само защо се доверяваме повече на европейските институции, отколкото на българските, а също и защо културата на неучастието е по-приемлива и социално желателна, отколкото културата на участието. Един от факторите за неучастие е корупцията по високите етажи на властта, която създава опасенията от деформации и загуба на личностни, жизнени ценности и морални ориентири в цялото общество.

Характерни за културата на неучастие са например „отказът от информация”, „ескейпизъм”, „вътрешната емиграция”, „изтичането на мозъци”, „апатията”. Културата на неучастие се формира следствие на т.нар. „рационално невежество” (Олсън, 2001), феномен, при който типичните граждани избират да не се интересуват от обществени въпроси, тъй като разходите за получаване на знания за тях са по-високи от ползите. Ето защо една от формите на пасивен граждански протест срещу изолацията от достъп до информация, до еврофондове, до участие и до други значими за гражданите ценности е незаинтересованото поведение.

Обикновено липсата на „култура на участие” се компенсира с „култура на неучастие”. Например, голяма част от безработните и пенсионерите, т.е. от неучастващите, смятат, че евроинтеграцията не се отнася лично до тях. Те явно не сеят илюзии, за да не пожънат разочарования.

На другия полюс е културата на участието, която у нас е все още в начален стадий. Добър пример за наличието и е създаването на мрежи/фамии от НПО, което е признак за натрупан капацитет в неправителствения сектор, за по-висока степен на развитие на партньорството между НПО със сходен профил и интереси. То е изцяло доброволно и е опит за консолидиране на неправителствения сектор на тематичен принцип с цел по-ефективно участие в процеса на вземане на решения и за оказване на влияние върху формирането на обществени политики на централно и местно ниво. Фамиите са определили приоритетни сфери на дейност в съответните тематични области, имат изградени механизми за общуване и вземане на решения. Примери за мрежи/фамии в България са: „Българска

джендър коалиция”; „Медии”; „Информационен център НПО срещу бедността”, който е български клон на EAPN – Европейската Анти-бедност мрежа; „Социални политики”, „Опазване на околната среда” и фамилия „Човешки права”. През 2005 г. възниква и „Гражданска коалиция за устойчиво ползване на фондовете на ЕС”, обединяваща почти 40 организации около идеята за осигуряване на гражданско участие и въздействие на НПО сектора върху усвояването на еврофондовете. Целта на коалицията е гарантиране на прозрачността и гражданския контрол върху устойчивостта на планираните проекти, тяхната природосъобразност и защита на интересите и ползите за местното население (<http://www.bluelink.info/eu-funds/contacts.shtml>).

Парадоксално, но е факт, че през 2008 г. България все още няма своя Национална стратегия за устойчиво развитие, въпреки че през миналата година в публичното пространство се появи Проект (Проект на стратегия 2007). В становище от 29 май 2007 г. на Института за зелена политика (ИЗП), член на „Гражданска коалиция за устойчиво ползване на фондовете на ЕС”, се коментира Проект на Стратегия за устойчиво развитие (СУР) на Република България. В цитирания документ се отбелязва, че природозащитните НПО не са поканени за участие на най-ранен етап, така че да могат да дадат своя принос максимално ефективно, не се предвижда НПО да участват и при мониторинга и контрола по изпълнението на Стратегията...(Становище 2007: 1).

Примерът с Проекта за Национална стратегия за устойчиво развитие показва, че държавата е неустойчива в зачитането на гражданските организации като равностоен партньор във формирането на обществената политика. Създаването на условия за устойчиво и балансирано развитие на районите в Република България и осигуряването на предпоставки за намаляване на между-регионалните и вътрешно-регионалните различия, както и подпомагането на растежа на заетостта и доходите на населението обаче не могат да бъдат реализирани само от държавата. Другото име на устойчивото развитие е партньорството, но практика у нас се превърна „фабрикуването” на стратегии – вече са над 100 – без участието на заинтересованите страни, включително НПО, което възпроизвежда асиметрията „държава-граждани” (Ганчева 2004).

Лобиране, застъпничество – това са новите възможности пред НПО, ако искат да участват във вземането на решения и в съвместното управление. Тези възможности могат да се реализират при следните условия:

- консолидация на сектора и формирането на мрежи; намаляване на броя на НПО и изчезване на тези, които съществуват само на хартия или имат досие на супермаркет;
- по-голямата прозрачност и разширяването на ролята на НПО при предоставяне на услуги;
- подобряване на отношенията с гражданите и заинтересованите страни, както и на сътрудничеството с държавата и между самите НПО.

Засилването на партньорството между националните и европейските НПО мрежи и укрепването на финансовата устойчивост са също важни условия за успешното овластяване на гражданския сектор.

Надеждите на НПО – надежди за (финансова) устойчивост

През 2007 г. Българският център за нестопанско право започна кампания за финансова устойчивост на неправителствения сектор, подкрепяна от 150 от най-активните организации в страната. Първата цел е да се увеличи процентът на държавната субсидия, която се разпределя чрез конкурс. В момента 89% от сумата, която е 8 млн. лв., се разпределят между 20-ина сдружения, избрани от правителството, а едва 11% се дават на състезателен принцип. От центъра за нестопанско право настояват да се въведе последващ контрол дали парите се изразходват за целите на проекта, тъй като досега са се проверявали само финансовите отчети, но никой не следил дали декларираните дейности наистина се изпълняват. Втората стъпка за финансовата устойчивост на неправителствения сектор ще бъде лоббиране за въвеждането на т.нар. механизъм за 1%. Той позволява всеки гражданин да определя 1% от годишния си данък за финансиране на конкретна организация. Този вид данъчна децентрализация се прилага успешно в Унгария, Румъния, Полша, Словакия, Литва и Словения.

Най-смелата идея на Българския център за нестопанско право е да се създаде фонд за граждански инициативи, чийто първоначален капитал да се предостави от държавата като компенсация за национализираните преди 60 години частни фондации, чието имущество все още е държавно. Средствата ще се инвестират във финансови инструменти, а приходите ще се разпределят като грантове. Този механизъм, известен като ендаумънт, е популярен в САЩ. Надеждите са, че въвеждането на подобни механизми ще намали зависимостта на НПО от външни донори, ще стимулира зависимостта им от гражданите, ще засили финансовата устойчивост и ще подобри обществения имидж на НПО.

Европейски перспективи и възможности пред българските НПО

Участието на българските неправителствени организации може да се осъществява както във формирането, така и в прилагането на политиките и законодателството на ЕС. То се осъществява на равнище ЕС – чрез директно влияние върху европейските институции, а на национално равнище – чрез участие в механизма по европейските въпроси в България.

На равнище ЕС възможностите за влияние на неправителствения сектор в процеса на формирането и реализирането на политики са например: представяне на позиции пред държавите, бъдещи председатели на Съвета на ЕС; участие в инициативите на институциите на ЕС за допитване и консултиране с обществеността; представяне на позиции и участие в консултационния процес; лоббиране чрез българските депутати в Европейския парламент; участие в наднационални обединения на неправителствени организации за представяне на обща позиция пред институциите на ЕС (Калоянов, 2008: 8-9). На национално равнище възможностите за влияние на неправителствения сектор в процеса на формирането и реализирането на политики са: участие в процеса на изготвянето и съгласуването на на-

ционални позиции; участие в обсъжданията на прилагането на общностните политики, инициирани от националните власти; лобиране пред депутатите в българския парламент.

Възможностите за влияние на неправителствения сектор в подготовката, приемането и прилагането на законодателството на ЕС също имат две равнища. На равнище ЕС това са: представяне на позиции при изработването и изпълнението на годишната работна програма на ЕК; отправяне на петиции до Европейския парламент и на жалби до европейския омбудсман; участие в наднационални обединения на неправителствени организации за представяне на обща позиция пред институциите на ЕС.

На национално равнище възможностите за влияние на неправителствения сектор в подготовката, приемането и прилагането на законодателството на ЕС са: участие в процеса на изготвянето и съгласуването на национални позиции, представяни от България пред Съвета на ЕС и другите институции на ЕС; участие в Комитетите за наблюдение във връзка със средствата, предоставени от ЕС; лобиране пред депутатите в българския парламент и др. (Калоянов, 2008: 9-10).

За да могат да участват активно в процеса на вземане на решения в ЕС както на равнище ЕС, така и на национално равнище, неправителствените организации в България трябва да познават областите на компетентност на Европейския съюз, както и процедурите за вземане на решения, да познават нормативната уредба, да имат достъп до информация за политиките и законодателството и да използват възможностите за съвместни действия с наднационални неправителствени организации или организации от други държави – членки на ЕС. Засега обаче няма български офис на НПО в Брюксел, легитимни български представители в европейските платформи и мрежи от неправителствени организации и българският неправителствен сектор не участва във взимането на решения от по-високо ниво. Проблемът е, че към момента все още няма участие на неправителствените организации в процеса на вземане на решение на европейско ниво. За разлика от България редица новоприсъединени държави вече имат назначен служител или/и организиран офис на национално представена неправителствена организация в Брюксел, което дава възможност тези държави да подсилят неправителствения си сектор. Подобен вид механизми все още слабо са познати в България и почти не се прилагат. Към момента „Отворено общество“ е поело такава инициатива – да излъчи легитимни и компетентни представители, които да работят в европейските социални и други платформи. Това ще подпомогне и финансовата устойчивост на гражданския сектор, защото ЕК финансира неправителствени организации, които е признала за легитимни, както и мрежи от неправителствени организации. Например, срещи с Европейската комисия се организират на всеки две години от европейските социални платформи от 1995 г.

Като алтернатива, в която България да има свои представители, е участието на граждани от различни държави, които да се включат във форми-

рането на експертни граждански групи. Пример е „Диалог за гражданско общество”, подпомагащо организирането на редовни срещи по търговски въпроси, или десетките европейски граждански мрежи, осъществяващи контрол върху еврофондовете и финансите. Бъдещето обаче е пред нас.

Бележка

В статията са използвани данни от поредица емпирични социологически изследвания, финансирани от НСНИ. Те са подготвени от Програмен колектив от Института по социология при БАН с ръководител ст. н. с. д-р Анна Мантарова като част от проект „Евроинтеграцията на България”. Проучванията са представителни за населението над 18-годишна възраст в страната. Набирането на информация на терен е осъществено от НЦИОМ.

Литература

Българският неправителствен сектор в контекста на развитие. 2003, София. Български център за нестопанско право. Анализи.

Ганчева В. 2004, Може ли администрацията да убие комуникацията? В: *Европейска интеграция и интеркултурна комуникация.* СУ ”Св. Кл. Охридски”, ФЖМК. София.

Гражданското общество без гражданите. Оценка на българското гражданско общество 2003-2005. 2005. Сдружение „Болкан Асист”, София.

Димитрова, Б. 2008. Първата година в ЕС – „отложен” оптимизъм <http://evnora.dnevnik.bg/show/?storyid=410890>.

Евробарометър 67. Общественото мнение в ЕС, пролет 2007.

Калоянов С., М. Тодорова. 2008. *Възможности за гражданско участие във формирането на политиките на ЕС.* Отворено общество.

Национален доклад за развитието на човека, България 2006. 2006. Готови ли сме за фондовете на ЕС? ПРООН, София.

Олсън, М. 2001. *Възход и упадък на нациите.* София: ИК Златорогъ.

Оценка на капацитета на неправителствените организации и бизнеса за участие в усвояването на средства от Структурните фондове и Кохезионния фонд на ЕС. 2006, ПРООН и МРРБ.

Петрова, <http://www.aresearch.org/recent/1441.html>.

Проект на Стратегия за устойчиво развитие 2007. М-во на транспорта.

Проучване на практиките на управление на НПО в България. 2005 БЦНП

Рифкин, Дж. 2005 *Европейската мечта,* Прозорец.

Становище на Института за зелена политика относно проект на Стратегия за устойчиво развитие на Република България 29 Май 2007

Тилкиджиев, Н. 2007. На дъното в ЕС: нелегитимност на социалното неравенство в България В: *Евроинтеграция и устойчиво развитие.* Фондация „Фридрих Еберт”, Регионално бюро София 2007, Институт по социология на БАН, 2007

The 2005 NGO Sustainability Index, <http://www.usaid.gov/locations/>

<http://www.bluelink.info/eu-funds/contacts.shtml>.

<http://www.registryagency.bg/bg/Services/bulstat/>

Щерьо Ножаров, Докторант в УНСС
Зам. председател на Междуведомствената комисия по изменение
на климата. Директор в Министерство на околната среда и водите.

ИКОНОМИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА НАЦИОНАЛНАТА ПОЛИТИКА ПО ИЗМЕНЕНИЕ НА КЛИМАТА

Икономическият растеж и сближаването в условията на еврочленство и глобален пазар добиват все по-голяма важност за България. Обикновено се формира едно или друго ниво на растеж и икономическо сближаване (разслоение) в различна степен, в различните страни и през различни периоди. Световната стопанска история показва, че развитието е възможно, но не е неизбежно, досегашните „икономически чудеса“ са били резултат от неповторима комбинация на специфични за съответната страна благоприятни условия, агресивна дългосрочна икономическа, социална, институционална и друга политика, подходящо географско разположение и случайно съвпадение на обстоятелства в конкретен исторически контекст.¹

Например присъединяването към ЕС създава по-благоприятни условия за икономическо развитие, отколкото оставането извън него. Членството в ЕС обаче не е достатъчно условие за бързо икономическо сближаване с по-развитите страни членки. Затова е необходимо по задълбоченото изследване на факторите и условията на икономическия растеж.

Напоследък все повече българският стопански живот и икономическите субекти са зависими от регламентите на ООН и ЕС в областта на опазване на околната среда и по-специално от тези, свързани с управление на политиката по изменение на климата. Темата е актуална, защото международната политика в тази област непрекъснато се задълбочава и се приемат нови актове с хоризонт след 2020 г.

На проведената през декември 2007 г. 13-та Конференция на страните по Рамковата Конвенция на Обединените Нации по изменение на климата (КС 13) и 3-та сесия на Конференцията на страните, служеща като Среща на страните по Протокола от Киото (КС/СС 3) в Бали, Индонезия се постигна споразумение за двугодишна „пътна карта“ на преговори до 2009 г., чиято крайна цел е да доведат до глобално споразумение, засягащо периода след 2012 г. и уреждащо вкл. финансовите и икономическите аспекти на международната политика.²

¹ Prof. Ivan Angelov, The Bulgarian Economy and the European Union – Strategy for Accelerated Economic Development by 2020, Sofia, November 2003, sec. 2.8

² Prof. R. Gechev, Macroeconomic Policy for Sustainable Development of Bulgaria, Sofia 2006, Sist. No: 19275

На заседанието на Европейския съвет през март 2007 г. беше подчертана водещата роля на ЕС в борбата с климатичните изменения на международно ниво. Акцентира се върху необходимостта да се постигне глобалната стратегическа цел за ограничаване повишаването на средната температура на планетата с не повече от 2°C. В този контекст Европейският съвет прие цел за ЕС от 30% намаляване на емисиите парникови газове до 2020 г. в сравнение с 1990 г. при условие, че другите развити страни поемат ангажимент за подобно редуциране на емисиите и че развиващите се страни дадат своя принос в рамките на техните отговорности и възможности. Независимо от бъдещото международно споразумение обаче Европейският съвет пое конкретен ангажимент за намаляване с 20% на емисиите на парникови газове в Общността до 2020 г., и в дългосрочен план потвърди ангажимента до 2050 г. развитите страни да редуцират емисиите си с 60% до 80% в сравнение с тези от 1990 г. В тази връзка Европейският съвет постигна споразумение да се въведат конкретни законодателни мерки с цел постигане на стратегическата цел за ограничаване на глобалното изменение на климата.

Решителната политика на Европейския съюз и с оглед постигане на целите от страните, основен елемент се явява мобилизирането на финансови ресурси. Инвестициите, които е необходимо да бъдат вложени през предстоящите години за модернизирани на морално остарели технологии и технологии с ниска – енергийна ефективност. Тези процеси ще доведат до необходимостта от финансови и инвестиционни потоци към иновативни технологии. Усилията за намаление на емисиите на страните-членки, следва да се основават на принципа на солидарност между страните-членки и нуждите за устойчив икономически растеж, отчитайки съответния БВП на глава от населението. Страните-членки, притежаващи понастоящем сравнително нисък БВП на глава от населението и съответно високи очаквания за растеж на БВП, могат да увеличат техните емисии на парникови газове в сравнение с 2005 г. Въпреки това целите представляват лимитиране на емисиите на парникови газове на тези страни-членки и те следва да предприемат мерки за намаление на емисиите си. Страните-членки, които понастоящем притежават относително висок БВП на глава от населението, ще намаляват емисиите си на парникови газове в сравнение с 2005 г. Намалението на емисии на ПГ следва да се осъществи в периода 2013–2020 г. Настоящото предложение позволява на всяка страна-членка да прехвърли/пренесе от следващата година количество, равняващо се на 2 % от лимита си на емисии на ПГ. Позволява се на страната-членка, чиито емисии са под лимита да пренесе излишъка от намалени емисии към следваща година. При изпълнение на задълженията страните-членки следва да могат да използват кредити за намаление на ПГ по Механизма чисто развитие, издадени за намаление, което се е осъществило в периода 2008–2012 г., както и кредити по проекти, регистрирани и изпълнени в периода 2008–2012 г., които генерират редуцирани единици емисии на ПГ. До по-

стигането на бъдещо международно споразумение се предлага на страните-членки да използват годишно кредити от проекти в трети страни повече от 3% от емисиите на страната-членка от източници извън схемата през 2005 г.³ Това количество е еквивалентно на една трета от усилията за намаление на емисиите през 2020 г. всяка страна-членка ще може да трансферира част от неизползвания лимит на друга страна-членка. Изразена е позицията относно невъзможността за продължаване на договореностите за реализация на проекти по механизма Съвместно Изпълнение за периода след 2012 г. при липсата на международно споразумение, което да фиксира предписаните емисионни единици за развитите страни. При наличие на международно споразумение при което се изисква 30% намаление на емисиите на парникови газове следва амбициите да бъдат преразпределени между източници, попадащи в обхвата на схемата и източници извън нейния обхват, където източниците не обхванати от схемата следва да допринесат със същия дял за намаление на емисиите като при целите от 20 %. Също така лимита за използване на кредити, генерирани по проекти в трети страни, ще бъде увеличен, като това увеличение следва да е равно на половината от допълнителните усилия, необходими при постигането на международно споразумение. Обвързване на изменението на обхвата на Европейската схема за търговия с емисии на парникови газове с максималното количество на емисии от източници, влизащи в приложното поле на настоящото решение. Формулирано е задължение за извършване на две години на периодичен преглед на изпълнението на настоящото решение, както на ниво на отделни страни-членки, така и на ниво ЕС по отношение на реализацията на проектните механизми. Изпълнението на задълженията на страните-членки за намаление на емисиите от източници, регламентирани с проекторешението, ще бъде оценявано ежегодно въз основа на докладите на страните, представяни в съответствие с Решение 280/2004/ЕС относно прилагането на механизма за мониторинг на емисиите на ПГ по РКОНИК и ПК.

В приложение към проекторешението за България е фиксирано задължение за намаление до 2020 г. на емисиите на ПГ от източници извън схемата до ниво, равняващо се на 20 % над стойностите им през 2005 г. или по стойност 35 161 279 т.СО₂ еквивалент. Така например ръстът от 20% на емисиите извън ЕСТЕ спрямо 2005 г. за България е всъщност ограничение много по-голямо от 20% спрямо базовата година по Протокола от Киото, каквато е целта за намаляване на емисиите на ЕС, а при задължение за намаляване на емисиите с 20% спрямо 2005 г. за Дания, това се явява право за ръст на емисиите спрямо базовата година по Протокола от Киото.

³ Sht. Nozharov, Symposium „Economical policy for sustainable development”, Symposium „Participation of Bulgaria into the EU ETS”, University edition „Economy”, University of National and World Economy, 2007, p.87-91.

Този подход на определяне на ангажиментите следва да бъде внимателно изследван по отношение на влиянието му върху цялостната цел в идейно отношение, а именно постигане на количествено намаляване на емисиите на парникови газове на ниво ЕС, при отчитане на принципа на солидарност между страните-членки и необходимостта от постигане на кохерентност на икономиките на отделните държави. Това ще се постигне чрез предоставяне на възможност за страните с по-нисък БВП да развиват индустрията си, като неизбежно увеличават и емисиите си на парникови газове, за сметка на най-развитите страни, които могат да инвестират в иновативни технологии за намаляване на емисиите на парникови газове, без това да се отрази съществено на икономическото им развитие. Предоставянето на гъвкавост при изпълнението на задълженията, посредством използването на кредити, генерирани в резултат от реализацията на проекти по механизма „Чисто развитие” поставя въпроса доколко се отчитат нуждите на страните за участие в тези механизми и вмения на страната ни роля на купувач на въглеродни кредити.

ЕС изтъква водещата роля и очаквания изключителен принос на един бъдещ действащ глобален въглероден пазар. Важна роля се отрежда и на последователността на доброто функциониране на гъвкавите механизми на Протокола от Киото, за постигане на необходимите емисионни намаления по един икономически изгоден начин, стимулиращ развитието. Прогресът, постигнат в областта на финансовите инициативи за пренос и разпространение на екологосъобразни технологии, предоставя обещаваща бъдеща възможност за гъвкавите механизми по Протокола от Киото.

Съществено внимание е необходимо да се обърне на механизма „Чисто развитие” по чл. 12 на Протокола от Киото, проектите по който се реализират от развитите страни в развиващите се. Единиците, получени от този механизъм се наричат Сертифицирани Единици Редуцирани Емисии (СЕРЕ). Реализирането на проекти по „Механизма за чисто развитие” води до мобилизирането и участието на инвестиции от частния сектор, както и засилва сътрудничеството в проучванията и развитието, разпространението, внедряването и трансфера на технологии – основен елемент поставен в приоритетната рамка на ЕС за периода след 2012 г.

В бъдеще се очертава приоритетната роля на адаптация към изменението на климата, намаляване емисиите на парникови газове причинени от обезлесяване, насърчаване на участието в механизма „Чисто развитие”, намаляване на риска от природни бедствия и интегриране на въпросите по изменение на климата в политиките за намаляване на бедността. Насърчаване на по-нататъшния справедлив и ефективен принос на други страни, включително чрез стимули, определени от нови гъвкави ангажименти, за да бъде намалена интензивността на емисиите на парникови газове в резултат на икономическото развитие;

Например не-изготвянето на национален план за разпределение на квоти за търговия с емисии означава, че на промишлеността на съответната

страна-членка се прекъсва достъпа до пазара в ЕС. Страните, които ограничават или намаляват емисиите си над договорените за тях равнища, ще могат да продават излишните емисионни кредити на страни, за които е трудно или по-скъпо да изпълнят собствените си. Ето защо управлението на въглеродния интензитет на икономиката придобива ключово значение за икономическия растеж.

Прилагането на Протокола от Киото ще даде на компаниите в Европейския съюз и България възможността за предимство в постепенния преход към глобална икономика с ограничения за въглерода, тъй като въглеродната ефективност може да бъде важен източник на предимства в бъдещето, както това сега са работната сила или капиталоотдаването.

Евтината енергия е на път да се превърне в спомен. Това вече представлява сериозно предизвикателство за българския бизнес. България не е страна със значителни запаси от природни ресурси. Въпреки това оскъдицата на собствени енергийни източници и суровини не е насърчила производителите да развият алтернативни конкурентни предимства. Голямата енергоемкост в условията на значителен внос на горива на международни цени е основен фактор за неконкурентност на националното производство и бариера за интегрирането ни към икономиката на Европейския съюз.

Намаляването на въглеродния интензитет на българската икономика ще подпомогне изпълнението на стратегическите приоритети свързани с увеличаването на икономическия растеж. Имайки предвид относителния дял на енергийното потребление в производствената сфера и услугите, така ще се осигури съществен принос и за подобряване сигурността на енергийните доставки и изпълнение на международни ангажменти към ООН и ЕС в областта на контрола на парниковите емисии.

В резултат на това ще се постигне:

- нарастване на БВП;
- увеличаване на добавената стойност, създавана от българската промишленост, МСП
- повишаване на производителността;
- нарастване на износа и подобряване на платежния баланс на страната;
- привличане на допълнителни инвестиции;
- намаляване на енергийната наситеност на БВП и повишаване сигурността на енергийните доставки;
- изпълнение на поетите ангажменти по Рамковата конвенция на ООН за изменение на климата, съгласно Протокола от Киото и по-пълноценно участие в „гъвквите механизми“;
- намаляване на публичните разходи за опазване на околната среда.

В обратния смисъл, липсата на управление на въглеродния интензитет в условията на една въглеродно регламентирана глобална и европейска икономика би довела до сериозно ограничаване на икономическия растеж и до неконкурентноспособност и излизане от пазара на цели отрасли на

българската икономиката.

В този смисъл темата за управление на въглеродния интензитет и въздействието му върху икономическия растеж е актуална както в теоретичен така и в практически план.

Литература:

Prof. Ivan Angelov, The Bulgarian Economy and the European Union – Strategy for Accelerated Economic Development by 2020, Sofia , November 2003, sec. 2.8

Prof. R. Gechev, Macroeconomic Policy for Sustainable Development of Bulgaria, Sofia 2006, Sist. No: 19275

Sht. Nozharov, Symposium „Economical policy for sustainable development”, Symposium „Participation of Bulgaria into the EU ETS”, University edition „Economy”, University of National and World Economy, 2007, p.87-91.

СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА МНОГООБРАЗИЕТО

проф.д-р Катя Владимирова
УНСС, София

УПРАВЛЕНИЕ НА РАЗЛИЧНИТЕ: НОВИТЕ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ЗА ПУБЛИЧНИТЕ И КОРПОРАТИВНИТЕ ПОЛИТИКИ

Въведение

Темата за различните се свързва със социалните измерения на устойчивото развитие, социалното включване, социална сигурност, социална кохезия, социалната отговорност, но и с неизползвани възможности, икономическа неактивност, социална изолация, бедност, сегрегация и несигурност в обществото.

Промените, които следват глобализацията, петролните шокове, силната конкуренция и реструктуриранията в икономиката, както и демографските тенденции повече от всякога изостриха проблема със заетостта на населението.

Демографските тенденции от последните десетилетия водят до увеличаване дела на възрастното и значително съкращаване дела на младото население. В повечето страни в света се наблюдава тенденция на стареене на населението. Намалжава броят на завършващите по-високите нива на образование, увеличава се мобилността на населението. Това изправя организациите пред нови предизвикателства и още повече тези в България, които са с ниска конкурентоспособност, в т.ч. и на пазарите на труда. Все повече българските фирми са изправени пред дилемата откъде да намерят необходимата им работна сила. Изборът им е свързан с: цената на труда; необходимостта от съобразяване условията на труд с възможните кандидати; повече инвестиции за развитието на персонала и други. В голяма степен се налага развитие на управлението в посока на привличане и използване на по-различна от досегашната работна сила, управление на различни групи: възрастни, пенсионери, майки с малки деца, хора с уврежда-

ния, с ниско образование и квалификация; от групите, които доскоро бяха в най-неблагоприятно положение на пазара на труда, в т.ч. и от някои етнически групи; привличането, интегрирането и задържането на имигранти. Всяка от тези възможности изисква определена стратегия и съответни политики. Това променя коренно управлението на организациите и работещите в тях, изисква често преминаването към по-малки по размер организации.

Диверсификация на работната сила се увеличава. Досега не се отделяше достатъчно внимание на тази тенденцията в състава на персонала. Все повече и във все повече страни и фирми се наблюдава увеличаване на дела сред мениджърите, представителите на различни етнически групи, имигрантите, жените. Намаляването на броя на завършващите училищата изисква и въвеждането на по-гъвкави режими на работа с цел привличане на работа и на жени с малки деца, а също и увеличаването на работите на непълна заетост за пенсионери и други групи. Тези и други тенденции, определящи движението на персонала, изискват от управлението много по-голяма гъвкавост и много по-голяма организационна култура.

Най-новите концепции и политики за икономическо развитие, за повишаване на заетостта, социалната сигурност, богатството на индивидите, организациите и общностите се свързва със създаване на възможности и условия за използване на потенциала на всеки индивид и за ефективното му свързване с този на останалите.

В концепцията на ООН за устойчиво икономическо, социално и екологично развитие ключово място заемат въпросите за достъпа на всеки до ресурси и производителна заетост, образование и равнопоставеност на половете.

Различните като обект на включване в публичните и корпоративни политики

Съвременното управление на човешките ресурси се основава на идеята, че хората са различни, притежават различни физически и духовни характеристики, но и различни мотиви, които предопределят тяхната производителност и нагласа за включване. Хората са различни по много видими и невидими характеристики. Всеки индивид е уникален със своите естествени и придобити качества и възможности. От управляващите се изисква да намерят най-подходящия подход и стил на управление към всеки, за да се постигнат максимални резултати от включването им в организацията. Тезата в случая е, че разнообразието може да бъде фактор за развитие и растеж. Най-новото направление в УЧР – стратегическото управление на човешките ресурси в организациите се свързва с откриване на талантите, лидерите, но и на индивидуалния капацитет на всеки, за да бъдат максимално използвани за успеха на организацията. Това означава на различията да се гледа като източник на нови ресурси, на по-големи предимства и възможности. Съчетаването на предимствата на всяко от различията може

да даде във всички случаи повече от изключването поради това различие от общото и общоприетото. Има неизползвани възможности, човешки капитал и ресурс за икономическо развитие които остават неизползвани или недоизползвани за личното и обществено развитие.

Самото разнообразие е богатство, а още по-голямо е комбинирането на предимствата и извличане на най-доброто от всеки поотделно и особено от тяхната комбинация при работата им в екип, колектив, общност. Има стереотипи, с векове изграждани прегради, изолация, неизползване на много човешки капитал и ограничаване индивидуалните възможности на хората, различаващи се по пол, възраст, етническа принадлежност, раса, здравен статус и други.

Като различни се определят онези групи от хора, които са различни от голямото мнозинство, от една доминираща по численост група. Изключение от това прави разделянето по пол. Другите обикновено са по-голяма или по-малка група с общи характеристики (стари, млади; с различни увреждания; имигранти; етнически групи и други). Много често някои от тези групи или части от тях срещат проблеми за включването им в обществото, местната общност, организацията, в сферата на труда и системите за социална сигурност.

Всяко общество, неговата икономика и развитие, може да използва предимствата на различието, спецификата, потенциала и нагласата, която носят различните групи от население: млади и стари, жени и мъже, етнически групи, раси и националности и други. Изборът на такъв подход и формиране на тази основа на публичните и корпоративните политики е принципно важен, продуктивен пред другия – на изтъкване на предимства и недостатъци, често градени на стереотипи и други внушения, който води до дискриминация, сегрегация, отхвърляне, противопоставяне и по принцип висока социална и икономическа цена.

В Европа продължават да съществуват две различни виждания за различията: едното се основава на „предимствата“ на различията и според него расовите и етническите общности са източник на богатство за нацията както от икономическа, така и от културна гледна точка, а другото се основава на „цената“ на тези различия и в този случай тези общности се възприемат като „нередовни безработни“, свързани със „злоупотреби, незаконност, престъпност и други криминални деяния“ Тези разбирания са валидни и за България, но второто определено доминира, което разединява обществото и понякога много остро го противопоставя .

Националните и корпоративни политики трябва да се основават преди всичко на съществуващите и гарантираните граждански, трудови и социални права на всички индивиди в международни конвенции и харти, в европейските директиви и националните конституции и свързаните с тях специфични закони и подзаконови актове. Такива са международните норми и стандарти за равни права на гражданите и на заетите, приети от държавите членки на ООН, в т.ч. и МОТ; директивите за равно третиране

на ЕС; Европейската социална харта и много други

Национално законодателство на тази основа създава гаранции за равни права и недопускане на дискриминация в обществото и в сферата на труда.

Съществуват и съгласувани стратегии, политики и програми на международно и национално равнище за осигуряване на реално равенство на гражданите, заетите, индивидите с включването на конкретни механизми, средства и ресурси. В тази връзка се създават и публични институции и институции на гражданското общество, стимулира се развитие на техния потенциал и се насърчават политиките им за постигане на фактическа равнопоставеност. Повечето от тези политики имат национален характер, но все повече те намират място и в политиките на корпорациите, фирмите и др. и особено с развитието на социалните планове, социалния одит и социалната отговорност на организациите.

Структурите на гражданското общество, неправителствените организации, самостоятелно и съвместно с публичните структури работят и за повишаване чувствителността на обществото, институциите и организациите по отношение равенството във всички области на различните.

Целта на публичните политики за социално включване и за социално сближаване е намаляване на изключванията и дискриминацията и повишаване на социалната интеграция, в т.ч. и в сферата на труда. За България постигането на социалната кохезия или преодоляване на развилите се процеси на разединение и противопоставяне на населението е залог за успешното демократично развитие и европейска интеграция.

Друга област на публичните политики са политиките за повишаване заетостта на групите в неравностойно положение на пазара на труда (продължително безработни, обезкуражени, инвалиди, жени, роми и други), като най-често се предвижда това да става по пътя на повишаване на тяхната и на бизнеса пригодност, прилагането на гъвкава политика на заетост, създаването на подходящи условия за труд и заетост. Перспективата за постигането на висока заетост изисква усилия за повишаване участието на по-голям брой хора на пазара на труда, което означава да се засили политиката, целяща постигането на професионално равенство между жените и мъжете, по-добре да се съчетават професионалният и семейният живот, улесняване оставането като заети на възрастните работещи, борба срещу продължителната безработица и интеграция на най-уязвимите от здравословна, икономическа и социална гледна точка. Задачата е да се изберат най-подходящите пътища за повишаване равнището на участие на пазара на труда, преди всичко на групите, които са по-малко представени или са в неблагоприятно положение. Създаването на повече и по-добри работни места е ключа за социалното включване. Необходимо е обаче да се направи и пазарът на труда по-достъпен за включване и да се насърчат различията в заетостта като фактор за конкурентоспособността и социалната интеграция.

Европейският социален модел: пълната заетост, сигурност и социалната кохезия

Европа, Европейската общност се определя като социална. Едно от най-големите предимства на тази интеграционна общност от независими държави, в отличие от други такива в света, е нейният социален модел, сърцевина, и на приетата през март 2000 г т.нар. Лисабонска стратегия, както и в Европейската стратегия за заетост и други политически документи на ЕС. Ценностите, залегнали в основата на ЕС и неговият социален модел са: достойнство, свобода, равенство и солидарност.

Социалната кохезия е в центъра на социалните и икономическите политики на ЕС. Европейската стратегия за заетост се свързва с увеличаване достъпа на всички до пазара на труда и заетостта, до намаляване на изключванията и дискриминацията на пазарите на труда.

В съответствие с приетите от Европейския съвет стратегически решения в Лисабон (2000 г.) и последващите форуми и Европейската стратегия за действия в полза на заетостта, осигуряването на устойчиво и с високи темпове икономическо развитие се предвижда да стане на основата на развитието на икономиката на знанието, висока заетост, запазване и развитие на европейския социален модел. В социалната политика на държавите членки на ЕС сред най-важните приоритети е постигането на по-високата заетост чрез по-пълно включване на различните групи от населението. Само при това условие социалната политика може да бъде фактор за икономическото развитие и да води до по-високи доходи, както на заетите, така и на получаващите доходи от социалните фондове.

Характеристиките на отделния индивид по отношение на неговата възраст, пол, етническа принадлежност, физическо и умствено здраве и други предлагат достатъчно поводи за изключване от пазара на труда, наречен външен, според критерии – все по-селективни, по-ограничаващи, и всичко това в условията на силно ограниченото сега предлагане на труд. Независимо от силно ограниченото предлагане на труд извън сферата на заетостта или с ограничен достъп до пазара на труда остават значителни групи от населението: млади – без трудов опит и/или професионална подготовка; и възрастни (особено с развиващите се процеси на увеличаване на изискването за трудов стаж и възрастта за пенсиониране); жените – млади, във възраст да раждат и да се грижат за малки деца, но и възрастни; лицата с увреждания и намалена трудоспособност; с ниско образование и без професионална квалификация и особено представителите на някои етнически групи (главно на ромското население). Наблюдаващите се процеси на изключване и дискриминация в сферата на труда имат мултиплициращ ефект за част от представителите на посочените групи. На практика те остават дълго на пазара на труда (в значителната по численост и дял на групата от дългосрочно безработните) и много от тях напускат „обезкуражени“ пазара на труда и се вливат в голямата група на икономически неактивното население на страната, което остава извън сферата на труда,

без регулярни и с ниски доходи, без социално осигуряване. Това поражда процеси на изключване, социална дезинтеграция, бедност, несигурност и много често престъпност. Така на практика цялото общество, неговото прогресивно развитие се поставя на изпитание и особено, когато това са големи групи население. Цената на икономическото и социалното развитие става висока, растат осигурителните вноски и данъци за работещите и за работодателите, увеличава се делът на социалните плащания за сметка на бюджета, бедността и неграмотността се възпроизвеждат с поколения. Несигурността расте за всички и за обществото като цяло, демократично развитие и развитието на гражданското общество са застрашени.

Никое общество, дори и най-богатите, не могат да си позволят значителни групи от трудоспособното население да останат извън сферата на труда. Цената, която се плаща е висока, бъдещото несигурно. Намаляването и/или преодоляването на тези процеси е в същността на концепцията за социална кохезия (социално сближаване, интеграция, единение). Политика към постигане на социално единение и за намаляване на настъпилото значително разслоение на населението и на развиващите се процеси на трайно изключване от пазара на труда и от обществото на големи групи от населението е повече от необходима .

Увеличаващата се дерегулация на пазара на труда и тенденцията за делиберализиране на трудовото законодателство намаляват шансовете на много хора, които могат и желаят да работят, да могат да го постигнат, за да имат доходи и сигурност – за себе си и за своите семейства.

Заетостта е сред най-важните предпоставки за социална сигурност и интеграция. Трайната заетост, социалното осигуряване, достойно заплащане за положен труд са решаващите фактори за намаляване на социалните изключения, за солидарност и интеграция в обществото. Затова сред най-важните стратегии за икономическо развитие е необходимо да бъде създаването на повече и по-качествени работни места, които увеличават производителността, но и доходите на населението, повишават мотивацията за труд.

Стратегията за значително увеличаване на заетостта (за достигане в следващите години на критериите на Лисабонската стратегия и на Стратегията на ЕС за заетост (към 2010 г. равнището на заетост на икономически активното население трябва да е: средното – 70%, за жените – 60% и за възрастните работещи – 50%) в България може да се постигне най-вече чрез включване в сферата на труда на „обезкуражените”, които са извън пазара на труда и на заетите в неформалната икономика; връщане към трайна заетост на безработните; увеличаване достъпа до труд на всички групи от трудоспособното население на страната. Едно от най-важните средства за това е икономическото развитие, наличието на икономически структури и технологии, създаващи повече и по-качествени работни места. Другото важно условие е повишаване гъвкавостта в сферата на заетостта както от гледна точка на предлагането, така в още по-голяма степен от страна на

търсенето на труд. В основата на двете условия за реализирането на стратегията е икономическа политика за ускорен и стабилен икономически растеж, осигуряващ производителна заетост.

Солидарност между поколенията или преодоляване на противопоставянето на „млади/стари” в сферата на труда

Изграждането на солидарност между поколенията е свързано с усилия и политики за преодоляване на противопоставянето „млади/стари” на пазара на труда и се свързва с включване на младите хора в сферата на заетостта: нови знания и умения, висока степен на адаптация към промените. Включването е и предпоставка за по-благоприятно развитие на демографските процеси. Предизвикателства за включване се съдържат в липсата на професионален опит и навици, потенциалният висок риск за инвестициите на фирмите за тяхното обучение; перспективите за създаване на семейство и отглеждане на деца и др., както и оставането по-дълго време в сферата на труда на хората във високите възрастови групи (след 60-65 г). Но от друга страна предизвикателство може са бъде и намаляването на продуктивността с възрастта, по-трудната адаптация към промените, невключване в обучение, здравословни проблеми.

Противопоставянето на поколенията се приема и като начин на управление и постигане на финансовите цели на фирмите на която може да противостоят публичните и корпоративни политики за солидарност в обществото и за социална отговорност на бизнеса.

Недостатъчната икономическа динамика и свързаната с нея конкуренция и конюнктура на пазара на труда нарушават социалната солидарност и хармония между поколенията, въвеждат конкуренция и противопоставяне между тях в сферата на труда. Това води до загуба на човешки потенциал, на знания и опит, но също и до дискриминация и взаимни обвинения между поколенията за виновност.

В България безработицата сред младите хора през целия период на преход остана най-висока в сравнение с другите възрастови групи. През 90-те години със стартирането на реформата в социалното осигуряване, свързана с удължаване на възрастта и трудовия осигурителен стаж (като условие за придобиване право на пенсия) и високата безработица или по-точно силно свитото търсене на труд, увеличиха значително безработицата за населението над 40 и особено над 50 години. Връщането към заетост и запазването на достигнатото равнище (статус, кариера, социална сигурност, доходи, обществено положение) за тях е изключително трудно. За тях безработицата има висок и застоен характер, продължителна, а излизането от нея, много трудно. Сред най-често срещаните мотиви на работодателите са: високата цена на труд (свързвана преди всичко с допълнителните плащания за продължителен труд и високите осигурителни вноски), образование и квалификация, неотговарящи на съвременните изисквания; трудови навици, не съответстващи на съвременния ритъм на работа; здра-

вословно състояние, предполагащо по-чести отсъствия от работа или пониска производителност.

По отношение на младите нежеланието на работодателите за наемане се свързва с липсата на практически умения, нестабилност в заетостта, искания за заплащане и за кариера, неотговарящи на вижданията на работодателите, липса на навици за работа и други. Несигурността по отношение на заетостта, възможността младите с високо образование да работят, да заемат работни места, не изискващи образование и квалификация, ниско заплащане и несигурност (устни договори или граждански за работа, липса на осигуряване и други) ги кара да избират стратегия за емиграция извън страната или заетост в неформалния сектор. Несигурността им, ограниченият достъп до платена заетост има много силни последици върху демографското развитие на страната (брачност, раждаемост, емиграция), но и върху пазара на труда на един по-късен етап.

Противопоставянето на поколенията като политика в някои организации се базира на разпространените стереотипи, че по-възрастните са по-малко производителни, не желаят да се обучават и квалифицират, а младите – не са добре подготвени, нямат практически опит и други. Нарушената солидарност между поколенията се свързва и с политиките за наемане на работа на повече млади, както и на възрастни, които се основават много често на предложения за намаляване на осигурителните вноски. На тази основа се счита, че се намалява социалната сигурност днес, но много повече в бъдеще. Създаването на страх за утрешните пенсии води до разрушаване на солидарността между поколенията. Дебатите, че пенсиите не могат да се гарантират в бъдеще създава нежелание за плащане на осигурителните вноски сега (защо да се плащат, като сега не получават полагащите се обезщетения, а няма и сигурност за получаването на пенсиите утре). Неувереността, че не са гарантирани пенсиите в бъдеще, поражда нежелание за плащане на осигуровки, което разрушава сигурността, колкото и крехка да е тя сега.

Наред с положителните си качества пенсионната реформа доведе и до несигурна заетост и безработица за по-възрастните. Реформата се основава на хипотезите за по-дълъг и здравословен живот, за запазена производителност и възможен достъп до заетост на преобладаващата част от тях. Продиктувана е от тенденциите за бързо стареене на населението, от една страна, и, от друга – за по-късно включване на младите поколения в сферата на труда поради увеличаване престоя в образователната система, както и поради по-голямата безработица при младежите. В повечето случаи много работодатели и много работещи не подкрепят идеята за по-високата възраст и увеличен осигурителен стаж. При последните в основата е страха за запазване или отново намиране на заетост, т.е. страха от несигурност и обедняване. Работодателите обясняват нежеланието си да наемат и да запазят заетостта на по-възрастните с високите осигурителни вноски и спадащото равнище на производителност и квалификация. На тази основа те проти-

вопоставят възрастните и младите.

Характеристиките на труда, условията на труд, имат също значение за предварителното остаряване и намаляване на производителността на заетите, влошават „естествените“ им слаби места или най-често изтъквани недостатъци на възрастта. Естествено е и увеличаването на редица заболявания сред по-възрастните, несравнимо повече, отколкото те могат да се срещнат при по-младите. От друга страна, страхът от конкуренция и от уволнения, води до увеличаване на стреса и на свързаните с него заболявания.

Попаднали в безработица поколенията на 45 и повече години имат сериозни проблеми да се върнат в заетостта и още по-големи – да продължат своята кариера. Малцина от тях успяват да намерят работа, но тя най-често е по срочни трудови договори, нетрайна заетост с ниски доходи, а в последствие и по-ниски пенсии. Към това се добавя и нежеланието на работодателите да инвестират в човешките си ресурси за заетите на над 40-годишна възраст и особено за тези над 55 години. Те имат дипломи и професионална подготовка и квалификация от преди десетилетия, които са много често остарели, а технологичното равнище на производството – значително променило изискванията си. На тази основа се появява и дискриминацията, основана на професионална квалификация.

Всичко това изисква да се потърси чрез публичните национални политики такова равновесие между заетостта и социалното осигуряване, което би дало по-голяма сигурност и достоен живот на възрастните хора. На практика това означава по-голяма гъвкавост и на двете системи, по-големи възможности за избор на населението. Конкретните мерки за реализирането на тази политика могат да бъдат различни, в т.ч. на национално равнище и в организациите. Сред тях могат да бъдат действията за намаляване на осигурителните вноски за по-възрастните, за които е по-често изключването от заетостта или са най-големи трудностите за включване отново; въвеждане на намалена работна седмица, вместо съкращения, когато намалява ефективността от по-високата заетост в предприятията (например въвеждане на четиридневна работна седмица); насърчаване квалификацията и допълнителната квалификация и обучение на по-възрастните, включването им в системата на непрекъснатото обучение; развитие на обучението, настойничеството от страна на по-възрастните работещи към новопостъпващите млади хора или стимулирането им за обучение на стажанти (безработни) в предприятията; стимулиране на предприятията за наемане на по-възрастни безработни; създаване на възможности (на първо време в някои икономически дейности и отрасли) за трудоустрояване на по-възрастните, когато намаляват техните възможности (физически и/или психически) за оставане на съответните работни места; въвеждане на санкции за работодателите, когато поводът за ненаемане или за уволнение е възрастта (директно или индиректно произнесен); създаване на възможности за по-рано пенсиониране (при наличието на достатъчен осигурителен стаж и/или възможност за получаване на пенсия, съответстваща на

осигурителния стаж.

Младежката безработица е значителен източник на несигурността, бедността, но и на голямата емиграция през последните две десетилетия. Сравнително високата младежка безработица, крайно недостатъчните по качество и заплащане на труда работни места създават висока нагласа сред младите хора за емиграция, променят демографското им поведение, нагласата им за професионална реализация, влияят върху избора им на сфера на приложение на техния труд. Високата безработица на младежите може да се разглежда и в контекста на тяхната ценностна ориентация, с променящия е морал в обществото, с намаляващата мотивация за труд и вяра, че той може да бъде източник за успех в личностната реализация и за повисок стандарт на живот. Ниското равнище на заплащане, съществуващите „бариири“ за наемане и за експлоатация на детския и младежки труд водят до преориентиране на не малко от младежите към по „доходни“ дейности от т.нар. „нелегална“ или неформална икономика. Последиците от високата и продължителна безработица при младежите се свързва както с високата външна миграция, така и с намаляващата брачност и раждаемост и с увеличената престъпност, проституция, наркомания и други. Тези процеси пораждаат социална несигурност за цялото общество, отразяват се негативно на възпроизводството на населението и работната сила. Предпочитанията на работодателите към кандидати с професионален опит и умения прави недостъпен пазара на труда за голяма част от безработните младежи, но и за завършващите и особено за преждевременно напускащите образователната система.

Политиката за преодоляване високото равнище в страната на младежката безработица е необходимо да се свързва главно с преодоляването на несъответствието между равнището на образование и професионална подготовка с търсенето на труд и изискванията на производството; отсъствие в учебните заведения на система за професионално ориентиране и на информация за изискванията на пазара на труда по отношение на професионалните направления и качества; недостатъчна подготовка за предприемачество, инициативност и активно поведение на пазара на труда; недостатъчна информираност от предлагачите, но и от търсещите труд за нормативната уредба и стимулите за работа по отношение на безработните младежи; недостатъчни мерки в активната политика на пазара на труда в полза на младежката заетост (стажове, ученически работни места, обучение, съчетано с професионална практика, стимули за предприемачество и наемане, стимулиране предлагането на почасова заетост и др.). Намаляването на младежката безработица изисква по-активна политика, отчитаща добре както състоянието и тенденциите в нейното развитие, така и ниската ефективност на досегашните мерки.

Политиката за интегриране и подкрепа на по-възрастните и на младите поколения на пазара на труда е необходимо да бъде насочена към тяхното интегриране и подкрепа за участие в икономиката, за да се спре загубата на придобитите с опита знания, за да могат те да се предадат на по-

младите поколения. Тя следва да включва: интегриране и подкрепа за участие в икономиката, за да се спре загубата на придобитите с опита знания, за да могат те да се предадат на по-младите поколения; преодоляване високото равнище на младежката безработица с преодоляване на несъответствие между равнището на образование и професионална подготовка и изискванията на производството. Удължаването на трудовия живот на по-възрастните изисква образование, грижи за здравния статус и подобряване условията на труд.

Интегрирането в заетостта на хората с увреждания: пазарът на труда и работните места по-достъпни

Хората с увреждания са един от най-слабо използваните трудови потенциали в контекста на стареенето на населението и равнището на живот в страната. Инвалидността в много случаи е резултат от участието в труда, резултат от условията на труд и сигурност, безопасност на работните места. Наред със здравословните проблеми и възможността да се работи определен вид работа, друга предпоставка за изключване и дискриминация е образованието и професионалната подготовка. За някои от групите инвалиди придобиването им е силно затруднено по обективни и субективни причини. Причината много често е типа увреждания и невъзможността съответните инвалиди да бъдат интегрирани в образователната система. С други думи, основните причини за заболявания и инвалидизация много често са в сферата на труда – условията на труд и трудовата среда, а за включване в заетостта и запазване на работата – образованието и професионалната подготовка.

Наред с уврежданията, допълнително утежняващи фактори са по-ниското образование и професионална подготовка, пола, възрастта, етноса, т.е. останалите дискриминационни фактори, които мултиплицират негативните ефекти и правят включването в заетост почти невъзможно.

Работодателите използват многобройни аргументи за оправдаване на практиката за ненаемане на лица с увреждания. Това са различни тези, умишлено или несъзнателно представяни и защитавани, които се поемат от останалата част от заетите и в много случаи от семействата на самите инвалиди и други от населението, въвеждащи стереотипи по отношение изключването от труда на тази група от населението. Най-често аргументите са, че инвалидите имат ограничения при изпълнение на ежедневните и следователно на трудовите си задължения. Инвалидите не могат да надминат себе си, което означава, че не могат да бъдат „конкурентни”. Затова те априори се смятат за по-непълноценни работници и не им се дава шанс да докажат какво в действителност могат. На практика всички работещи имат някакви специфични ограничения и всички трудоспособни лица не са способни да вършат всякакъв вид работа. Това е мнението, логиката, което трябва да се формира в обществото и особено сред работодателите наред с повишаване на чувствителността им по отношение на концепция-

та за равни шансове и забрана за дискриминация във всички области на обществения живот и в т.ч. в труда.

Важен фактор за по-висока заетост и включване на хората с увреждания е адаптирането на работните места към работниците с различни видове увреждания. Преобладаващата част от работните места и условия на труд не са пригодени за работа на инвалиди. Поради тази причина непряката дискриминация при наемането е голяма. Затова е необходимо изискване работодателите да подобрят средата и средствата на труд така, че да могат да е ползват от тях и хората с увреждания. В тази връзка стои и пообщото, но важно изискване – достъп до транспортни средства, сгради, социални услуги. Друг значим фактор е включването в обучение и професионална подготовка, интегрирането им в образователната система с отчитане на специфичните им проблеми.

Подобряването на достъпа до работа и до социални услуги е важен фактор за заетостта на тези групи, както и политиката за фаворизиране на интереса им към законодателството, разработваните национални програми за действие, създаваните стимули за наемане и за образование. Тяхната информираност е важна за подобряването на тяхното положение и интегрирането им в заетостта, но не по-малко важни са създадените условия в страната за спазване на законодателството в тази област, както и за реализация на съответните програми и мерки. От значение е участието непосредствено в тяхната подготовка на представители на различните групи от хора с увреждания (форми на увреждания, професионални групи и други).

За включването, интеграцията, за социалната кохезия, е важна и политиката и конкретните действия за повишаване чувствителността, разбирането, солидарността на обществото към проблемите на тази негова част, която има специфични затруднения и проблеми за включване. При това не само и не толкова съчувствие, а разбиране и създаване на възможности за достойно включване в труда. За осъществяването на мониторинг и подходяща политика в тази област е необходима по-усъвършенствана статистика, в т.ч. по пол и по форми на инвалидност.

Голямото предизвикателство пред политиката за социалната кохезия: реинтеграция на ромите в сферата на труда

Икономическата ситуация, бедността, голямата безработица могат да доведат до много тежки последици за обществото на основата на противопоставянията между ромското население и другите етноси в страната и особено най-голямата от нея – българската. В основата за ниската мотивация за труд сред ромите и особено силно ограниченият им достъп до легална работа, до трайна заетост и социална сигурност. Реинтеграцията на преобладаващата част от ромското население се проявява в масовата и продължителна безработица; временна заетост, в т.ч. заетост за няколко месеца в субсидираните от правителството или чуждестранни институции програми; работа в нерегламентирани дейности и сектори, концентрация

в рисковите сектори; ниско образование и растяща неграмотност сред младото население поради непосещаване или отпадане от образователната система; географското им натрупване в селища и квартали „гета“.

Съществуващата при ромите нагласа да разчитат на държавата обикновено се свързва със социалното подпомагане, а не с бюрата по труда. Повечето ромски семейства, които имат право да получават някакви социални плащания, разчитат главно на детските добавки и евентуално на мизерната пенсия на някой от възрастните родители в домакинството. Според мненията на специалистите от социалните служби и бюрата по труда нагласата на преобладаващата част от ромите по отношение на труда значително се промени през годините на прехода: мотивацията им за труд е нищожна, а очаквания им от държавата и практиката за криминално преразпределение на доходите в обществото (чрез кражби, проституция, неплащане за ползвани услуги – електроснабдяване, отопление, транспорт и съобщения и др.) – нараснаха. На свой ред това увеличава негативното отношение към тях от страна на другите от обществото.

Ромската общност се счита за най-силно засегната от икономическото реструктуриране и с най-високо равнище на безработица, бедност и социално изключване. Дискриминацията, която среща това население, се отнася до достъпа му до заетост, образование и социална сигурност. Образованието и професионалната квалификация са сред основните фактори за наличието или липсата на заетост. През годините на прехода се разви тенденцията на декларирана безработица, респ. икономическа активност, с цел главно получаване на социални помощи, а не включване в заетост. За това свидетелстват и често срещаните откази от включване на тези групи в програмите на МТСП за субсидирана заетост и други. Немалко от участниците в програмите за заетост се отказват поради ниското заплащане (около равнището на социалните плащания, които получават, когато не работят), временния характер на работата и безперспективността за оставане на работа или за намиране на друга, след приключване на субсидираната им заетост. В тези програми много малък дял заема обучението, придобиването на квалификация или други професионални умения от ромите. Много от тях обясняват своя отказ, че това няма да им помогне за намиране на трайна заетост поради съществуващата дискриминация към тях. Много са извън официалната регистрация на безработните, т.е. без официален статут в обществото.

Главното, което прави изключително сериозен проблема за сигурността и сближаването на обществото в дългосрочна перспектива, е образованието и свързаната до голяма степен с него заетост на ромите. Необходимата промяна в социалната политика и политиката по заетостта е свързана със стартиране на национални програми (в т.ч. и с външно субсидиране) за обучение и професионална подготовка на деца и възрастни, които да имат масов характер и да се осъществяват в и от учебни заведения; повишаване обхвата на децата в образователната система с използване на подходящи

стимули и насърчения; промяна в социалната политика и специално в областта на социалните помощи, с цел мотивиране за активно търсене на работа и включване в образованието или официалната икономика; промяна в политиката по доходите, така че да се избира труда като източник на по-добър и достоен живот, а не социалните плащания; заместване на социалните плащания и голяма част от субсидиите по недостатъчно ефективните програми за заетост с програми за продължително обучение и професионална подготовка, които да завършват със сертификат за придобита професия и/или квалификация; развитие на системи за професионално ориентиране, мотивиране и консултиране на безработните роми и другите желаещи да се върнат или навлязат в официалната икономика; разработване на младежки програми за стажове в предприятия за придобиване на професионални умения и трудови навици; стимулиране на работодателите да наемат ромско население с използване на различните форми на гъвкава заетост (непълно работно време, надомна работа, стажуване, договори за изработка, договори със срок за изпитване и др.), които биха направили по-достъпен света на платения труд за тях, биха им дали по-голяма сигурност; програми за преодоляване на изградените стереотипи за ромското население, работните места и длъжности, на които най-често се наемат или се смятат за най-подходящи (ниско квалифицирани и с ниски заплати, традиционни занаяти); повишаване разбирането на проблемите и възможностите на ромското население с различни медийни програми и публикации, семинари, дискусии и други; разпространение на добри практики и примери за успели представители на общността в различни професии и статуси, за ролята на образованието и труда и други.

Интегрирането на ромите на пазара на труда е свързано с промяна в тяхното образование и професионална подготовка, но в не по-малка степен с преодоляване на предразсъдъците на работодателите и на другите заети. Наредждането на ромите в най-ниските социални категории позволява да се твърди, че етническите предразсъдъци се смесват със социалните.

Повишаване заетостта и сигурността за жените и мъжете: политика за равни шансове и съвместяване на професионалната заетост и семейния живот

Възможности за повишаване на заетостта, сигурността и социалната кохезия се съдържат и по отношение на населението по пол и главно увеличаване равнището на икономическа активност и заетост на жените, постигане на равенство между половете по отношение на заплащането на труда и социалното осигуряване и партньорство в домакинството и грижите за децата и възрастните.

Равнището на заетост на жените, на участие при вземането на управленски решения и за осъществяването на професионална кариера е по-ниско в сравнение с мъжете, докато различията в равнището на образование и професионална подготовка са незначителни или отсъстват. Съгласно

данните от последното преброяване (1.30.2001 г) висше образование притежават 10% от жените и 9,2% от мъжете над 7 годишна възраст.

Многобройните изследвания показват наличието на различно третиране на жените и мъжете при наемане на работа, професионална кариера, заемането на по-високи позиции в служебната йерархия, заплащането на труда .

Преди всичко мъжете и жените са различно представени по икономически сектори и дейности. Като правило мъжете доминират в тези от тях, в които равнището на заплащане е по-високо, трудът по-тежък и/или вреден. Това донякъде обяснява и отклонението в работните заплати по пол. Наблюдава се и т.нар. „секторна сегрегация” по пол в отраслите, които не могат да се определят като тежки и с вредни условия на труд: финанси, управление и други. Още по-голяма е длъжностната сегрегация. По правило жените преобладават на по-ниските равнища, а мъжете по върховете на служебната йерархия от длъжности.

Най-голямата несправедливост е по отношение на съвкупното време за труд. В сферата на платения труд жените и мъжете работят преобладаващо на пълно работно време, а неплатения труд преобладаващо се осъществява от жените. Много често той е „втори работен ден за жените” (пазаруване, домакински труд, домашно производство, грижи за децата, възрастните и болните в домакинството), което прави жените по-трудни за наемане (особено на младите жени и майки), включване в професионална квалификация, запазване на работата.

Ограничеността на свободното време на жените се отразява главно на времето им за развитие и професионална квалификация. По тази причина те често са изключени от професионална квалификация, с което шансовете им за кариера и трудова мобилност намаляват силно.

В повечето случаи наложеното различие или сегрегация се отразява на задълбочаващо се подоходно различие на двата пола след пенсиониране. С други думи, несигурността за жените е висока в сферата на труда, но тя остава такава и след това. Това изисква преразглеждане на политиките и законодателството от позициите на т.нар. джендърен аспект.

Законодателството може да намали, но не и да направи възможно равенството в труда на двата пола. Трите основни фактора за това са: спазването на законодателството за равни шансове и за борба срещу дискриминацията; ефективни политики за заетост и за съчетаване на професионалния и семейния живот, повишаване чувствителността на обществото и особено на работодателите по отношение равните възможности и права на двата пола.

Сред необходимите политики на ниво организации е разработването на програми в полза на заетостта на по-слабо представения пол. Въвеждането на практика в държавната и местната администрация и др., например при конкурси или други форми на наемане на работа, при равни други условия за съответната длъжност (позиция) да се наемат представители на

по-слабо представения пол. Разработването и внедряването на такива програми може да се насърчи и в организациите от реалната икономика.

Сред най-значимите фактори за повишаване заетостта на жените е по-широкото разпространение на различните форми на заетост, повишаване на гъвкавостта по отношение на работното време, трудовите договори, статуса и особено организацията на труда и работното време.

Необходима е политика на поощряване както на работодателите, така и на безработните жени. Такава може да бъде например политиката за създаване на национално равнище на фонд, който да стимулира работодателите да организират ясли и детски градини в предприятията за работещите при тях жени. Такива са и програмите за достъп на жените до развиващи се и нови професии и занаяти, за използването на европейските програми и структурни фондове, на програмите за регионално развитие и за по-голямо включване на жените в сферата на платения труд.

Много от проявленията на дискриминация по пол са свързани с майчинството на жените. Периодът на майчинство и следователно най-важните семейни отговорности са и най-критичната фаза в трудовата биография на жените. Другите прояви на дискриминация са най-често при подбора и в критериите за подбор. В този контекст по-високото участие на жените в заетостта и повишаването на тяхната социална сигурност минава и през едно по-равновесно представителство на половете в демократичните и гражданските институции.

Имиграцията: новото предизвикателство за обществото и организациите

Преходът към нов пазар на труда – от пазара на търсенето към пазара на предлагането – е една дилема пред развитието на пазарите на труда в България и бизнес организациите. Недостигът на квалифицирана работна сила е все по-осезателен. Ниските нива на безработица и високият дял на продължително безработните с ниско образование и без професионална подготовка и квалификация поставя на дневен ред дебата за приемането на имигранти. Но ниската цена на труда и липсата на адекватно законодателство биха затруднили по-мощна имиграция в страната през близките години и особено оставането на чужденците в България.

Икономическият растеж, демографските ограничения, продължаващата висока емиграция и особено повишена мобилност към европейските пазари изправят националната икономика пред недостиг от подходяща, професионално квалифицирана работна сила.

Разработената и приета през тази година Национална стратегия за миграция и интеграция не дава приемливо виждане за имиграцията и политиката по отношение на нея. Още по-малко в нея се съдържат решения за интеграцията на бавно нарастващия засега брой имигранти в страната. Предлаганото изборно привличане на имигранти не е достатъчно обосновано и приемливо, а населението на страната е неподготвено за приемане

на по-различни групи имигранти и особено такива с други религии, цвят на кожата или религия и култура.

Желаната имиграция – от българските общности извън пределите на страната, предимно от близките държави – не е сигурен и траен източник на работна сила, от която се нуждае българската икономика. На мобилността към България от други държави членки на ЕС по редица очевидни причини едва ли може да се разчита. Остава като най-реална имиграцията на трудоспособно население от трети страни не само като необходимата работна сила, но и за развитие на конкурентни пазари, на стоки, както и по отношение на човешкия фактор и неговата цена.

Наред със Стратегията за интеграция на имигрантите ни е необходимо и адаптирането към по-различните и приемането им като равни, ползващи се от същите права, ресурси и институции, както и коренните жители

В управлението на човешките ресурси в България – като концепция и практика, е необходимо развитието на една нова област – управление на различните както за спазване на равните права за достъп до труд, заплащане на труда, сигурност и други, така и за намаляване на конфликтите и възможните практики на дискриминация, но преди всичко за извличане на предимства от това различие.

Уважението към различните е вече част от комуникационната политика на всяка уважаваща себе си компания в развитите икономики на западните страни, но за източноевропейските, в т.ч. и България, това все още не е реалност. Необходимо е в това отношение да се повиши чувствителността на българското население и особено на работещите в организациите, които ще прибегват към такава работна сила за приемането и включването им като равни.

Заключение

Обединяващо звено за икономическата и социалната политика е концепцията за стабилен икономически растеж в полза на заетостта, основан на висока производителност и качество на работната сила. За успеха на социалната, но и на икономическата политика – концепцията за постигане на социална кохезия на основата на по-висока заетост и интеграция в сферата на труда на основата на намаляване на противопоставянцията в сферата на труда и използване на гъвкави политики на пазара на труда.

Концепцията за социалната кохезия изисква и преодоляване на противопоставянето, неравенствата, дискриминацията на различните социални групи в обществото. Сред най-честите сред тях са млади-стари, жени-мъже, трудоспособни – с намалена трудоспособност, етнически групи, професионален и работен статус и други. Най-често причините са икономически, ниското икономическо развитие и нисък стандарт на живот, ниско образователно равнище или водена политика на противопоставяне.

За да бъдат избрани в тази област подходящите политики и те да се реализират успешно е необходимо преди всичко създаване на чувствител-

ност към проблемите на различните и разбирането, че всеки е преди всичко човек и има равни права с останалите за участие в създаването и в използването на икономическите ресурси и блага

Литература

Barbier J.-C. and Thйret B., 2001, „Welfare to Work or Work to Welfare, the French Case ? ” in Gilbert N. and Van Voorhis R., *Activating the Unemployed : A Comparative Appraisal of Work-Oriented Policies*, Transaction Publishers, Rutgers, N.J., p. 135-183.

Jйrgensen H., Larsen F., Lassen M. and Stamhus J., 1998, „La politique active du marchй du travail au Danemark : rйforme et dйcentralisation” in Barbier J.C. et Gautий J., dir., 1998, *Les politiques de l’emploi en Europe et aux Etats Unis*, PUF, Paris, p. 155-178.

Lrtter contre les discriminations au travail en Europe, Emergence, Paris, 2004

Nicole Drancourt C., 1990, „ Organisation du travail des femmes et flexibilitй de l’emploi ”, *Sociologie du travail*, n°2.

Peck J., 1996, *Workplace, the social regulation of labour markets*, New York :Guilford Press.

Schmid G. and Gazier B. (ed) (2002) *The Dynamics of Full Employment*, Cheltenham: Edward Elgar.

Sennett R., 2003, *Respect, the formation of character in an age of inequality*, Allan Lane The Penguin Press, London.

Vladimirova, K., *Concilier la flexibilitй du travail avec les valeurs de la cohesion sociale dans les pays de l’Europe de l’Est – les cas de la Bulgarie*, In „Concilier flexibilitй du travail et cohesion sociale – Les experiences et les enjeux specifiques en Europe centrale et orientale”, Editions du Conseil de l’Europe, Strasbourg, 2007, p. 145-170

Vladimirova, K., *La conciliation de la vie professionnelle et de la vie privee en Europe: L’Europe de l’Est*, In „GENDER CHECK Une action pour la promotion de la conciliation de la vie professionnelle et de la vie privee des hommes et des femmes en Europe, Documents du projet, Wuppertal 2007, pp. 42-45

Vladimirova, K., *Les femmes bulgares : de „emancipation” proclamee a „l’egalite des chances”*, In „L’autonomie des femmes en question. Antifeminismes et resistances en Amerique et en Europe». Sous la dir. de J.Trat, D. Lamoureux, R. Pfefferkom, L’Harmatan, Paris, 2006, p.133-148

Vladimirova, K., *Politique d’emploi et exclusion sociale: capacite et limites de la politique active. Les politique d’emploi a l’egard des populations defavorisees& le cas de la Bulgarie*, In « Protection sociale et emploi. Regards croises sur la mondialisation en Europe et en Chine »,Ed. Par Mateo Alaluf et Estelle krzeslo, Ed. De l’Universite de Bruxelles, 2005, 95-114

Yearbook of UNWE, Sofia, 2007

СОЦИАЛНОТО РАЗНООБРАЗИЕ И МИКРОФИНАНСИРАНЕТО КАТО ИНСТРУМЕНТ ЗА БОРБА С БЕДНОСТТА

Социалното разнообразие в условията на преход на България към пазарна икономика поставя пред социалната политика трудни въпроси за балансирането на мерките за социална подкрепа по такъв начин, че да може да се осигурява адекватна степен на сигурност на социалните помощи едновременно с дефиниране и прилагане на надеждни форми на интеграция на хората в пазара на труда. Стимулирането на изграждането на зараждащия се частен сектор чрез подкрепата на предприемачеството, малките и средни предприятия и семейния бизнес дава възможност за позитивно насочване на процесите на социалното разнообразие чрез създаване на по-голяма устойчивост на самоинициативата на частния сектор. Това допринася и за повишаването на заетостта и доходите, което на свой ред подобрява социалното благосъстояние.

В разбирането на социалното разнообразие има остра нужда от разграничаване на проявленията на бедността и формирането на адекватни политики за преодоляването ѝ. Важен напредък по проблемите на изследването на бедността в България през последното десетилетие отбелязаха анализи на български автори, които дават основания да се дефинират нови проявления на бедността и съобразно това да се търсят мерки и подходи за ограничаването на неблагоприятните тенденции към влошаването на проявленията ѝ.¹ Очертаването на нови насоки на социалната политика във връзка с новите проявления на бедността има важно значение за избора на мерките за борба с бедността.

Настоящият доклад си поставя за цел да разгледа някои основни аспекти на прилагането на микрофинансиране с цел преодоляване на бедността на социално слаби групи от населението.

На първо място, разграничението между микрофинансирането и микрокредитирането има за цел да очертае ролята на микрофинансирането като *инструмент на социалната политика от нов тип*. В глобален мащаб на микрофинансирането се отделя специфично внимание не само като средство за повишаване на заетостта и доходите, а като инструмент за приоритизирането на борбата с бедността.

¹ България: предизвикателствата на бедността, (регионален анализ по данни на многоцелевото наблюдение на домакинствата 2003) авт.кол. В.Цанов, Б.Богданов, К.Стоянова, М.Коцева, И.Белева, Д.Мирчева, А.Цветков, НСИ, СОФИЯ, 2005

На второ място се отделя внимание на съвременната концепция за жизнения цикъл при избора на стратегията за борба с бедността и съответната промяна в набора от средства за борба с нови проявления на бедността.

На трето място, се разглеждат проблеми на трите институционални равнища на микрофинансиране със социална насоченост срещу бедността и се очертават някои аспекти на оценка на въздействието на прилагането на микрофинансирането у нас.

Специфика на микрофинансирането като инструмент на социалната политика и приложение в България

В процеса на финансирането на икономическото развитие на страните в преход като България от началото на 90-те години на *микрофинансирането* се отрежда ролята да подкрепя зараждането и развитието на частния сектор, най-вече на публични инвестиции за публични и частни блага, както и за малките и средни предприятия. Важен аспект на развитието на микрофинансирането е разграничаването му по специфика от микрокредитирането. Опитът на редица страни показва, че предимствата на *микрокредитирането* за борба с бедността не са безусловно неизбежни – реалността на микрокредитирането може да донесе до неизгодно влошаване на дълговото бреме, особено по време на икономически спад и криза.² Независимо, че микрокредитирането има предимства за преодоляване на бедността, както доказва опитът на носителя на Нобелова награда М.Юнус, то в условията на бързо разрастваща задлъжнялост към финансовите посредници микрокредитирането през настоящото десетилетие се превърна в риск от «дългови» капани» за по-слабите социални групи и не се счита за панацея за преодоляване на бедността.³ В условията на кредитната експанзия в България микрокредитирането също доведе до нарастване на дълговото бреме на домакинствата и с настъпването на финансовата криза се наблюдава намаляване на заемането на кредити от домакинствата като последица от влошаването на кредитоспособността им.

Приложението на микрофинансирането като инструмент за устойчивост на социалната промяна в борбата с бедността на съвременния етап се превърна в динамична област на практически решения, както и на подобряване на насоките на осъществяване на икономическо развитие в страни с нововъзникващи пазари или развиващи се страни с по-рисково високи нива на бедност.⁴ Доколкото малкият и среден бизнес се основава на предприемаческата инициатива, самонаемането на работната сила и развитието

² Dean Karlan & Jonathan Morduch, Chapter 2, Handbook of Development Economics, Volume 5

in” Access to Finance. Dani Rodrik and Mark Rosenzweig, eds”, June 2009

³ <http://poverty-org> The Financial Access Initiative at New York University, Harvard, Yale and Innovations for Poverty Action.

⁴ Robinson, Marguerite (2001). The Microfinance Revolution: Sustainable Finance for the Poor. Washington, DC, IBRD/The World Bank.

Таблица 1. Финансови Задължения на домакинствата в България

	2007		Ръст на годишна база, лева			
	Евро милиони	(% от общото)	2007	2008	2009	2010
Ипотечни заеми	2,979	39.8%	64.7%	37.3%	20.4%	17.8%
Потребителски заеми	3,157	42.1%	47.5%	33.7%	17.3%	13.1%
Монетарни финансови институции	2,971	39.7%	46.3%	29.1%	15.0%	11.1%
Други финансови институции	186	2.5%	70.0%	70.0%	30.0%	21.0%
Овърдрафт	673	9.0%	60.2%	52.9%	22.6%	17.1%
Други заеми	527	7.0%	24.0%	22.7%	16.7%	13.2%
Заеми по кредитни карти*	9	0.1%	6.3%	10.0%	10.0%	15.0%
Финансов лизинг	146	1.9%	23.4%	44.0%	16.0%	12.0%
Общо	7,492	-	52.3%	35.3	18.5%	15.0%

Източник: БНБ, УниКредит Груп – УниКредит Булбанк Икономически Проучвания

* Включва балансите на небанкови финансови компании само. Издадените от банки заеми по кредитни карти са включени в други пера на монетарните финансови институции.

на семейния бизнес, публичните и частни схеми за микрофинансиране се превръщат във важна форма за стимулиране на МСП с цел осигуряване на заетост, заработване на доходи и саморазвитие на малкия бизнес. В тази си функция микрофинансирането под формата на грантови схеми, безвъзмездна финансова помощ по национални и международни целеви програми и инструменти значително помогна да се облекчават социални проблеми на прехода, свързани с безработицата и социалното изключване.

Оценявайки формиралите се тенденции през последните 15 години при стимулирането на малките и средни предприятия може да се констатира, че в условията на българския преход значително *по-голяма роля за фирмените финанси заемат не толкова грантовите микрофинансови целеви схеми за МСП, а банковите микрокредити и микрокредитни схеми, които се прилагат на пазара на банков продукт*. Микрокредитирането се развива на комерсиална основа посредством банките и конкуренцията между тях значително допринася за разнообразяване на банковите кредитни продукти. До 2003 г. няма достатъчно добър опит от прилагане на микрофинансиране с цел борба с бедността, макар че има много проектно финансирани форми на микрофинансиране от страна на чуждестранни официални и неправителствени организации. Едва след 2003 г. микрофинансирането става официално провеждана насока на социалната политика в България. Същевременно, обаче, за редица нововъзникващи МСП, както и

дребен бизнес от занаятчийски тип достъпът до микрокредитиране е лимитиран, поради оскъдността на собствения им капитал или липсата на подходящи за обезпечения по банкови кредити собствени активи. Наред с този тип МСП лимитиран достъп до микрокредитиране имат и редица лица и социални групи, които нямат постоянен собствен източник на доходи, нямат социални осигуровки и на практика са най-уязвими социално слаби групи поради рисковете от устойчива безработица, липса на доходи и бедност. В условията на българския преход появата и устойчивостта на бедността сред конкретни социални слоеве поставя въпроса за обществените нагласи и социалната политика относно борбата с бедността и социалното изключване.

Ясното разграничение между микрокредитиране и микрофинансирането на МСП, както и на възможностите за достъп до кредитиране на отделни целеви социални групи на практика придобива нови измерения в глобализиращия се свят. В редица страни борбата с бедността като стратегия разчита на прилагането на микрофинансирането, за да се подкрепи достъпа до финансов ресурс и да се като прилага целево финансиране със субсидия в специфични форми на подкрепа на най-уязвимите социални групи.

Проблемът за борбата с бедността като предизвикателство към новата социална политика

В условията на българския преход постигането на по-висок икономически растеж се стабилизира като тенденция от края на 2003 год. до края на 2007 год. като темпът на нарастване на БВП надхвърля 6 на сто средногодишно. Досега, макар и да е съществен икономическият растеж за подобряване на жизнения стандарт, той не е достатъчен, за да разреши съществуващите социални проблеми. Пазарната икономика обуслови социално разнообразие, но същевременно и задълбочаване на разликите между богатството и бедността. Наистина, въпреки по-големия просперитет на едни социални групи, една част от населението продължава да е изправена пред големи рискове: риск от неравни условия в детството, риск от бедност на цели общности и групи, напускане на работа в зряла възраст, риск от изолация и ограничена самостоятелност в напреднала възраст. Както се посочва в Доклада на ОИСР за социалната политика от м.май 2008 год.: „Това, че традиционните социални политики не са помогнали на хората да се справят с тези рискове адекватно, се потвърждава от един съществен факт: от средата на 70-те години до средата на 90-те години на ХХ-ти век, доходите от труд и капитал се разпределят все по-неравно сред населението на всяка една страна от ОИСР.” По същия начин разривът между богатството и бедността в България очертава неблагоприятна устойчива тенденция.

На тази основа в съвременните условия от началото на настоящото десетилетие придобива важно значение оценката на рисковете от уязвимостта на социално слабите групи поради бедността както за тях самите

като членове на обществото, така и за заплахите за самото общество от задълбочаващата се стратификация и бедността.

При избора на стратегията за борба с бедността и съответната промяна в набора от средства за борба с нови проявления на бедността на съвременния етап придобива значение съвременната концепция за жизнения цикъл на бедността според възрастовата структура на населението. При такъв подход е важно, че обществата, които се основават на солидарността и взаимната подкрепа залагат на ранната интервенция за борба с бедността, например с бедността при децата, за да осигурят навременна подкрепа, която е и превенция срещу оскъпяването на разходите за борба с бедността и последиците ѝ при по-късна възраст – борбата с престъпността и неграмотността в юношеска и младежка възраст.

Известна е тезата за важността във връзка с бедността при децата да се направи навреме алтернативният обществен избор между разходите на обществото, когато те остават изоставени в бедността си и разходите на обществото да предприеме мерки срещу бедността на застрашените деца. Предпочитанията да се направят в краткосрочен аспект финансови разходи за превенция на социалното изключване на децата и за тяхното образование са с цел да се избегнат дългосрочните рискове и щети за обществото от нарастване на неграмотността на работната сила и по-високата престъпност.

Бедността като спътник на съвременното общество поражда необходимост от нови подходи за намаляването ѝ и при други възрастови групи, като особено внимание заслужава групата на подрастващите и възрастните самотни жени, които най-често са имали по-ниски трудови доходи от мъжете и по този начин и пенсиите им остават твърде ниски и недостатъчни за самостоятелна издръжка.

Появата на нови прояви на бедност засилва необходимостта от правилна оценка и избор на подходящи социални мерки за преодоляването ѝ.

Първо, бедността винаги е явна и има много социални различия поради бедността. Не е тайна, че бедността не е присъща само за отделни индивиди или семейства, но за цели общности и по този начин тя се локализира в определени населени места и така има тенденция да се самовъзпроизвежда.

Второ, фактът, че хората са бедни е знак, че те не са се включили успешно в работната сила или в обществото: с други думи, бедността и неравенството са доказателство за неефективно общество, което не усвоява адекватно човешки ресурси и възможности, а понася щети от явления и проблеми на рискови социални групи, които застрашават публичната сигурност.

Трето, децата с бедни родители имат по-малък шанс за успех в живота от децата с богати родители: увеличеното неравенство на доходите води до увеличено неравенство на възможностите в образованието и социалната интеграция. В този смисъл според изследване на ОИСР, „неуспехът в

борбата с бедността, пред която са изправени милиони семейства и техните деца, е осъдителен не само от социална гледна точка, но намалява сериозна възможността ни да поддържа икономически растеж през годините.”⁵

Увеличаването на неравенството при разпределението на доходите на домакинствата се поражда от различни причини, включително от развитието и смяната на технологиите и глобализацията, от промените в демографските и семейните модели, както и много други фактори. Отчитането на социалното разнообразие предлага възможности да се вземат предвид не само икономически, но и социо-културни и етнически причини, които формират проявите на бедността и нейното самовъзпроизводство. Например, в България изследванията на проблемите на ромското население, освен че се съсредоточават върху причините и начините за поява на бедността, обръщат внимание на това, което социалната политика може да постигне като прилага социална подкрепа и микрофинансирането против бедността. Начинът, по който социалните политики са създавани в миналото е предлагал само един подход за справяне с все по-неравностойното разпределение на доходите на различни социални групи: чрез данъчното облагане на тези, които са имали най-голяма полза от икономическия растеж, тези с по-високи доходи, за да се компенсират онези, които не могат да си намерят добре платена работа, дали поради инвалидност, болест, липса на качества или нещо друго. Всички страни продължават да използват този подход като основен начин за облекчаване на бедността и другите форми на неравностойно положение. Съществува, обаче, един присъщ на този подход проблем – ако нарастването на пазарния доход продължава, след известно време ще бъде по-трудно да се преразпределят повече пари, тъй като гласоподавателите в по-завидно икономическо положение може да отхвърлят продължаващите данъчни увеличения, а нарастващите нива на данъчно облагане могат да възпрат инвестициите и стремежът към заработване на по-високи доходи.⁶

При демографската ситуация в България наред с това, препятствията пред по-високите публични социални разходи са допълнително утежнени факта, че работещите понасят по-голямото бреме на разходите за издръжка на семейството си, поради необходимостта да се подпомага застаряващата част от населението. Тази солидарност вътре в семейството в България придава особена характеристика на устойчивостта му срещу задълбочаване на бедността и е част от социалното разнообразие.

Вместо да разчитат единствено на данъци и публични трансфери, съвременните развити страни търсят други начини за справяне със социалните предизвикателства в днешно време. Към тази цел са насочени *активните* социални политики, тъй като те се опитват да променят условията, при които се развиват индивидите, а не просто да смекчават неравен-

⁵ Social Policy, OECD, May 2008

⁶ Musgrave P & P. Musgrave, Public Finance, MacMillan Publishers, 1999

ствата, причинени от тези условия. По този начин **пасивния и компенсаторен подход на миналото** поставя по-голямо ударение върху **инвестирането в хората и стимулирането им за активно участие на пазара на труда**, с оглед максимизиране на техния потенциал да станат независими, самостоятелни членове на обществото. Например, ученето през целия живот и отхвърлянето на възрастовата дискриминация при трудоуема са примери за подходи на активната социална политика. Също така е поставено ударение върху значението на базирането на социалните политики в **перспективата на жизнения цикъл, така че да се определи как условията в определена фаза от живота на един индивид** неизменно влияят върху тези от следващата фаза, а и да се предвидят евентуални бъдещи проблеми. Използвайки жизнения цикъл, за да свърже проблемите от опита и преживяванията от детството, през зрялата и напредналата възраст на практика новият тип социална политика в значителна степен се нуждае от специфичност на микрофинансиращите програми. Последната се свежда до необходимостта по-успешно да се съчетаят различни на вид области и дейности на микрофинансиране с по-адекватна преценка на жизнения цикъл на застрашените социални групи с цел превенция или преодоляване на бедността им. Например, чрез микрофинансирането може да се подобрят условията на публичните заведения за деца, както и да се създават възможности за придобиване на професии чрез създаване на стимули за предприемачи, които приемат на работа млади хора.

Социалната политика често в миналото е считана за бремене за обществото и за бюрократизация на държавата, което е вредно за предприемаческия дух и обезкуражава заетостта и спестяването. На съвременния етап, използвайки перспективата на целия жизнен цикъл, проблемите на микрофинансирането могат да се структурират около три ключови цели на социалната политика:

Предоставяне на децата на по-добри възможности за нормален старт в живота. Много от социалните проблеми се коренят в детството. Премахването на детската бедност е изключително важно за социалната политика: децата, които израстват в неравностойни домакинства се представят по-слабо в училище, по-трудно си намират работа и е по-вероятно да са безработни, болни или с хора увреждания в своята зрелост, с което се усложнява неравностойността и мизерията на различните поколения. В общ смисъл, семейната нестабилност може да повлияе негативно на шансовете за по-добър живот, както и неадекватните грижи – дали от страна на родители, които нямат време и качества да отгледат децата си, или от страна на детегледачки без необходимата квалификация. Необходима е смесица от реформи в данъчната и служебната система, детските помощи и подпомагане на работещите родители – особено на майките – за по-лесно съвместяване на работните и семейните им задължения.

Постигането на подобни реформи у нас се изразява в особеното вни-

мание към подпомагане на жилищното осигуряване на населението от ромски произход, както и мерките за борба с неграмотността сред това население. Остротата на тези проблеми налагат голяма социална и икономическа цена на обществото.

За целите на активната социална политика срещу бедността има голямо значение:

➤ Инвестирането в деца – включително програми за интервенция в ранното детство, особено такива, които ангажират в голяма степен семейството.

➤ Увеличаване на заетостта сред майките – включително адаптиране на данъчните системи и системите за социални помощи по такъв начин, че да не се обезкуражават и вторите членове на семейството (освен основния работещ – например мъжът), да започнат работа.

➤ Съвместяване на семейните и трудовите задължения – чрез координация на ред области като детски помощи, по-дълъг платен отпуск за родители и добро отношение към семейството на работното място.

➤ Създаване на благоприятна рамка за увеличаване на средното ниво на раждаемост – чрез политики, които да облекчават разходите по отглеждане на дете и дават възможност на младите двойки за стабилно участие на трудовите пазари.

Подпомагане на индивиди в техния разцвет да преодолеят бариерите пред качествените работни места. Осигуряване на работа за безработните и подпомагане на хората в неравностойно положение при придобиването на необходимите качества за по-високо заплащане са най-добрите начини, чрез които икономическият и социалният прогрес могат да бъдат съвместени. Порочният кръг, който започва с липсата на работа и води до загуба на самочувствие, загуба на качества, изолация и отлъчване от обществото, трябва да бъде разчупен – последните успехи постигнати от много страни от ОИСР чрез намаляване на социалните помощи доказват, че това може да се случи. Постигнатият прогрес при интегрирането на безработните в работната сила трябва да бъде разширен и към други групи, като самотните родители и хората с недостатъци, чрез премерени интервенции, които поставят по-голямо ударение върху интеграцията към трудовия пазар.

Резултатите от тези политики ***на преход от социални помощи към работа***, макар и позитивни, насочват към нуждата от допълнителни политики за ***социални мероприятия при работа***. Този вид политики са съществени, ако получателите на социални помощи не само получават работа, но и се задържат на нея и избягват бедността.:

Защитаване на благосъстоянието на хората в напреднала възраст чрез увеличаване на тяхното участие в икономическия и обществен живот. Пенсионните системи от типа ***на разходопокривната сис-***

тема са много важни за подобряване на благосъстоянието на хората в напреднала възраст, но тяхната увеличаваща се цена в следствие на застаряващото население заплашва финансовата устойчивост, както и способността за социални инвестиции в по-младите поколения. Бедността при хората в напреднала възраст е крайно остро социално явление в нашата страна поради растящия брой на застаряващото население. За да се градят пенсионните обещания върху стабилна основа, пенсионните системи се нуждаят от по-реалистична връзка между социалните помощи от една страна, и очакваната продължителност на живот и дохода на заетата част от населението, от друга: не е разумно – нито отговаря на желанията на болшинството възрастни хора – следващите поколения да прекарват все по-малка част от живота си в работа. Нуждата да се склонят повече възрастни хора да останат на работното си място не означава, обаче, всеобщо увеличение на пенсионната възраст: нивата на болест и инвалидност показват, че някои хора в напреднала възраст срещат други пречки освен възрастта, за да продължат да работят. В допълнение, увеличаващ се брой на възрастни хора ще се нуждаят от качествени и достъпни дългосрочни грижи. Приоритетите в тази област включват:

- Ограничаване на разходите за пенсия по старост от обществените бюджети – включително чрез въвеждането на по-голяма диверсификация на дохода при пенсиониране сред заетите със среден и висок доход.

- Благоприятстване на по-дълъг активен трудов живот с цел премахане на възможностите за ранно пенсиониране, увеличение на стандартната възраст даваща право на обществена пенсия, коригиране на стимулите за ранно пенсиониране, и др.

- Подобряване на качеството и достъпа до дългосрочните грижи – включително социални асистенти за възрастни, увеличен достъп до формални грижи по домовете на нуждаещи се възрастни граждани и по-добър мониторинг върху качеството на грижите.

Активните социални политики имат потенциал да намалят негативните ефекти на социалните системи, които държавата следва да издържа чрез преразпределение на бюджетни приходи и разходи. Активните социални политики също отчитат жизнения цикъл на бедността според възрастовите различия и имат за цел да „подготвят” в предходни периоди по-добра адаптация с цел предотвратяване на бедността.

Сложните връзки между различните социални проблеми и между икономическите и социалните процеси обуславят нуждата от промяна в практиките на борбата с бедността. Инвестициите в активни социални политики не винаги са с гарантирана възвръщаемост. Агресивността на средата или принадлежността към определена социална общност на един по-късен етап може да обезсмисли инвестициите в активни социални мерки, например в детската възраст. При наличието на такива рискове социалната подкрепа е изправена пред редица предизвикателства да се икономизират разходите на публичните институции, както и да се търсят партньорства с

частния сектор. Управлението на активните социални политики за определени социални общности с цел преодоляване на бедността неизбежно изисква да се взаимодейства с всички заинтересовани групи от публичния и частен сектор.

Особености на приложение на микрофинансирането като средство за борба с бедността

Микрофинансирането се прилага в България на три институционални равнища (държавните институции, институциите от банковата система и официални фондове и програми на развити страни и техните глобални организации и регионални групировки, както и небанкови финансови и кредитни институции). Спецификата на формите на микрофинансирането като вид социална политика са особено характерни за две от институционалните равнища – на равнище на държавни институции и на равнище на конкретни фондове и програми на отделни държави и регионални групировки.

На равнище на държавни институции

Основни цели на социалната политика са намаляване на безработицата, борбата с бедността, подобряване на качеството на живот на българските граждани, създаването на социален капитал и социална интеграция. За да се постигнат тези стратегически важни приоритети са необходими мощни и ефективни социално-икономически инструменти.

Сред прилаганите инструменти на социалната политика за целите на социално подпомагане чрез подкрепа на заетостта важно място заемат Фонд „рехабилитация и социална интеграция” и Фонд „Условия на труд”.

Фонд „Рехабилитация и социална интеграция”. При наемане на безработни инвалиди от БТ от бюджета се предоставят средства за трудово възнаграждение, допълнително възнаграждение, дължимите вноски за фондовете на ДОО, ДЗПО и НЗОК за срок. Могат да се ползват от фонда Работодатели, които разкриват нови или оборудват специални работни места за инвалиди за не по-малко от 30 месеца. За осигуряване достъп до работно място – до 1 500 лв. За приспособяване на работно място – до 1 000 лв.; За оборудване на работно място за инвалид – до 3 000 лв.

Фонд „Условия на труд” при Министерство на труда и социалната политика е предназначен да подпомага отраслови, браншови и регионални съвети по условия на труд; Организации на работници и служители и на работодателите; Физически и юридически лица. Фондът осигурява до 20% от стойността на проекта, ако през последните 6 месеца са внасяни редовно осигуровки, декларирали са наличие на рискови фактори на условията на труд, да са осигурили договор със служба по трудова медицина.

Доказано ефективни инструменти на социалната и икономическата политика са социално-инвестиционните фондове. В България такъв фонд е създаден със Закона за Социалноинвестиционния фонд (СИФ), обнарод-

ван в ДВ., бр. 32 от 03.04.2001 г., като второстепенен разпоредител с бюджетни кредити към Министерство на труда и социална политика.

Дейностите, очертани в Закона за СИФ се осъществяват чрез изпълнението на различни програми и проекти, финансирани от български и чуждестранни източници. От началото на февруари 2003 г., СИФ започна ефективно работа по изпълнението на съвместен проект на Международната банка за възстановяване и развитие (МБВР) и Министерството на труда и социалната политика „Социални инвестиции и насърчаване на заетостта” на обща стойност € 67,8 млн., които ще бъдат инвестирани в социално значими проекти в рамките на 5 години. Финансирането се осъществява чрез държавно гарантиран заем, отпуснат от МБВР на Република България. Наред с това Министерството на труда и социалната политика и кандидатите по проекти финансират инициативите в размер на € 17 млн.

Основните цели на фонда и изпълняваните проекти е укрепване на съществуващата система за социална защита и разрешаването на проблеми, свързани с безработицата и бедността включват: **Реализация на микропроекти за развитие на общностите и реализация на микропроекти за инфраструктура и за активни мерки на пазара на труда.**

Чрез безвъзмездното финансиране от Социалноинвестиционния фонд (СИФ) на **микропроекти за развитие на общности** се създават възможности и предпоставки за устойчива заетост, генериране на доходи, подобрен достъп до услуги и инфраструктура, както и изграждане на капацитет сред общностите за определяне на приоритети и управление на инвестиции и дейности от местно значение. Те са насочени преди всичко към потребностите на социално-уязвимите и изолирани групи от населението, които са загубили позиции на пазара на труда в резултат на реструктурирането на икономиката, засегнати са от процеса на обедняване и изпитват затруднен достъп до социални услуги.

Безвъзмездното финансиране на микропроекти за развитие на малки общности е неразделна част на стратегията на фонда да създава устойчива заетост и да съдейства за борбата с бедността и социалната изолация. От тези микропроекти се очаква да подобрят достъпа до обекти на икономическата и социална инфраструктура, да създадат възпроизводими модели на гъвкави пазарни механизми за ре-интегриране на безработни и социално – уязвими групи на пазара на труда, да насърчат устойчиви форми на заетост и генериране на доход чрез стимулиране на активността на малки общности и подкрепата за местни инициативи. Целите, които се преследват с микропроектите са твърде широки по обхват:

➤ Създаване на капацитет в малки общности да формулират и ефективно да управляват социално значими проекти за развитие;

➤ Създаване на модели на организационна култура, които позволяват на малки общности да партнират на местната и централната власт в осъществяването на проекти за развитие;

➤ Създаване на партньорски отношения с местни стопански, поли-

тически и неправителствени организации, в това число представителните на национално равнище организации на работниците и служителите и на работодателите, и техните поделения;

➤ Насърчаване на заетостта на местно равнище чрез подобряване на квалификацията на работната сила и конкурентно-способността ѝ на пазара на труда;

➤ Стимулиране на предприемаческата активност сред групите, в неравностойно положение на пазара на труда;

➤ Разработване на ефективни и активни мерки за пазара на труда, насочени към намаляване равнищата на безработица;

➤ Реинтеграция на групите в неравностойно положение чрез подобрен достъп до заетост и социални услуги, стимулиране на предприемачеството и повишаване на квалификацията.

Чрез микропроектите се осъществяват инвестиции в следните публични блага и услуги:

➤ Инвестиция в техническа и социална инфраструктура;

➤ Инвестиция в производствена дейност;

➤ Финансиране на услуги т.нар. меки мерки на пазара на труда / провеждане на обучение, изграждане на организационна и управленска структура, диверсификация на предоставяни социални услуги/;

➤ Инвестиция в проекти, включващи елементи от гореизброените;

При Финансирането на микропроекти се прилага еднообразни изисквания, като например:

1. Общата стойност на проекта да е в размер от 6 000 евро до 60 000 евро;

2. СИФ финансира 80% от стойността на проекта, а съфинансирането от страна на кандидата трябва да не е по-малко от 20 %;

3. Споразумение за финансиране не може да бъде подписано в случай, че стойността на проекта надвишава с повече от 20 % заявената стойност.

Социалноинвестиционният фонд финансира също така микропроекти, разделени в две области „Инициативи за развитие на обществената инфраструктура” и „Активни услуги на пазара на труда”.

В първата област попадат проекти, които имат за цел повишаване качеството на живот в районите на изпълнение чрез инвестиции в инфраструктурни микропроекти. Временната заетост спомага за социалното интегриране на безработните лица и им помага да избегнат дългосрочната безработица. Инициативите предоставят на хора в неравностойно социално положение възможност за осигуряване на временна работа и доход. Като резултат от постигането на тези цели се насърчава формирането на позитивен социален капитал в общности и общини с ограничен потенциал за икономически растеж и се подобрява тяхната инфраструктура.

Проектите допускат конкретизация на определени условия според потребностите на бенефициента, а етапите на осъществяване на микропроектите се основават на посочените цели при запазване на приоритета на

общностната инициатива.

За всеки микропроект се изисква минимален дял съфинансиране от страна на кандидатите в размер на 20% от общата стойност на микропроекта.

Във втората област – „Активни услуги на пазара на труда” проектите са насочени към увеличаване капацитета на човешкия капитал и намаляване на безработицата сред групите в неравностойно положение при променящите се икономически условия и условията на пазара на труда. Средства се предоставят за: създаването на достатъчна и надеждна информация за пазара на труда с цел повишаване на ефективността на вземаните управленски решения, предоставянето на услуги по професионална квалификация и преквалификация, създаването на бизнес центрове и инкубатори за насърчаване на предприемачеството. Проектите в тази област се осъществяват от Агенцията по заетостта и нейните регионални поделения в България.

Микропроектите, които се приемат за разглеждане от Социалноинвестиционния фонд се подават от общини или общности, заинтересовани от решаването на конкретен проблем, отнасящ се до местната инфраструктура, предоставянето на достъп до социални услуги, съгласно специалните правила на проект „Социални инвестиции и насърчаване на заетостта”.

В качеството на кандидати по микропроектите встъпват общини или общности, представлявани от юридически лица с нестопанска цел, наречени посредници (получатели на финансирането).

Средствата на СИФ се разпределят между кандидатстващите микропроекти на състезателен принцип. Всеки микропроект се състезава с микропроекти от същия тип. Шансовете за успех на един микропроект зависят не само от неговите качества и параметри, но и от характеристиките на общността и средата, където той би се осъществявал.

Въз основа на постъпилите предложения в СИФ се определят квоти за отделните типове микропроекти и се съставя инвестиционната програма на фонда за годината. Микропроектите получават социална, институционална и технико-икономическа оценки и се класират съгласно правилата на проект „Социални инвестиции и насърчаване на заетостта”. Класираните микропроекти фондът предлага за одобрение на своя Управителен съвет в рамките на годишния бюджет.

Поради специфичната насоченост на инвестициите на фонда, проекти с определени характеристики не се разглеждат като потенциални кандидати за средствата на СИФ.

При инфраструктурните микропроекти такива са първокласни, второкласни и третокласни пътища; трансформатори, кабели за високоволтови мрежи; автоматични телефонни централи, инсталации на мобилни телефони; големи пречиствателни станции; специализирано оборудване; специализирано медицинско и високотехнологично оборудване.

На второто институционално равнище могат да бъдат отнесени

всички програми и инициативи за борба с бедността, които се осъществяват за сметка на средства и програми на национални институции и международни официални донори, в т.ч. Международни официални институции, фондове и програми за развитие на отделни развити страни.

При анализа на въздействието на тези програми и проекти за микрофинансиране могат да се отчетат както успехи, така и редица рискове и заплахи. От гледна точка на положителната и силна страна на микрофинансирането при тези програми е фактът, че те значително са допринесли да се измени социалната среда и да се компенсира липсата на публични и частни средства за преодоляване на остри социални проблеми, както и за по-добра социална интеграция. Най-важната характеристика на тези програми, че те са бизнес ориентирани и тяхната дейност в България е била опосредствана чрез създаване и развитие на нови стопански субекти сред малкия и среден бизнес, както и чрез укрепване на неправителствени организации, които заемат определена „ниша” в развитието на дейности за борба с бедността и за по-добра социална интеграция.

Основният риск и предизвикателство при реализацията на разглежданите от този тип проекти за микрофинансиране в борбата с бедността е доколко тези програми запазват своята устойчивост и така правят инвестицията в тях да позволи реална промяна в поведенческите характеристики, в социалния статус и в социалната среда на социално слабите групи.

При анализа на прилаганите средства и програми за населението с ромски произход очевидно се натрапва **крайно незадоволителното състояние на ефективността** от промяната вследствие на инвестицията под формата на грантови схеми, безвъзмездна помощ и др. На този фон възникват конкретни социални въпроси като например: неблагоприятния избор на бенефициентите, повратностите с използването на парите от посредниците, чрез които действат тези програми и проекти, липсата на адекватност на целеполагането на проектите на принципа на съучастие от страна на бенефициента и др. Грешките и пропуските при съставянето на проектите и избора на профила на бенефициентите са също важен аспект на оценка на въздействието на редица програми.

На трето институционално равнище микрофинансирането се организира целево от небанкови кредитни институции, в т.ч. потребителски кооперации, Взаимоспомагателни каси и кредитни съюзи. Напредъкът в тази област на развитие на българските небанкови кредитни и потребителски съюзи също се ползува с подкрепата на международни официални и частни донори.

Заклучение

Съвременната глобална финансова и икономическа криза има по-сериозни последици за социалните групи с ниски доходи и състоянието на бедността в България отколкото се предполагаше доскоро. Причините за това се коренят в сложността на комбинацията от спада на съвкупното

търсене на вътрешния и на външните пазари и срива на доходите наред с растящата безработица. Значителният спад на БВП на България с над 6 на сто през 2009 г. влошава значително приходите в бюджета на правителството. По този начин правителствената политика на бюджетни разходи се натъква на трудности по поддържането на баланса между издръжката на социалната подкрепа за социално слабите и безработните и активните мерки за стимулиране на бизнеса и за политиките по социално включване. В същото време е ясно, че наличието на източници за микрофинансиране значително намалява. Нещо повече, каналите на трансмисия на глобалната криза имат по-бързи и неочаквано силни ефекти за българската икономика след края на 2008 г. и понастоящем чрез намаляването на износа и свиването на външните пазари, и съкращаването на входящите от чужбина финансови потоци под формата на портфейлни и преки чуждестранни инвестиции, както и частни парични трансфери и постъпления.

В условията на намаляване на наличните схеми и източници за микрофинансиране и източниците на финанси за социално включване, става неизбежно за вземащите решения по политиката за борба с бедността да се фокусират върху мобилизацията на вътрешните ресурси за ограничаване нарастването на безработицата и поддържане на мрежите за борба с бедността. Нуждата от увеличаване на заемния капацитет за микрокредитиране и наличието на ресурси за микрофинансиране ще останат предизвикателство за публичните и частни институции за периода на очакваното следкризисно икономическо възстановяване.

МИГРАЦИЯ И ИММИГРАЦИЯ В БЪЛГАРИЯ

Д-р Дочо Михайлов

СЪВРЕМЕННИ СЕМЕЙНИ МОДЕЛИ И ПРОФЕСИОНАЛНО РАЗВИТИЕ

1. Увод

Тази статия е основана на представително социологическо проучване на тема „Семейни модели, нагласи и фактори, обуславящи решението на младите хора за раждане и отглеждане на деца”, проведено в рамките на съвместния проект на МТСП и Фонда на ООН за население BUL1P201 „Подпомагане разработването на политика в областта на демографските процеси”, изпълнено от Агенция за социално-икономически анализи (АСА ООД) в партньорство с Центъра за сравнителни изследвания.

Анкетирани са общо 1828 лица на възраст 15–35 години по метода „лице в лице на територията на цялата страна”. Извадката е усилена с 300 лица с ромска етническа принадлежност. Сравнително голямата извадка дава възможност за надеждни разрези върху големи подсъвкупности по основните демографски признаци и други променливи. Максимално допустимото отклонение е под 2%. Проучването е проведено в периода април–май 2007 г.

За разлика от НСИ, който изследва плодовитостта върху съвкупност на възраст от 15 до 49 години, извадката на това проучване включва респонденти на възраст 15–35 години. Проучването няма за цел да верифицира или да възпроизведе националните статистически данни, а да допринесе за дълбочинното разбиране на демографските процеси, като се фокусира върху населението във възрастовата група с най-висок репродуктивен и икономически потенциал.

2. Родителски взаимоотношения

Този раздел е посветен на социалнопсихологическите фактори на плодовитостта – семейната среда, формите на партньорство, равнопоставеността в двойката, както и взаимоотношенията между поколенията. Ос-

новно внимание е отделено на видовете съюзи между родителите – брак, фактическо съжителство (в един дом без сключен брак) или родителство без каквото и да е трайно партньорство.

2.1. Съжителство или брак – демографски профил

Налице е сериозен ръст на броя на съжителствата. По официални данни на база цялото население през 2001 г. техният брой¹ е едва около 4.5% спрямо 10.4% по данни от това проучване за населението във възрастовата група 15–35 години. Ако вземем предвид само двете основни форми на партньорство – фактическо съжителство и брак, то съотношението е 1:4. т.е. 25% от установените двойки живеят в съжителство, а 75% – в брак. Ако изберем само двойките с продължителност на съжителството над 1 година, делът на съжителството спада от 25% на 22.2%. От друга страна, 30.8% от брачните двойки преди това са били във фактическо съжителство. Това означава, че общо около 1/3 от всички установени двойки в България някога са били или в момента са в съжителство.

Косвен показател за ръста на фактическите съжителства е броят на извънбрачно родените деца. Както бе посочено в демографския обзор, от 1990 г. насам броят на извънбрачните деца нараства ***повече от четири пъти***, за да достигне 50.8% през 2006 г. С други думи, вече ***половината от децата в България се раждат извън брак***. България е сред страните с най-висок процент по този показател. Най-много деца извън брак се раждат в скандинавските и балтийските страни (Швеция – 55.3%, Исландия – 65.2%), но на Балканите и в Източна Европа България е първенец по извънбрачни раждания (Сърбия – 20.4%, Румъния – 25.5%).

От какви демографски признаци се влияе изборът на фактическо съжителство или граждански брак?

Първо, от възрастта. Съжителството е характерно за по-младите хора на възраст 21–30 години (15%–16%), докато бракът е най-разпространен сред най-високата от изследваните възрастови групи – от 31 до 35 години (62%).

Второ, от доходите. Работната хипотеза за влиянието на доходите върху избора на семеен модел беше, че съжителството като по-модерна форма на партньорство е разпространена сред високодоходните групи. Данните не подкрепят категорично подобен извод. Напротив, данните свидетелстват, че съжителството е разпространено сред по-нискодоходните групи. Според общите данни бракът е характерен за хората с висока самооценка на финансовото благополучие (42.3% с висока самооценка спрямо 25.7% с ниска самооценка), докато съжителството е най-често срещано сред хората с ниска финансова самооценка (14.6% с ниска самооценка спрямо 6.3% с висока самооценка).

¹ Сравненията са индикативни. Официалните данни от 2001 г. са за всички възрасти.

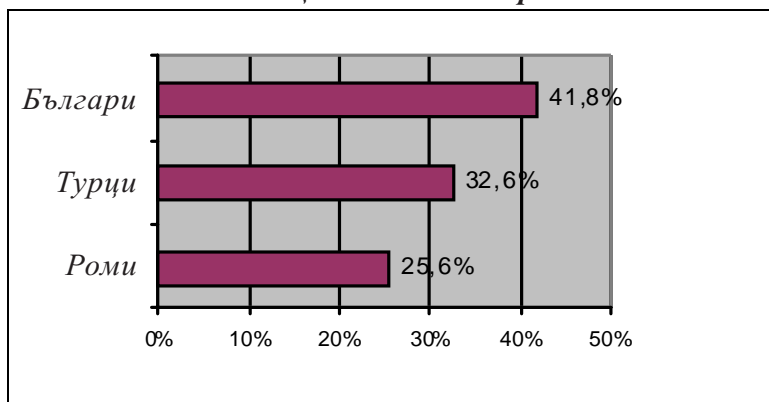
Таблица 1. <i>Форма на съжителство</i>					
<i>Посочено</i>	Възраст				Общо
	15–20 години	21–25 години	26–30 години	31–35 години	
Омъжена/женен (в граждански брак)	1.4%	17.4%	43.4%	62.0%	31.3%
Вдовица/вдовец от граждански брак			0.2%	1.0%	0.4%
Разведен/а с официален развод		1.0%	2.7%	5.9%	2.4%
Разделен/а от граждански брак без официален развод		0.5%		1.2%	0.4%
В съжителство (с интимен партньор/ка без сключен брак)	3.4%	15.3%	15.8%	9.7%	10.4%
Разделен/а от съжителство	0.2%	0.8%	1.5%	0.2%	0.6%

* Множествен отговор (Лицата са давали повече от един отговор)

Парите, разбира се, имат значение за връзката, особено когато става дума за най-младите години, когато двойката е финансово несигурна. Запитани защо не желаят да се обвързват нито в брак, нито в съжителство, едни от най-честите отговори на младите са „по финансови причини” (3.6%) – на второ място след възрастта (4.9%). Подобно на липсата на пари, липсата на жилище принуждава младите хора да избират съжителството пред брака. 86.1% от живеещите в собствени жилища са двойки, сключили граждански брак, спрямо 63.9% живеещи в жилища на родителите си и 50% – в жилище под наем. За съжителствата динамиката е друга – там преобладават жилищата под наем (44.1%) спрямо 31.5% – в домове на родители и едва 12.5% – в собствени жилища. Според тези данни двойките, живеещи във фактическо съжителство, рядко инвестират в общ дом. Това по всяка вероятност се дължи предимно на младата възраст на живеещите във фактическо съжителство. На възраст 25–30 години все още няма натрупани спестявания, а и връзката не е достатъчно укрепнала за решението да се инвестира в общ дом.

Иначе 38.2% от младите двойки до 35 години живеят в собствени жилища, а 9.3% – под наем. Интересно е, че най-често младите двойки живеят в собствени жилища в София (53.7%) и най-рядко в селата (28.4%). По подобен начин българите (41.8%) живеят по-често в собствени жилища в сравнение с турците (32.6%) и ромите (25.6%).

Графика 1. *Къде живеете с партньора/ката (съпруг/а/та) Ви? В собствено жилище. Етническа принадлежност*

Каре 1. Зависимост от родителската среда

Предположенията бяха, че високата обвързаност с родителите, късното напускане на дома, финансовата зависимост от семейството възпират своевременното формиране на двойки, а оттук и раждането на деца. Данните само частично потвърждават тези хипотези.

Пряк признак за зависимост от родителската среда е късното напускане на дома. Като цяло средната възраст на напускане от 21.7 г. е сравнително ниска спрямо страни като Италия и Испания. От друга страна, данните показват закономерно нарастване на възрастта на отделянето от родителите във връзка с повишаване на образованието – лицата на възраст 30–35 години с висше образование са напуснали дома си средно на 23.4 години спрямо 20 години за хората на тази възраст без образование. По-високообразованите хора, живеещи в по-големите населени места, са в по-голяма финансова зависимост от своите родители. Така например изцяло зависят от родителите си 24% от младите хора в София спрямо 20.0% в селата и съответно 21.4% за българите спрямо 14.2 % за ромите. Късното напускане на дома във връзка с придобиване на по-висока степен на образование като цяло води до отлагане на раждането на деца, както и влияе негативно върху нагласите и желанието за раждане на деца.

Проведените корелационни анализи² показват, че броят желани и родени деца намалява с нарастването на възрастта, на която лицето е започнало да живее самостоятелно. Това означава, че ранното напускане на родителския дом може да има позитивно влияние върху раждаемостта. Финансовата зависимост от родителите подобно на късното напускане на дома,

² Коефициент на корелация на Пийърсън – 0,156 за брой желани деца и – 0,234 за брой родени деца.

също предполага по-малък брой желани и родени деца³ – лицата, които са финансово „изцяло зависими“ от родителите си желаят и имат по-малко родени деца.

Тези взаимовръзки обаче изискват задълбочени лонгитюдни изследвания, които да проследят образователните практики и заетостта сред младите хора след напускането на родителския дом.

Трето и четвърто, формата на партньорството зависи от вида на населеното място и етническата принадлежност. В София откриваме значително по-малко фактически съжителства (6.2%), отколкото в областните градове (11.2%) и особено в селата (12%).

По етнически групи моделът на фактическото съжителство е характерен предимно за ромите – 21.4% от тях живеят в съжителство спрямо 8.9% от българите и 9.8% от турците. Данните от проведените фокус групи показват, че това се дължи преди всичко на възможността за получаване на помощи за самотни родители (майки). Разпространеността на съжителството сред ромите се потвърждава и от разпределението на вида партньорство по образование. Най-много фактически съжителства откриваме сред лицата без образование – 35% (които са най-често роми) спрямо едва 10.1% сред хората с висше образование. Тук обаче трябва да се отчете и действието на фактора „възраст“. Тъй като по-високите степени на образование се придобиват в по-високите възрастови групи, а фактическото съжителство е характерно за по-младите хора, следователно е логично да се предположи, че фактическото съжителство е разпространено сред по-нискообразованите хора, включително и българи, и роми.

Карте 2. Етнически състав на двойките⁴

Етническият състав на двойките като цяло е хомогенен. Така например 98.5% от българите са в съюз с българи, 94.8% от ромите – с роми и 92.4% от турците – с турци.⁵ Допълнителните анализи по видове двойки (брак и съжителство) не изведоха съществени различия – чисто българските двойки при брак са 98.6%, а при съжителство – 97.7%.

Както личи от тези числа, най-затворени по етнически признак са българските двойки, а най-отворени – турските. Те сравнително най-често се обвързват с българи (3.8%) или с роми (2.9%). Любопитно е, че данните за наличието на междуетнически двойки, идващи от интервютата с българи, са по-малко в сравнение с данните от останалите етнически групи. Така например според българите има 0.2% българо-ромски двойки, а според ромите те са 4.2%. Подобни са и данните за турската етническа група (която впрочем понякога се пресича с ромската). Това означава, че част от

³ При тази връзка коефициентът на корелация на Пийърсън е с по-ниска значимост.

⁴ Отговор на въпроса „От каква етническа принадлежност е партньорът/ката (приятелят/ката, съпругът/ата) Ви?“

⁵ Процентите са по колони, което елиминира размера на различните съвкупности по етнически признак.

хората сменят своето етническо самоопределение, след като влязат в двойка с представител от друга етническа група. Тези данни повтарят наблюдения от други проучвания върху взаимоотношенията между децата от различни етнически групи, според които българчетата най-рядко си играят с деца от останалите две групи.⁶

Пето, гражданският брак е характерен за работещите в държавна или общинска организация (55.5%), докато фактическото съжителство е типично за заетите в частни фирми (11.2%), собствен бизнес (12.6%) и безработни (18.2% – ромите).

Таблица 2. В какви семейни или партньорски взаимоотношения сте в момента?

	Нает в частна фирма	Нает в държавна /общинска/ фирма /организация/	Собствен бизнес	Ученици, студенти	Безработни
Омъжена/женен (в граждански брак)	39.4%	55.5%	53.7%	1.1%	29.4%
В съжителство (с интимен партньор/ка без сключен брак)	11.2%	9.2%	12.6%	1.6%	18.2%

Като цяло социално-демографските фактори, които най-отчетливо въздействат върху избора на фактическото съжителство пред брака, са възрастта и етническата принадлежност. Финансовата несигурност и липсата на собствено жилище са също важни фактори за избора на съжителството пред брака. Фактическото съжителство е характерно както за ромите, безработните и хората с най-ниски доходи, така и за хора с висок социален статус, каквито са заетите със собствен бизнес, хората с най-високи доходи и заетите в частни фирми. **Тези наблюдения оформят двуполюсен демографски профил на съжителството. От една страна, то е мотивирано от икономическата несигурност (и възможностите за социални помощи) на най-слабите социални слоеве (роми и безработни). От друга страна, натискът на професионалното развитие в частния сектор, амбицията за много високи доходи възприра младите хора от трайно обвързване в граждански брак.**

Свързващият фактор между брака и съжителството е възрастта. С напредването на възрастта, с нарастването на доходите, със завършването на образованието младите хора са склонни да влязат в по-устойчиви връзки, каквато е бракът. По-късно ще видим, че 30% от брачните двойките преди

⁶ Andrey Ivanov, Diana Kopeva, Dotcho Mihailov. *Agrarian Reform, Regional Development and Business Opportunities in Regions with Ethnically Mixed Population*. Institute for Market Economy/ASA Ltd., Financed by The Friedrich Naumann Stiftung, 1998–1999.

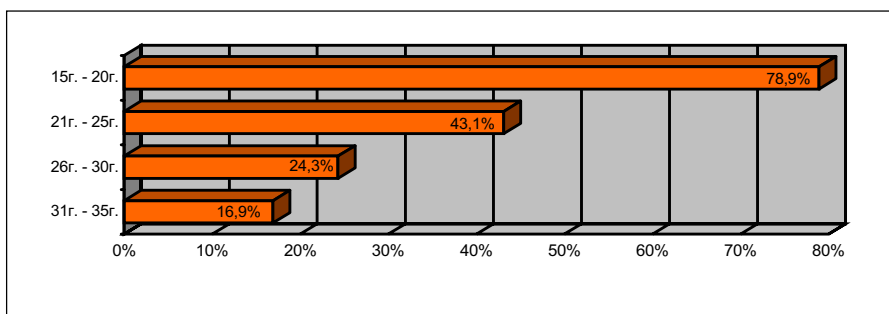
това са живели във фактическо съжителство, а сходствата в нагласите към брака и съжителството са повече от разликите.

2.2. Съжителство или брак – нито едното, нито другото

Новината от това проучване е не нарасналият брой „съжителства”, а 1) огромният брой млади хора, които живеят без интимен партньор, и 2) ако имат интимен партньор, те не живеят в едно и също жилище.

Първо, значителен дял от младите хора просто нямат интимен партньор, с който да водят редовен сексуален живот (41.5%). Това е разбираемо за най-младите на възраст 15–20 години, сред които липсата на интимен партньор нараства до 78.9%. Впечатляващ е обаче дялът на такива хора на възраст 21–25 години (43.1%). Всъщност редовният сексуален живот, без който е трудно да си представим раждаемостта, започва едва след 25 г. И тогава обаче около една четвърт от младите хора продължават да нямат интимно партньорство. Липсата на интимен партньор нараства от 39.1% в областните градове до 46% в София. Живеенето без интимен партньор разбираемо е по-често срещано сред ученици и студенти (78.9% – по възрастови причини) и безработни (40.6% – по икономически причини). **Налице е обаче сериозна разлика между работещите в частна (28.5%) и държавна организация (20.8%).** По етнически признак живеенето без интимен партньор е характерно предимно за българите (42.1%) и турците (43.1%) в сравнение с 27.1% за ромите.

Графика 2. **В какви семейни или партньорски взаимоотношения сте в момента? Живея без интимен партньор, без съжителство и без граждански брак. Възраст**

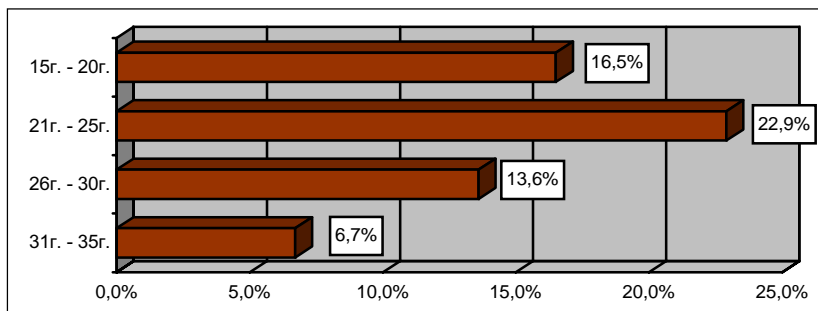
Финансовите причини не са определящи за липсата на интимен партньор. Недоимъкът се нарежда далеч след чисто личностни фактори като (ниска) възраст (14.3%), неподходящ партньор (10.7%) или други приоритети (4.2%). Финансовата причина за липсата на интимен партньор е особено характерно оправдание за младите софиянци (4.6%) в сравнение с хората от селата (1.7%), въпреки че там стандартът на живот като цяло е по-нисък.

Каре 3. Каква е причината да нямате интимен приятел/ка? Открит въпрос

	Посочено
<u>Възраст</u> Млад/а съм	14.3%
<u>Не съм срещнал подходящия човек</u> Нямам доверие на никого Смених две и сега търся нова (приятелка) Момчетата не обичат интелигентни момчета Няма избор в селото	10.7%
<u>Имам други по-важни приоритети</u> Предпочитам първо да се изуча Работя по 18 часа на ден Така ми е добре Не чувствам нужда в момента Нямам време, имам други цели в живота Ще ходя в чужбина при родителите си Ученето е по-важно Традициите ни забраняват да имаме интимна връзка преди брака Предпочитам да работя и да решавам живота си сама Заминавам да работя по морето и се разделихме	4.2%
<u>Финансова причина</u> Не живея самостоятелно Нямам доходи Нямам пари за приятелка Нямам доходи и не търся жена Трябва да се грижа за децата си и не ми е до любов Материално зависима съм и уча, не мога да се раздвоявам	3.5%
<u>Разочарование от предишна връзка</u> Раздяла	2.5%

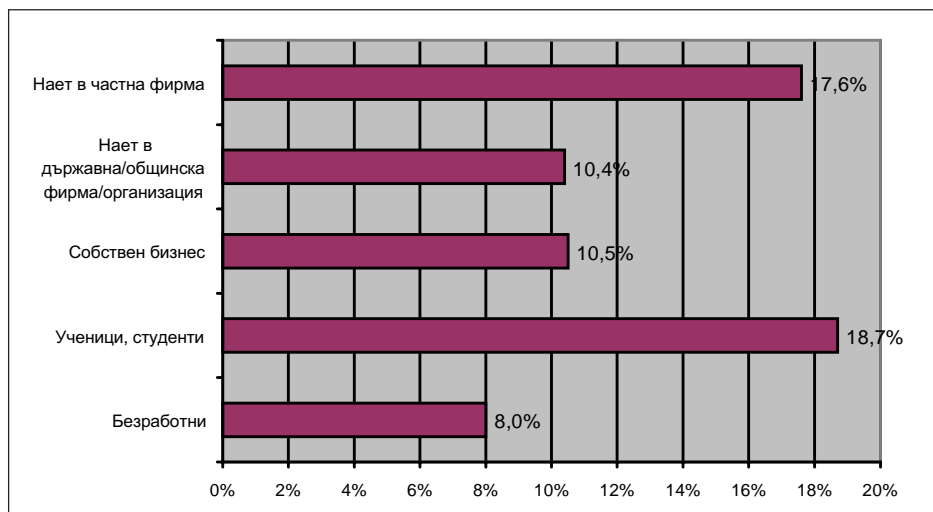
Второто по важност наблюдение след липсата на интимно партньорство е високият дял на „неангажиращи връзки”. Тук става дума за интимна връзка, предполагаща редовни сексуални взаимоотношения, без партньорите да живеят в общ дом или в граждански брак, т.е. без да има установено съжителство. В такива взаимоотношения са 14.5% от младите хора на възраст 15–35 години.

Графика 3. В какви семейни или партньорски взаимоотношения сте в момента? Имам интимен партньор, без да съм в съжителство или граждански брак (интимен приятел/ка). Възраст

Тези данни са знак за отказ от каквото и да е обвързване. Такъв вид интимен живот водят около 17,5% от младите хора в София и големите градове спрямо едва 13,2% в малките градове и 10,5% от хората в селата. Както личи от Графика 3. този вид „партньорство” е характерно предимно за възрастовата група 21– 25 години, когато сексуалният живот е вече започнал, а няма готовност за влизане в устойчиво съжителство (в общ дом). Разпределението на данните по образование не са еднозначни, тъй като водещият признак е възрастта, а образованието нараства с увеличаването на възрастта.

Графика 4. В какви семейни или партньорски взаимоотношения сте в момента? Имам интимен партньор, без да съм в съжителство или граждански брак (интимен приятел/ка). Към коя от следните групи принадлежите

Данните издигат хипотезата, че този тип съжителство е характерен за хората със среден и висок социален статус – младите хора със сравнително добро образование (17.5% завършено средно), живеещи в големите градове (17.5% в София), българите (16.0% от българите живеят с интимен партньор без съжителство или брак в сравнение с 6.9% от турците и 11.9% от ромите), средна финансова самооценка (15.8% средна спрямо 13.8% ниска и 12.1% висока самооценка на финансовото благополучие). Това са преди всичко студенти и ученици (18.7%), както и наети в частна фирма (17.6% спрямо 10.4% от наетите в държавна/общинска фирма или организация).

Като цяло тези данни налагат представата за нов модел на взаимоотношения, който е основан на минимално обвързване и максимална индивидуална свобода. Голям процент от младите хора (41.5%) не са в интимни взаимоотношения, а тези които имат (14.5%), предпочитат да живеят самостоятелно. Ако живеещите в София и в големите градове млади хора, работещите в частни фирми, студентите са носителите на новото и модерното, то значи фактическото съжителство вече не е модерно. „Новата” двойка търси индивидуална свобода и неангажираща връзка, тя не желае да влиза нито във фактическо съжителство, нито в брак.

Ето това е основната причина в София да откриваме по-малко фактически съжителства, отколкото в селата. Носителите на вече остарелия стереотип, че „бракът е отживелица”, са много по-често младите хора от селата (7.6%) и малките градове (5.3%), отколкото жителите на София (1.8%).

Тези данни и интерпретации осветляват още по-ясно двете тенденции в развитието на фактическото съжителство: една вероятно по-стара – на неговото утвърждаване като съюз, равностоен по ценност на брака, и новата посока за „връщане” на съжителството към неговата изначална функция на краткотрайно партньорство, идентично с интимното приятелство.

Накратко, младите хора, особено в големите градове, работещите в частни фирми, студентите започват да възприемат съжителството като поредното ограничение пред личната свобода. Те или нямат никакви интимни партньори, или ако имат, живеят без никакво обвързване с тях.

От мъжа или от жената произтича този страх от обвързване, този отказ от каквото и да било установено партньорство под формата на брак или съжителство?

23.0% са на мнение, че страхът от обвързване идва от мъжете, спрямо 3.5% – от жените. Както личи от Графика 5 това се признава както от жените, така и от мъжете. Посочваните причини са основно две – нежелание (или страх) за поемане на отговорност (33.8%) и финансова несигурност (44.0%). Тази самооценка е справедлива и реалистична. Свободните отговори на въпроса „Защо младите хора не желаят да се обвързват със семейство/съжителство или с деца” описват младия мъж като немотивиран, несигурен и с ниска потребност от постижения. Особено точно е

Каре 4. Защо предпочитате да не се обвързвате с приятеля/ката си в съжителство или граждански брак? Открит въпрос

	Посочено
<u>Възраст</u> Млад/а съм Приятелката ми е още малка	4.9%
<u>Финансова причина</u> Студент съм Нямам жилище Не съм осигурен Нямам работа Завися от родителите си И двамата сме безработни	3.6%
<u>Нека първо да се опознаем</u>	1.7%
<u>Несигурност</u> Един ден не се знае какво ще стане – един натам, друг насам По-лесно е Не изпитвам нужда от това Страх ме е Още не съм готов Такива са ни обичаите Не е перспективна връзката ни Искам още малко да си поживея Разведена съм с две деца Не искам да ставам зависима от никого	2.4%
<u>Други приоритети/ценности</u> Искам да продължа да уча и да си намеря хубава работа – това са по-важни неща Той замина в чужбина и така решихме Ще ходи да живее в друг град	1.0%

попадението на един от анкетирания, според който „Пред младите хора се откриха доста възможности, искат да опитат от всичко и чак тогава да поемат отговорност”. Този цитат говори за променена среда, която открива широк репертоар от социални роли пред мъжа и жената. Днес има безброй възможности за прекарване на един живот, освен в семейството – обучения, пътувания, потребление.

От друга страна, финансовата несигурност наистина е важна. Тук не става въпрос толкова за количеството на парите, колкото за тяхната сигурност. Младите поколения израстват с тази несигурност, приемат я като неизбежна реалност и я вграждат в своята ценностна система. Ето защо те не желаят да се обвързват с една фирма или с един партньор (и с една държава).

3. Професионално развитие

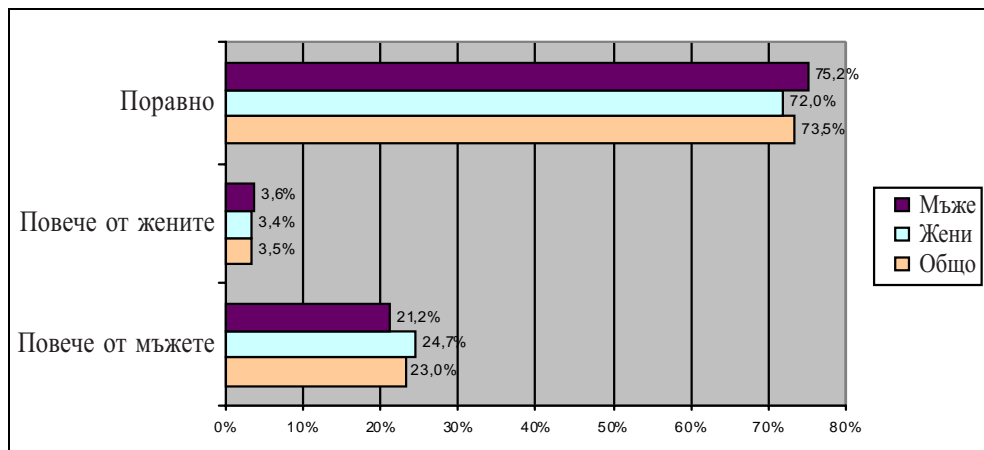
Държавата се интересува от броя на децата не само заради

социалните плащания, но преди всичко заради структурата и качеството на работната сила, т.е. заради тяхната бъдеща професионална реализация. От друга страна, професионалният живот на хората може да потиска или да стимулира техния личен живот, включително раждането на деца.

3.1. Професионални ценности

От гледна точка на демографските политики интерес представляваха преди всичко две професионални ценности – сигурност и съчетаване на работата с професионалното развитие.

Графика 5. *Много млади хора не желаят да се обвързват със семейство/ съжителство или с деца. Този проблем от кого произтича повече – от жените или от мъжете. Пол*

Ориентацията към сигурност (87.1%) е **водеща професионална ценност**, докато готовността за работа на гъвкаво работно време (61.8%) и работата от вкъщи (39.8%) са сравнително по-слабо представени. Други високо представени ценности са „Да дава признание и награда за усилията” (80.1%) и да „Има точно описание на задълженията ми” (79.9%).

1. Гъвкавото работно време

Гъвкавото работно време би дало възможност на жените да не прекъсват (напълно) професионалното си развитие по време на майчинството. По-горе видяхме, че ориентацията към кариера предполага желание за по-малък брой деца. Сега искаме да проверим дали има готовност за работа на гъвкаво работно време, което **да позволи съчетаването на отглеждането на деца с професионалното развитие.**

Оказа се, че такава готовност има, но е представена по-слабо от останалите професионални ценности. Предпочитанията за гъвкаво работно време се нареждат назад в ценностната йерархия след „престижността” (66.4%), шансовете за професионално израстване (79.5%), точно-то описание на задълженията (79.9%) и далеч зад водещите ценности на признанието (80.1%) и сигурността (87.1%). В потвърждение на сравнително ниската значимост на гъвкавото работно време на дъното на тази йерархия откриваме сходна професионална ценност – работата да може да се извършва „от вкъщи” (39.8% общо, 44.3% за жените).

Таблица 3. *Ако имахте възможност да избирате работата си, доколко важни ще са следните характеристики за избора Ви:**

Да	Пол		Общо
	Мъж	Жена	
Да се работи в здравословна среда	84.8%	89.3%	87.2%
Да има сигурност за поне 2 години	87.0%	87.1%	87.1%
Да дава признание и награда за усилията	79.2%	80.9%	80.1%
Да има точно описание на задълженията ми	79.9%	79.9%	79.9%
Да дава шансове за израстване	78.7%	80.1%	79.5%
Да е престижна	64.2%	68.4%	66.4%
Да има гъвкаво работно време	55.5%	67.4%	61.8%
Да няма големи отговорности	41.9%	46.8%	44.4%
Да позволява работа от къщи	35.0%	44.3%	39.8%

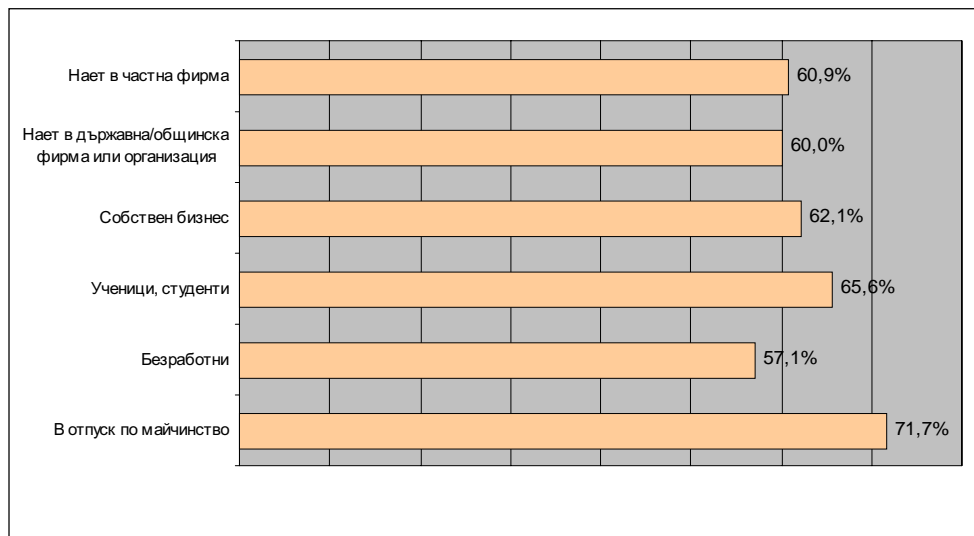
Ценностите на гъвкавото работно време обаче са съществено по-високо представени сред жените – 67.4% от тях в сравнение с 55.5% от мъжете биха избрали работа, която им дава възможност за гъвкаво работно време. По подобен начин 35.0% от мъжете биха избрали да работят от къщи спрямо 44.3% от жените. Други особености на желаната „женска“ професия са тя да е престижна, да предполага работа в здравословна среда (около 4%-ни пункта по-високо от мъжете) и да няма големи отговорности (около 5%-ни пункта по-високо от мъжете). При останалите ценности няма съществени различия.

Има ли други демографски характеристики на предпочитанията за гъвкаво работно време, освен пола? **Очакванията за гъвкаво работно време нарастват с големината на населеното място (70.5% за София в сравнение с 54.8% за селата) и се покачват съществено при българите (65.0%) в сравнение с ромите (52.8%).** Сравнително малки различия откриваме по професионален статус, където се открояват единствено високите предпочитания за гъвкаво работно време на хората в отпуск по майчинство.

Няма съществени различия по образование (65.4% средно спрямо 67.0% висше). По декларираните доходи предпочитанията за гъвкаво работно време нарастват от 55.4% за хората с доходи до 100 лв. (на човек) до 62.2% за тези с доходи над 200 лв.

* „Заплащането“ не е включено във въпросника. Счита се, че това не е ценност която значимо диференцира професионалните различия – „парите“ са важни в еднаква степен за всички професии и всички социални групи. Ето защо когато „заплащането“ се включва във въпросници, то се класира винаги на първо място, внасяйки „шум“ в различията между останалите фактори.

**Графика 6. Предпочитания за „Гъвкаво работно време“
Професионален статус**

Свързана със свободното време професионална ценност е **работата от вкъщи**. Професионалните очаквания за такъв вид работа са сравнително ниски. Общо 39.8% считат това за важна характеристика на желаната работа. Демографският профил на тези очаквания е сходен с предпочитанията за гъвкаво работно време, потвърждавайки сравнително високия социален статус на тези хора. Това са предимно жените (44.3% спрямо 35.0%) и хората от по-големите населени места (51.1% в София спрямо 35.6% в селата). Към тези характеристики тук се добавят хората с добра финансова самооценка (43.9% – живея по-добре от останалите в сравнение с 37.2% – по-лошо от останалите). Подобни са и разпределенията по доход, като предпочитанията за работа от вкъщи нарастват от 36.3% за хората с доход на лице до 100 лв. до 41.2% за тези с доход над 200 лв. Българите тук са отново по-често представени (41.9%) в сравнение с ромите (36.8%) и особено с турците (27.9%). От гледна точка на раждаемостта е важно, че ценностите на гъвкавото работно време и работата от вкъщи са свързани позитивно с детеродните норми и броя родени деца.

Броят желани и родени деца се покачва с предпочитанията за работа от вкъщи. Подобни са връзките и с нагласите за гъвкаво работно време – 60% за хората без деца и 62.5% за тези, които не желаят да имат деца, в сравнение съответно с 85.7% за хората с четири деца и 71.4% за тези, които желаят да имат четири деца.

Многомерните статистически анализи хвърлят допълнителна светлина върху общия ценностен профил на предпочитанията за гъвкаво работно време и работа от вкъщи. **Когато тези ценности се анализират в**

общ сравнителен план (чрез факторен анализ) те придобиват смислов оттенък, който е различен и донякъде противоречи на ценностите за кариерно развитие.

Както личи от таблица 4 първият компонент на професионалните ценности е доминиран от амбициите за професионално израстване. В него влизат ценностите на кариерното развитие, престижът, който носи работата, сигурността. Условно това измерение беше наречено „Професионална амбиция”. Второто измерение, наречено „Професионална свобода”, има съвсем друг смисъл. Ние очаквахме гъвкавото работно време да бъде обвързано с ценностите „Да може да се работи от къщи”. Тези две ценности обаче влизат в обща смислова група заедно с очакванията „Да няма големи отговорности”. Следователно тези три ценности (за разлика от останалите групирани в първото измерение) носят смислови конотации на ниска професионална амбиция, на професионалното спокойствие.

Таблица 4. Факторен анализ на отговорите на въпроса „Ако имате възможност да избирате работата си, доколко важни ще са следните характеристики за избора Ви?”

	КОМПОНЕНТИ	
	Професионална амбиция	Професионална свобода
Да дава шансове за израстване	,807*	
Да има точно описание на задълженията ми	,782	
Да дава признание и награда за усилията	,774	
Да е престижна	,736	
Да има сигурност за поне 2 години	,680	
Да се работи в здравословна среда	,515	,350
Да има гъвкаво работно време		,796
Да позволява работа от къщи		,787
Да няма големи отговорности		,773

Метод на главните компоненти с последваща ротация „Varimax”.

* Факторни тегла със стойности от 0 до 1. Отговорите с най-високи факторни тегла в най-голяма степен описват смисъла на компонента (измерението). Отговорите, попаднали в едно измерение имат общ ценностен смисъл.

Предпочитанията за професионалната свобода имат друг демографски профил, различен от ценностите на гъвкавото работно време и работата от къщи, взети поотделно. Както и в двумерните анализи на тези ценности, тук отново изпъкват хората, живеещи в София, жените, особено тези, които са в отпуск по майчинство. Успоредно с това обаче за разлика от двумерните анализи в демографския профил на общото измерение „про-

фесионална свобода” изпъкват младите хора (0.071 за до 20 години в сравнение с -0.061 за възрастовата група над 35 години), хората с по-ниско образование (0.047 за хората със средно образование спрямо -0.064 с висше образование), с по ниски доходи (0.034 с доходи до 100 лв. спрямо -0.0634 с доходи над 300 лв.), хората с ниска финансова самооценка (0.60 за хората с ниска самооценка спрямо -0.40 за хората, които считат, че живеят по-добре от останалите). Това противоречие идва от влизането на ценността „Да няма големи отговорности” в общ смислов конструкт заедно с ценностите на гъвкавото работно време и работата от къщи. С други думи, факторният анализ извежда смислови взаимовръзки на тези две ценности с ценностите на ниската професионална амбиция. Това са ценности, които поставят професионалната свобода пред амбициите за кариерно развитие.

Цялостните двумерни и многомерни анализи върху гъвкавото работно време очертават *два основни извода*:

1. Политиките за насърчаване на съчетаването на професионалното развитие с родителството чрез гъвкаво работно време и работа от къщи имат известна почва сред хората със сравнително висок социален статус – живеещите в големите градове, хората със сравнително високи доходи, жените, особено тези, които са в отпуск по майчинство, хората, които желаят и имат повече деца.

2. Ценностите на кариерното развитие, престижа и особено сигурността в работата са значително по-високи. Очакването за работа от къщи например е последно в изследваната йерархия на професионалните ценности (39.8%). В същото време многомерните анализи разкриват, че предпочитанията за гъвкаво работно време и работа от къщи влизат в общ смислов конструкт, който обединява ценности за ниска професионална амбиция. Данните предупреждават, че хората с високи очаквания за кариерно развитие по всяка вероятност няма да се възползват от възможностите на мерките за окуражаване на гъвкавото работно време и работата от къщи. За да се правят категорични изводи обаче, е необходимо да се изследват практики (какви то все още не съществуват), а не само нагласи и ценности.

2. Сигурността

Водеща в професионалните ценности както при мъжете, така и при жените е „сигурността” (87.1%). Заедно с очакванията за здравословна среда (87.2%) изборът на работа, която „Да дава сигурност за поне две години”, се нарежда на първо място в професионалната йерархия (87.1%, както за мъжете така и за жените). Носителите на водещата ценност на „сигурността” са предимно хората от големите градове (90.1% в София спрямо 84.6% в селата) и хората с по-високо образование (78.9% за „без образование” спрямо 88.5% с висше образование), както и хората със средно финансово благополучие (89.4% – „живея като останалите” в сравнение с 82.4% – „по-лошо от останалите”). Уязвимостта на средната класа

от сигурността се потвърждава и от разпределението по доходи – 91.3% от хората със средни доходи от 201–250 лв. (на човек от домакинството) определят за важна „сигурността“ в професията в сравнение с 86.5% от хората с доходи над 350 лв. и 82.5% с доходи до 100 лв.

Разпределенията по частен/обществен сектор на заетост не извеждат съществени различия – сигурността е почти еднакво важна и в двата сектора (89.6 частен спрямо 88.0% обществен), спадайки до 81.1% сред хората със собствен бизнес.

Като цяло в демографския профил на „търсеците“ сигурност изпъкват хората със среден и над средния социален статус – високо образование, живеещите в големите градове, хората със средно финансово благополучие. Това са хората, пред които се откриват нови възможности и нова „несигурност“. Това са представителите на онази трудно възникваща и неустановена средна класа, които все още стоят несигурно между неотдавнашния недоимък и възможния просперитет. Този демографски профил на (не)сигурността напомня на хората, за които по-горе видяхме, че не желаят да имат повече от едно дете. Те все още се чувстват „несигурни“ за това.

Ако намерим с какви други професионални ценности е свързана „Сигурността“, ще е по-лесно да разберем нейната доминираща роля. По теория „Избягването на несигурността“ би трябвало да е свързано с очаквания за „точно описание на задълженията“ (79.9% по нашето изследване) и да не корелира с очаквания за гъвкаво работно време. Това е съвсем противоположна ценностна структура, която предполага стремеж към самостоятелност и ниска тревожност по отношение на бъдещето.

Каре 5. Избягване на несигурността

В теорията „сигурността“ е водеща културна ценност, която значимо диференцира межкултурните различия. Хората в култури с изразени признаци на „Избягване на несигурността“ (според терминологията на Хофшеде) търсят сигурност за бъдещето си, отбягват резките промени, неясните професионални задължения; трудно поемат рискове и се стремят да поддържат статуквото в професионалните си занимания. В професионално отношение такива хора предпочитат кариера на специалист експерт пред кариера на мениджър ръководител.

Наши предишни изследвания показват, че „Избягването на несигурността“ е водеща ценност както за българските мениджъри, така и за студентите.⁷ Ориентацията към сигурност корелира с ценностите на властовата зависимост. Българските мениджъри са с най-високи предпочитания на „Сигурността на работата“ спрямо своите колеги от Чехия, Полша, Великобритания, Франция и Германия.⁸ Според Хофшеде високите стойнос-

⁷ Фактори на културните ценности, Дочо Михайлов, 1993 (Докторска дисертация)

⁸ The values and practices of European managers, Copernicus project report, 1995, University of Oxford (ASA – Bulgarian partner)

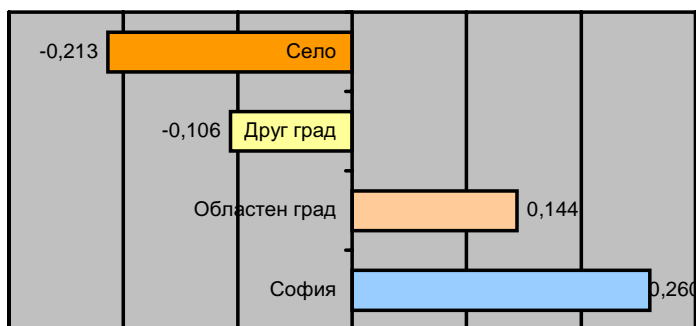
ти по „Избягването на несигурността” са свързани с по-висок невротизъм и по-ниска потребност от постижение.

Проведените многомерни анализи като цяло потвърждават доминиращата роля на сигурността в йерархията на професионалните ценности. Както беше споменато по-горе (Таблица 4), факторният анализ⁹ изведе две основни измерения – първото, доминирано от „професионалните амбиции”, а второто, обединяващо предпочитанията за гъвкаво работно време, работа от вкъщи и „малки отговорности в работата” („ценностите на свободната професия”).

Сигурността влиза в първия ценностен конструкт на професионалната амбиция. Това е група от професионални ценности, които факторният анализ изведе като смислово взаимоотноувързани. В тази ценностна група „сигурността” се нарежда редом до очакванията за работа с точно описание на задълженията, с ценностите на престижа, шансовете за израстване, получаването на награда за усилията. С други думи, търсенето на сигурност е под общия знаменател на кариерното развитие. Носители на тази ценностна система са предимно висшистите, хората от големите градове и тези с по-високи доходи. Стойностите на жените тук са по-високи от тези на мъжете, но разликата не е статистически значима.

След като вече знаем за отрицателните връзки на „Сигурност” и „Кариера” с броя желани и родени деца, беше логично да ги и открием и тук – изразената професионална амбиция предполага по-малко на брой желани и родени деца.

Графика 7. *Професионална амбиция. Населено място*

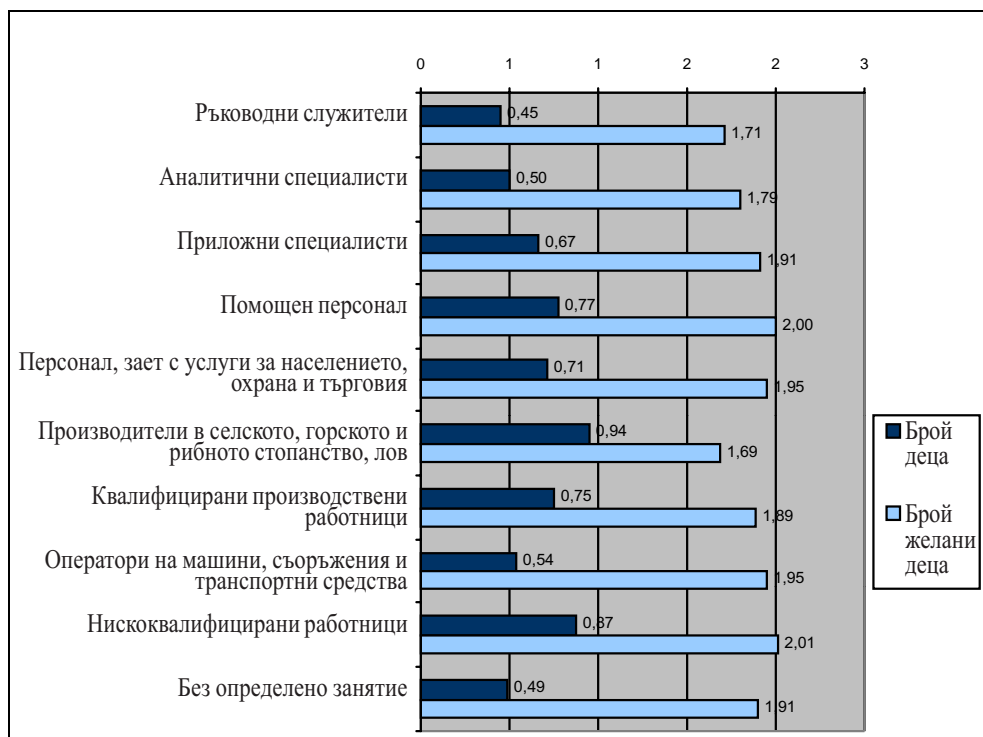
Високата кариерна амбиция е свързана с ориентация към висока сигурност, престиж и точно определени задължения. Тези нагласи са ценностно противопоставени на работата от дома и работата на гъвкаво работно време. Както видяхме по-горе, те влизат в друго ценностно измерение. Необходими са изследвания върху реалните практики, но на ниво ценности и нагласи хората засега не виждат как могат да направят ярка кариера от вкъщи или на гъвкаво работно време.

⁹ Вж. пълните разпределения по В54 в приложенията

3.2. Професионални длъжности

Професионалните длъжности дават друга отправна точка към семейните модели. Както личи от Графика 8, средният брой деца е най-нисък сред ръководните длъжности (0.45 деца) и най-висок сред работещите в селското стопанство (0.94 деца). Тук отчитаме взаимодействие на броя деца с етническия фактор, тъй като мнозинството от работещите в земеделието са турци, които имат повече деца. Като цяло данните потвърждават отрицателната корелация между професионалното развитие и раждаемостта. Колкото повече младите хора са напреднали в професионалната йерархия, толкова по-малко на брой са родените и желаните деца.

Графика 8. Среден брой деца. Професионална длъжност

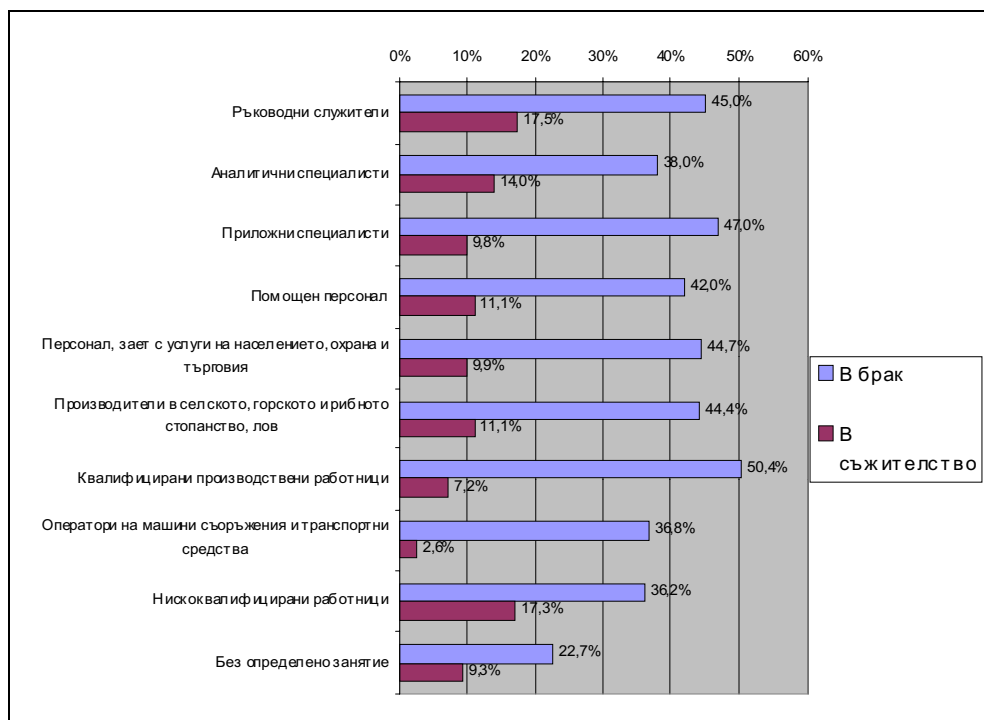

Етническото разпределение по професионални длъжности само по себе си е твърде показателно за социалните контрасти в България. Нито един от анкетираните млади роми не работи в селското стопанство спрямо 3.5% от турците и 1.8% от българите. Българите много по-често работят като ръководни служители и специалисти в сравнение с ромите и турците. Така например 18.7% от българите са на длъжност приложни специалисти спрямо 4.7% от турците и 2.2% от ромите. За сметка на това 30.4% от младите роми са без определено занятие в сравнение с 10.5% от турците и 6.1% от българите. Тези професионални контрасти са видими и в регионален план.

Ръководните длъжности, аналитичните и приложните специалисти „линейно” намаляват с големината на населеното място, докато дяловете на операторите на машини и нискоквалифицираните работници растат в малките градове и селата. Разбираеми са и различията по доходи – 71% от ръководните служители разполагат с над 200 лв. на човек от домакинството. Добре платени са и аналитичните специалисти (67.5% над 200 лв.) и приложните специалисти (51.1% над 200 лв.). За сравнение 37.9% от операторите на машини получават над 200 лв./човек, а сред неквалифицираните работници тези хора са 22.4%. По отрасли участвалите в проучването млади хора декларират най-високи доходи, когато са заети с бизнес услуги, вкл. наеми (92.3% над 200 лв./на човек) и финансово посредничество (75%), а най-ниски – в дейности, свързани със селско стопанство (20.4% над 200 лв./човек) и промишлеността (25–35%). Около 32% са заетите в образованието и здравеопазването с доходи над 200 лв./човек, а в държавното управление и осигурителната система те са около 56%.

Налице са данни, според които работещите на някои по-високи професионални длъжности по-често избират семейния модел на фактическо съжителство, а не брак. Така например докато 17.5% от младите хора на ръководни длъжности предпочитат да живеят в съжителство, то сред квалифицираните производствени работници те са 7.2%, спадайки до едва 2.6% за операторите на машини.

Графика 9. Длъжност. Форми на съжителство

Съжителствата са често срещани и сред аналитичните специалисти (14.0%). Налице е обаче и висок процент на съжителствата сред нискоквалифицираните работници (17.3%), което припомня, че моделът на съжителствата е разпространен и сред ромите.

Разпределението на професионалните длъжности по брак е по-малко диференцирано. Най-много бракове се откриват сред квалифицираните производствени работници (50.4%), но те са разпространени и сред хора с по-висока професионална реализация, като например приложните специалисти (47.0%).

Като цяло данните по икономическа дейност на заетостта и професионалните длъжности **разкриват две основни наблюдения:**

1. Активните, кариерно ориентирани длъжности и професии, като ръководни кадри и специалисти, имат и желаят по-малко деца. Това потвърждава данните върху ценностите и нагласите, според които хората, ориентирани към кариерно развитие, желаят и имат по-малко деца.

2. Същите тези кариерно ориентирани професии и длъжности предпочитат формата на свободно съжителство пред брака. От друга страна, моделът на фактическото съжителство е разпространен сред най-нискоквалифицираните работници (ромите). Тези данни потвърждават други наблюдения от това проучване, според които съжителството е характерно за социално-икономическите полюси – за хората с най-високи и най-ниски доходи (ромите).

Д-р Васил Ковачев
Център за изследване на населението, София

ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА УРБАНИЗАЦИЯТА ВЪРХУ ДЕМОГРАФСКИТЕ ПРОЦЕСИ В БЪЛГАРИЯ

Настоящият труд прави преглед на процеса на урбанизация в България през последните 2–3 десетилетия, които се включват в края на 20 и първите години на 21 век. България не е голяма страна със значителни процеси на концентрация на население в големи градове, в сравнение с други европейски страни, но е с интензивна емиграция и това влияе особено върху характеристиките на демографското развитие. Урбанизационните процеси в столицата София не са достатъчно изследвани от демографска гледна точка. Съществуват и някои терминологични различия в определянето на тези процеси. В западноевропейските научни изследвания се употребява терминът „метрополизация“. Очевиден е гръцкият произход на този термин, чието латинско съответствие е „урбанизация“. В българските изследвания на Хр. Ганев, П. Славейков и др. намираме възприетия от руски език и използван по-късно в съветските изследвания от втората половина на 20 век термин „агломерация“. В новите икономически условия, в които са поставени страните от Централна и Източна Европа в самия край на 20 век процесите на концентрация на население в големите градове, независимо как са терминологизирани, оказват значително влияние върху демографските процеси и събития. Тези процеси са неизменна част и от регионалното развитие на страните от региона. Пример за институционализиране и прилагане на държавна политика в тази област представляват зоните на метрополизация в Румъния. До края на 2007 г. в тази страна са официално установени 4 такива зони (освен столицата Букурещ) Брашов, Констанца, Орадеа и Яш.

Докато в Румъния зоните се конституират според значимостта на населеното място и общината (например столичната зона е от „европейска“ значимост, докато останалите са с регионална и потенциално европейско ниво), в САЩ например има строго определени критерии. За да се определи статистически територията на метрополизация (metropolitan statistic area) е необходимо да са изпълнени следните условия:

- един град с поне 50 000 жители,
- урбанизирана територия, определена от Националното бюро по преброяванията с поне 100 000 жители;
- най-големият е град се оформя като централен, като включва поне 50% от населението на урбанизираната територия, която го обгражда;

➤ други общини се включват, ако отговарят на специални изисквания за свързаност с центъра + гъстота на населението, както и определен дял на градското население;

➤ освен това, в някои от щатите на Нова Англия има различни равнища на посочените критерии, често по-ниски от тези в другите щати.

В България процесите на урбанизацията относно столицата (като най-голяма концентрация) се разглеждат само откъслечно от гледна точка на нейното дефиниране и класифициране. Механичното прехвърляне на стандарти от други страни едва ли най-подходящото за сравнение, предвид на особеностите от историческо, географско и културно естество на населението. В този смисъл това подкрепя мнението, че единни критерии и условия трудно могат да бъдат приложени за различните страни.

Настоящата ситуация в България се характеризира със следните особености:

➤ **7 града с над 100 000 жители.** Повечето от тях (4) и по-големите са разположени в Южна България. София с 1.150 млн. жители (2005 г.) е в Югозападния район на планиране, вторият по големина град Пловдив (342 хил. жители) е в Южния централен район, както и Стара Загора (141 хил. жители), а Бургас (189 хил. жители) е в Югоизточния район. Северният централен район включва градовете Русе (158 хил. жители) и Плевен (114 хил. жители). Варна е третият град по големина с 312 хил. жители и е разположен в Североизточния район.

➤ Относно **административно-териториалното устройство** на тези градове се очертава нещо, което откроява процесите на урбанизацията и ги институционализира: 3 града с повече от 300 000 жители, които са разделени на вътрешни райони – специално второ ниво на общинско самоуправление в София, Пловдив и Варна. Тези административни единици в Пловдив и Варна са в чертите на урбанизираната територия – в самите граници на населеното място. Столичната община включва град София и околностите с още 3 малки градчета, около 40 села и най-големият язовир в България.

Средната географска гъстота е един от съществените показатели за процеса на урбанизацията. Той дава съотношението между броя на населението и площта на територията. Така гъстотата на населението в област София е 910 д/кв.км (73 д/кв.км средно в България), но гъстота на обитаване на населението (която се определя от съотношението между броя на населението и размера на урбанизираната територия) е 4409. За сравнение, тази гъстота средно за страната е 1677 д/кв.км. Област София, която се състои от Столична община, има едва 6% от урбанизираната територия (*строителните граници на жилищната зона*), в която живее 15% от населението. Освен това трябва да се каже, че голяма част от градските селища в страната понастоящем (87%) – са под 30 000 души. Това ниво е установено за гранично на селските райони, които получават специално финанси-

ране от европейските фондове за земеделие и регионално развитие като такива.

Столичната област има най-голяма концентрация на население в страната дори с тенденция към стабилно и постъпателно увеличаване. Тя е с 4 пъти по-голяма концентрация на население от второто най-населено място в страната. Тенденцията определя стабилен и нарастващ темп (табл. 1)

Таблица 1. *Средногодишен брой на населението*

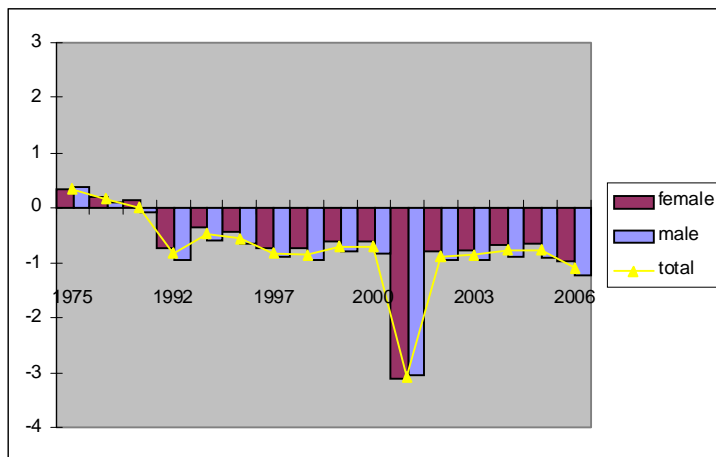
година	София	България	Дял на населението на София от общото за страната (%)
1970	885 655	8 514 900	10.4
1980	1 056 945	8 876 600	11.9
1992	1 114 476	8 484 800	13.1
2000	1 142 152	8 149 500	14.0
2006	1 180 489	7 679 290	15.4

Източник: Население, Национален статистически институт, 1993 г., 2001 г., 2007 г.

Населението на столичния град бележи непрекъснато увеличение, макар и с по-малки темпове, отколкото е било в средата на 20 век и по-точно от 50-те до 70-те години, когато се концентрират огромни промишлени комплекси, а селското стопанство в страната е колективизирано от държавата. В последните десетилетия на 20 век то наброява вече 1 милион души.

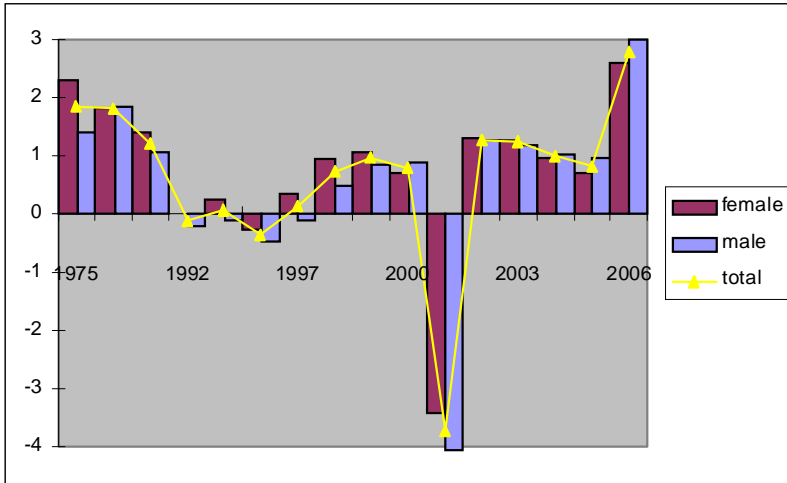
Населението на България намалява средно с около 1% годишно. В този аспект е още по-отчетливото намаление на населението в провинцията – с над 1% годишно вследствие както на вътрешната, така и на външната миграция (фиг. 1)

Фиг. 1. *Годишен темп на нарастване на населението в провинцията (верижен индекс спрямо предходната година/период), в проценти*

В края на 20 век столичното население се увеличава със средно годишен темп едва 1%, а в началото на 21 век – и с над 1% (фиг. 2). Това става на фона на общото намаляване на населението на страната.

Фиг. 2. Годишен темп на нарастване на населението в София (верижен индекс спрямо предходната година/период), в проценти

През 2001 г. преброяването на населението, както и пререгистрацията с новите лични карти налага рязката промяна и преизчисляване на броя. Ако се игнорира това, се забелязва увеличаване през целия период на преход към пазарна икономика. На графиката се очертава и половата диференциация – докато преди 2000 година повече жени се концентрират в столицата, както заради по-ниската смъртност, така и заради по-високото образование на жените, то през последните години увеличаването на мъжете в София е по-голямо от това на жените.

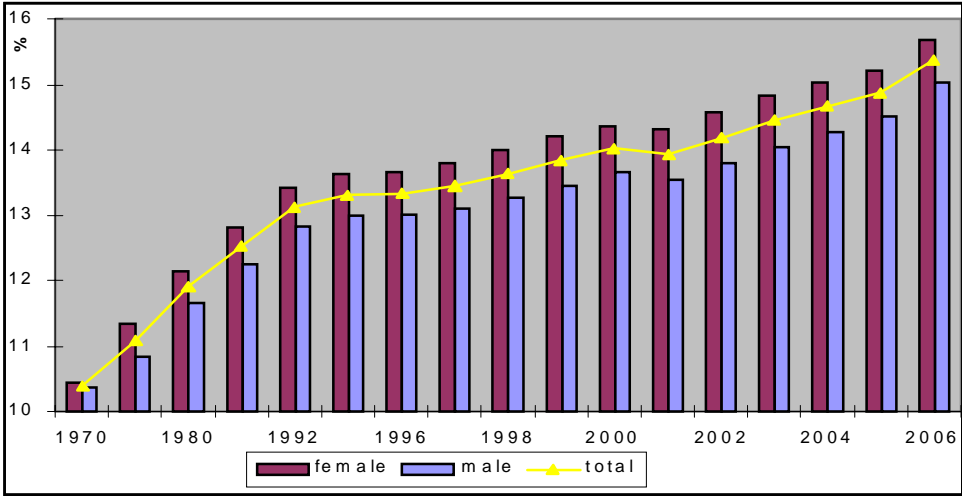
В този аспект концентрацията на население в София спрямо населението на страната е вече (през 2005 г.) над 15% от общия брой на населението на България, при едва 10% през 1970 г. Както се вижда от фиг. 3. процентът на концентрация се изменя с почти еднакви темпове както при жените, така и при мъжете.

При изчисляване на средногодишния темп на нарастване на концентрацията на население в София (фиг. 4) се открояват кризисната 1996 г. и извършеното преброяване през 2001 г., което изправя натрупалите се грешки от текущата статистика на населението. Отново се забелязват изпреварващите темпове при мъжете.

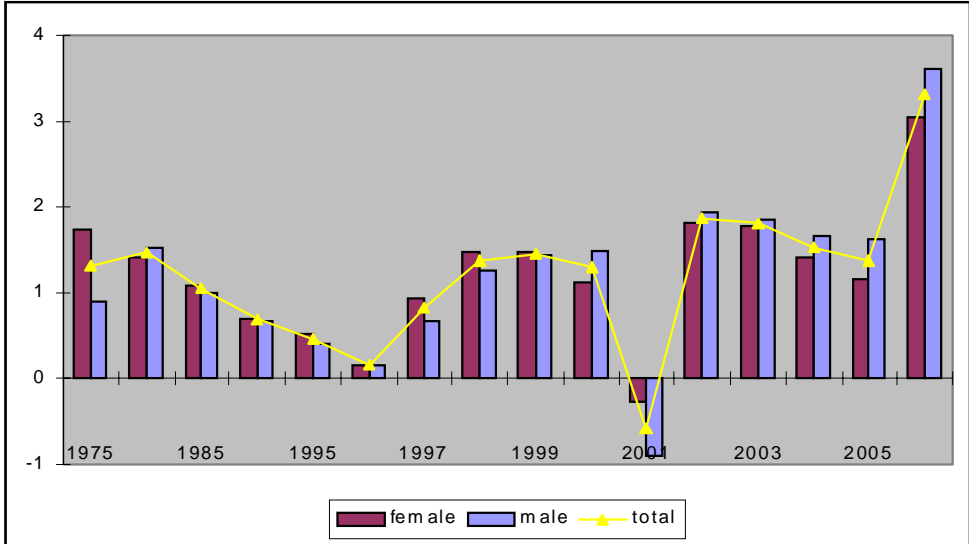
Миграции

Област София определя най-значителен дял от вътрешната миграция като дава 10% от изселванията към останалата част на страната, но приема

Фиг. 3. Процент на концентрация на население в София от общия брой

Фиг. 4. Средногодишен темп на нарастване концентрацията на население в София (%)

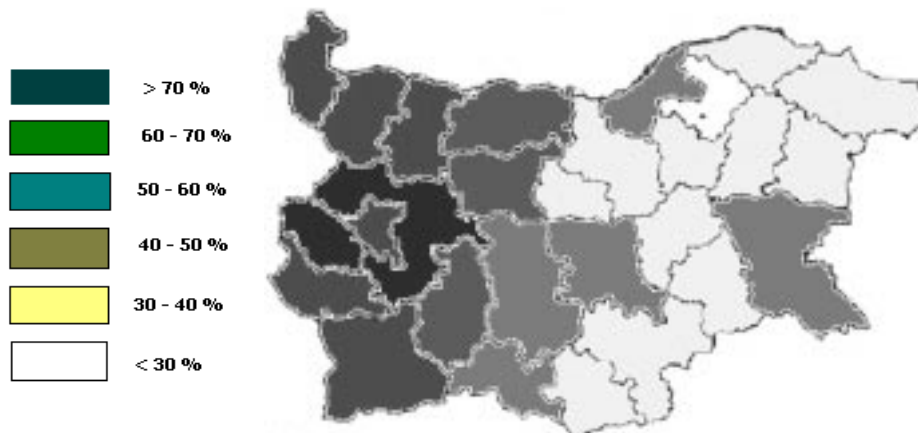

над 20% от изселилите се български граждани, променили местожителството си. При това приема една трета от градските изселвания. Основните причини за заселванията са работа – постоянна и временна (съответно 19% и 5%, като при мъжете те са 22% и 6%, а при жените – едва 15% и 4%), образование – 21%, както при жените, така и при мъжете, останалите причини са семейни и други. Сключването на брак е причина за една четвърт

от заселванията в София, докато в провинцията това почти основната причина за заселване в дадено населено място – за три четвърти от преселилите се.

Географската карта на заселващите се в София (фиг. 5) дава следната картина – най-близките области дават над 70% от мигрантите си в столицата. Най-малко от мигрантите си дават Разград и Шумен – съответно 27% и 33%.

Фиг. 5. Дял на изселилите се от областите, заселили се в София

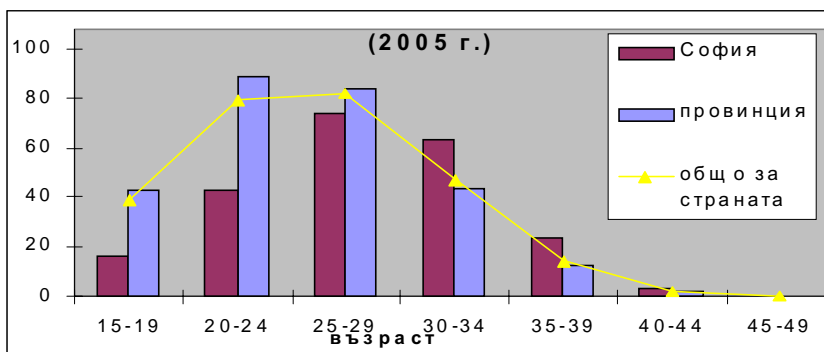

Демографски характеристики

Раждаемост

Раждаемостта в област София по принцип е по-ниска от средната за страната. Това се дължи на много по-ниската раждаемост при жените в по-младите възрасти в София, отколкото в провинцията. Характерен е изпреварващият темп при по-възрастното поколение. Откроява се (фиг. 6) съвременната тенденция на отлагане на ражданията в по-късен етап. То вече е характерно не само за София, а и за страната през последните години.

Фиг. 6. Раждаемост по възрастови групи на жените за 2005 г. (раждания на 1000 жени)

С най-висок дял на ражданията от всичките в страната са за възрастните на жените между 30 и 39 годишните, като тенденцията е даже към допълнително увеличаване на този дял (от 45% за този възрастов интервал през 1995 г. на 53% през 2005 г.).

Смъртност

Смъртността в София е по-ниска, отколкото в провинцията (табл. 2), това се дължи както на благоприятната възрастова структура, така и на много по-добрите условия в здравеопазването – концентрирани са най-висшите лечебни заведения с най-квалифицираните кадри. Единственото изключение през 2005 г. прави възрастовата група 40–49 години. При нея смъртността е по-висока в столичния град, отколкото извън него. Обяснение на този феномен дават донякъде причините за смъртността.

Табл. 2. Коефициенти на повъзrastова смъртност за 1995 и 2005 г. (%)

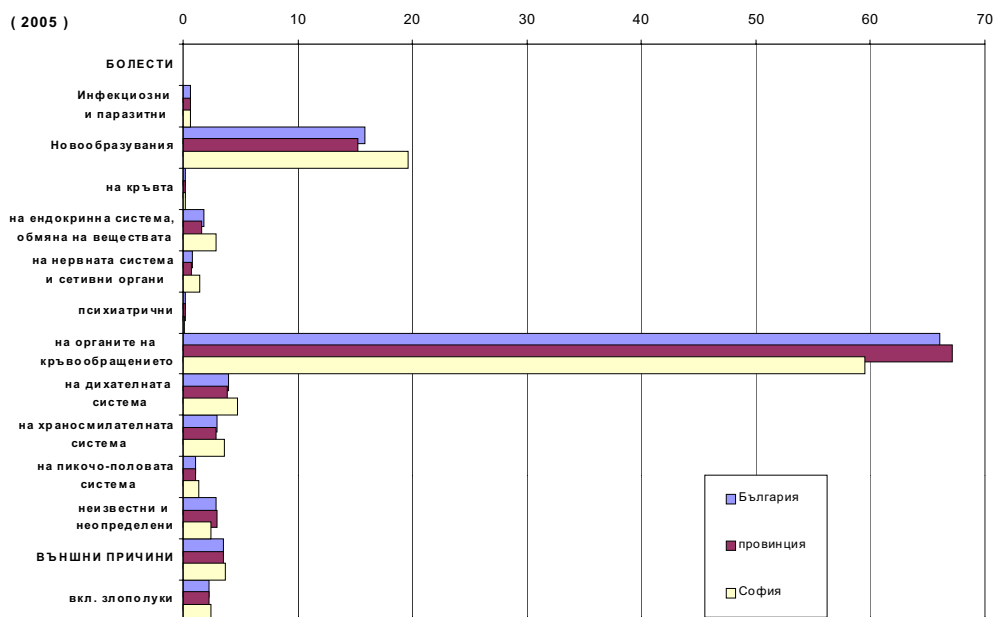
Възrastови групи	1995 г.			Възrastови групи	2005 г.		
	София	Провинция	Разлика		София	Провинция	Разлика
Брутен коефициент	11.92	13.97	-2.04	Брутен коефициент	12.63	15.08	-2.45
0	13.07	15.31	-2.24	0	5.29	11.93	-6.64
1 – 4	0.63	0.93	-0.30	1 – 4	0.47	0.57	-0.10
5 – 9	0.32	0.42	-0.10	5 – 9	0.18	0.31	-0.13
10 – 14	0.22	0.35	-0.14	10 – 14	0.24	0.33	-0.09
15 – 19	0.55	0.72	-0.17	15 – 19	0.25	0.48	-0.23
20 – 29	0.86	1.08	-0.22	20 – 29	0.75	0.82	-0.07
30 – 39	1.82	1.91	-0.09	30 – 39	1.32	1.47	-0.15
40 – 49	4.77	4.83	-0.06	40 – 49	4.46	4.18	0.28
50 – 59	10.17	11.10	-0.93	50 – 59	9.83	10.49	-0.66
60 – 69	23.35	24.47	-1.12	60 – 69	21.05	22.64	-1.59
70 +	76.64	86.73	-10.09	70 +	77.26	80.51	-3.25

Бележка. Данните са взети от НСИ, „Население” 1996. 2006 г.

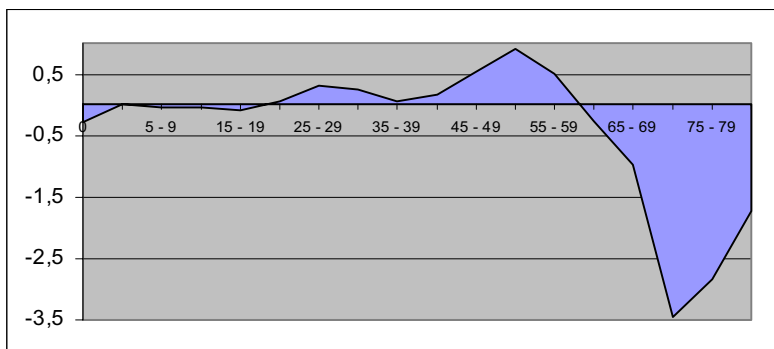
Съществените особености се откриват при причините за смъртните случаи (фиг. 7). По-висок дял имат раковите заболяванията (новообразувания) в София, характерни за почти всички възрасти, отколкото в провинцията, където сърдечно-съдовите заболявания имат превес – характерни за по-възрастното население.

Засега не се забелязват големи разлики във връзка с особеностите на натоварения със стрес начин на живот в големия град – като например външните травми, дихателните заболявания и др.

Вероятността за умирање на хората от отделните възрастни групи е показана чрез разликите във вероятностите за жителите на столицата и

Фиг. 7. *Смъртност по причини (в процент от умираанията) – 2005 г.*

провинцията. Отрицателната разлика показва по-малка вероятност в полза на столичното население – тя е при най-ниската възраст (детската смъртност) и при най-високите възрасти. При населението в зряла възраст – между 40 и 59 г. – рязко се увеличава следствие ефекта на урбанизация в големия град и съсредоточаване на стресовите фактори, оказващи по-силно влияние на вече не толкова енергичните индивиди (фиг. 8). При разглеждане на различията във вероятностите за 2005 г. специфична особеност е вероятността за умирање на хората от най-високите възрасти. Тяхната вероятност е по-ниска в София, дори с 3.5 пункта, от тази на жителите от провинцията.

Фиг. 8. *Разлика на вероятностите за умирање през 2005 г. (в процент по възрастови групи)*

Разпределение на населението по възрастови групи

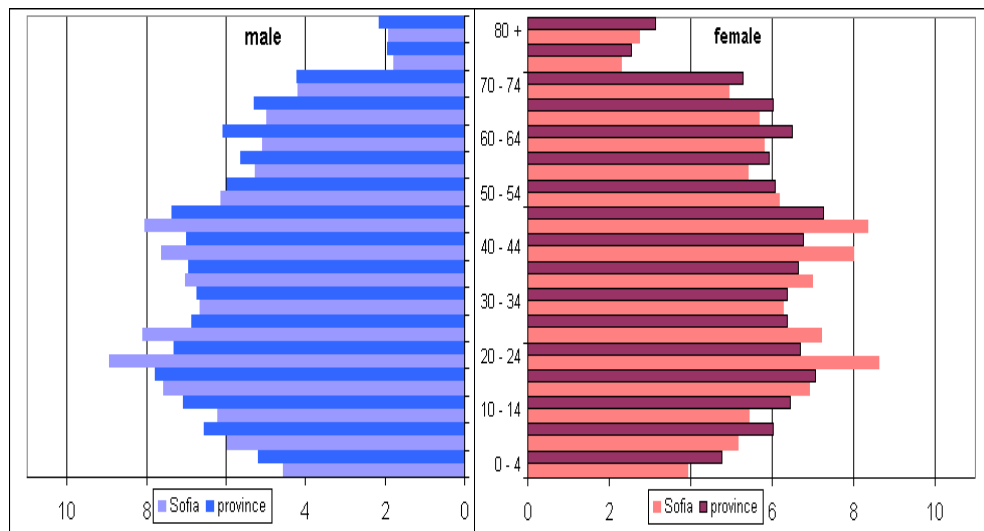
Последици от въздействието на урбанизацията се проявяват при възрастовата структура. Следните особености са характерни за възрастовите структури на София и провинцията (фиг. 9 и 10):

➤ през 1995 г. разпределението е сравнително симетрично спрямо средната възраст на населението като софийското население показва 2 симетрични ексcesa във възрастовите групи 20–29 и 40–49 г.;

➤ 10 г. по-късно вторият ексces се развива, особено показателно е при мъжете на съответно 50–59 г., а първият се задълбочава достигайки до 10-процентно съотношение в групата 25–29 г. като по-силно е то при мъжете. Така пирамидите стават асиметрични по отношение на средната възраст;

➤ при половото съотношение по възрасти през 2005 г. в София се забелязва увеличаване на броя на жените спрямо мъжете от 50-годишна възраст нагоре – пирамидата на провинциалното население е прекалено издута в средните и по-високите възрасти, даже се забелязва ексces при жените на 60–64-годишна възраст.

Фиг. 9. Полово-възрастова структура на населението – 1995 г.

Средната продължителност на живота се увеличава, изчислена на база на абсолютната смъртност по възрасти, макар и бавно, бележи тенденция на увеличаване във всички възрасти, като за столичното население данните са малко по-неблагоприятни (табл. 3)

Като резултат от по-ниската вероятност за умирање е по-голямата средна продължителност на предстоящия живот във възрастите между 60 и 69 г. в столицата.

Фиг. 10. Полово-възрастова структура на населението – 2005 г.

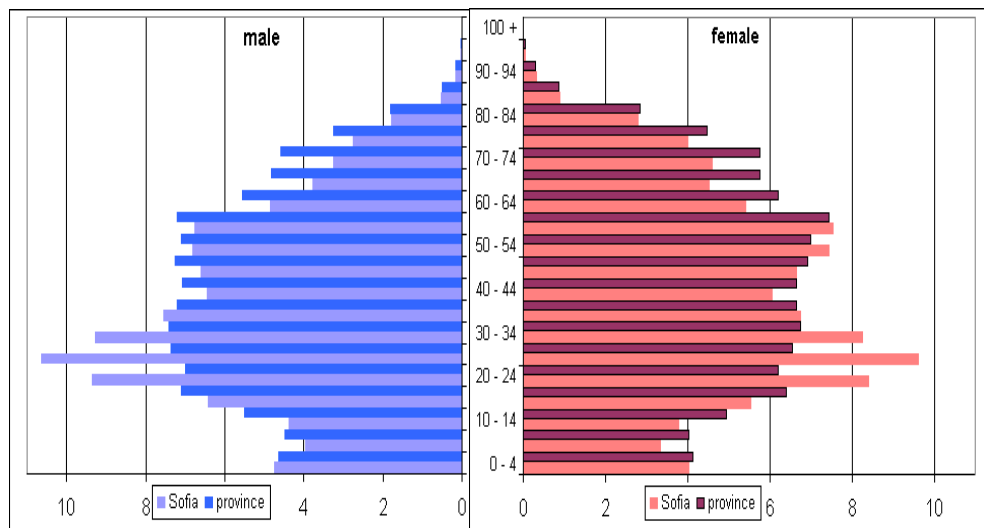

Таблица 3. Средна продължителност на предстоящия живот в години

Възрастови групи	1995		2000		2005	
	София	Провинц.	София	Провинц.	София	Провинц.
0	70.91	71.39	72.10	72.26	72.57	72.84
1 – 4	69.00	69.56	70.02	70.40	70.35	70.84
5 – 9	64.63	65.24	65.59	66.01	65.94	66.43
10 – 14	59.72	60.36	60.63	61.09	60.97	61.49
15 – 19	54.78	55.46	55.69	56.16	56.02	56.55
20 – 29	47.45	48.16	48.42	48.81	48.58	49.17
30 – 39	37.97	38.63	39.00	39.17	39.08	39.50
40 – 49	28.69	29.28	29.61	29.73	29.67	29.99
50 – 59	20.40	20.60	20.99	20.87	20.89	21.03
60 – 69	12.32	12.41	12.88	12.68	13.08	12.97
70 +	5.00	5.00	5.00	5.00	5.00	5.00

Бележка. Данните са от НСИ, „Население”, 1996 г., 2001 г., 2006 г.

Това изключение маркира таблица 3. В най-високата възрастова група с долна и горна граница (60–69 г.) средната продължителност на живота е по-висока в София, отколкото в останалата част от страната. Споменатите по-горе условия на медицинското обслужване оказват своето влияние и върху този показател. Трябва да се има предвид по-ниският коефициент на смъртност в тази група, както и факта, че в столицата възрастното население

ние е живяло и работило при по-добри условия на живот в миналото, отколкото в по-малките населени места.

ОСНОВНИ ИЗВОДИ

- Регистрират се стабилни и нарастващи темпове на концентрация на население в София – по модел на столици от съседни на България страни (Атина, Белград);
- В последните години нараства броят на мъжете в столицата;
- Все по-късно отлагане на ражданията към по-високи възрасти на майките, висок дял на родените от по-възрастни майки;
- Причините за умиранията кореспондират на по-младата възрастова структура в столицата;
- Причините за миграции към столицата са свързани с работа и образование;
- Вероятността за умиране има по-благоприятни стойности за столицата в най-младите и най-старите възрасти

Литература

Население, Национален статистически институт, 1981 г., 1993 г., 1996 г., 2001 г., 2006 г., 2007 г.;

Сугарев, З., 1975 г., Демографска статистика, Наука и изкуство, София;

Сугарева, М., 2004 г., Въведение в демографията, Авалон, София;

Kovatchev, V., 2003. Demographic aspects of the population in the Mountainous North–West Border region with Serbia, Rural Tourism and sustainable development of the Balkans, Drugi forum, Economic University, Kraguyevac, Serbia

Kovatchev, V., 2004. The demographic situation in the new declared towns in Bulgaria, Warsaw Regional Forum: Central and Eastern Europe: Changing spatial patterns of human activity, Institute of Geography and Spatial Planning, Warsaw, Poland;

World Book Encyclopedia 1993. World book Inc., New York

ПРОФИЛ И НАГЛАСИ НА ПОТЕНЦИАЛНИТЕ ЕМИГРАНТИ ОТ БЪЛГАРИЯ СЛЕД 2007: ЕМПИРИЧНИ ОЦЕНКИ

1. Въведение

През последните 20 години България генерира емиграция. Населението на страната намалява с около 13% за 15 години преход към пазарна икономика (1989–2004 г.) или с около милион и двеста хил. в абсолютни цифри. Около половин милион е за сметка на отрицателния естествен прираст; а емигрантите от страната са приблизително 700 хил. души¹. Неофициални оценки сочат, че българската диаспора е около два и половина – три милиона души (има се предвид както «старата», така и «новата» окончателна емиграция); на фона на живеещите в страната седем и половина милиона души. Според Националния статистически институт (НСИ) около 22 хил. души са емигрирали ежегодно от страната през годините между двете последни преброявания на населението (1992–2001 г.)²

Методология на изследването³

Две проучвания бяха проведени в рамките на проект № BUL1P201 на Министерството на труда и социалната политика (МТСП) и на Фонда за население на ООН. Едното бе насочено към семейните модели и факторите, предопределящи решението на младите да имат деца. Второто засяга вътрешната и международната миграция като фактор за реализация на младите и техните семейства. Целта и на двете е да подпомогнат разбирането на демографския процес в България, както и разработването на политика, отчитаща реалните практики и нагласи на младите хора.

Методика на извадката

Двете проучвания са изпълнени въз основа на обща извадка от 3604 респондента, включваща 4 частично препокриващи се части. (Таблица 1)

¹ Mansoor, A., and B. Quillin (2007) *Migration and Remittances: Eastern Europe and the Former Soviet Union*, Washington DC: The World Bank.

² Й. Калчев, Преброяване на населението, жилищния фонд и земеделските стопанства през 2001, том 6 Извадкови изследвания, книга 3 Териториална мобилност на населението, НСИ, 2002.

³ Дизайнът на методологията, процедурата за определяне на извадките и пр. са направени от тима на Агенцията за социално-икономически анализ (АСА) и Центъра за сравнителни изследвания (ЦСИ), координиран от д-р Дочо Михайлов. Теренната работа е изпълнена от АСА през април-май 2007 г.

Таблица 1. *Съвкупности*

	Задание	Изпълнена извадка
Семейни модели (15 г. – 35 г.)	620	579
Семейни модели + Миграция (15 г. – 60 г.)	1230	1249
Миграция (15 г. – 60 г.)	1474	1476
Целева роми (15 г. – 60 г.)	300	300
Общо	3624	3604

Извадките са подготвени от НСИ със съдействието на АСА.

Общо 1828 души са интервюирани с въпросник „Семейни модели“; а общо 2725 души – с въпросник „Миграция“. Общ сегмент от тези две извадки от 1249 души са интервюирани с двата въпросника. Двете изследвания бяха подсилени с допълнителна извадка сред ромското население – 300 души, използвана за очертаване на етническия контекст.

Използваният подход с две препокриващи се извадки позволява ефективно администриране на въпросника. От съответните съвкупности (без да се има предвид „подсилващата“ извадка роми), са интервюирани общо 3 604 души, като благодарение на „препокриването“ се разглеждат общо 4 553 случая. Подходът позволява анализ на свързани въпроси от двата под-въпросника. Сравнително голямата извадка предоставя възможност за достоверна информация от големи под-съвкупности за основни демографски и други променливи. Максималното допустимо отклонение е под 2%.

Освен традиционните статистически инструменти – едно и две-размерни разпределения, корелация и анализ на средни величини, бе използвана също така и многомерна статистика (регресионен анализ с данните от въпросник „Миграция“). Тези анализи направиха възможно извеждането на многообразната информация до сериозни обобщения.

Въпросниците бяха изпълнени чрез методът „лице в лице“ в домовете на респондентите през април–май 2007 г. Въпросникът „Миграция“ съдържа 77 въпроса с 219 променливи.

Изследванията на миграцията от т. нар. изпращащи страни използват данни от емпирични изследвания на:

- Потенциалната миграция (Потенциална емиграция от страната);
- Завърналите се емигранти.

Целта е да се потърси отговор на въпроса – кога и при какви условия транс-граничната мобилност се превръща от фактор за оцеляване във фактор за социална реализация? Този текст представя обхвата и различните типове потенциална емиграция (секция 2); дестинации, предпочитана за етност и очаквани възнаграждения (секция 3); и най-накрая в заключителната 4 част се представят съдържащите и подтикващите фактори за вземане на решение за емиграция.

2. Миграционен потенциал и социално-демографски профил

2.1. Миграционен потенциал от България.

Данните от представителното анкетно проучване могат да се интерпретират по посока на стабилизиране на българския емиграционен модел.

Два са основните въпроса въз основа на които може да се оцени **миграционния потенциал** на страната.

Въпрос 82 – Доколко е вероятно да отидете в чужбина като турист, да работите или да учите за съответен период от време?

Въпрос 84 – Кога смятате да осъществите тези ваши намерения?

Тези два въпроса предоставят информация първо за желанието/нежеланието да се пътува зад граница, както и за това, с каква цел и за колко време се планира пътуването и кога то може да стане.

С първия въпрос типологизираме потенциалните емигранти на (1) *преселници*;

(2) *дългосрочни* (т.е. за период повече от 1 година) и (3) *краткосрочни* (за период по-кратък от година) *трудови емигранти*.

С втория въпрос прецизираме времевия хоризонт на осъществяване на намеренията – т.е. „контролираме” чисто хипотетичните и станали въпрос на престиж в големи общности миграционни намерения.

Данните за миграционния потенциал са сходни с предишни проучвания. Например с това на НСИ от 2001 г.⁴, както и с разработката на Центъра за сравнителни изследвания от 2003 г.⁵ Ако при представителното анкетно проучване по време на преброяване на населението през 2001 г. собствено потенциалните емигранти (преселници плюс трудови емигранти) възлизат на 14.8% от населението на възраст между 15 и 60 години, то сега те са 12.1%. (Таблица 2)

На кардиналния въпрос – *намалява ли потенциалната емиграция от България* (разглеждана, в случая, въз основа на *хипотетичните нагласи* за реализация зад граница на българското население) – отговорът би могъл да бъде по-скоро в подкрепа на „стабилизирането” и донякъде – „пренастройването” на българския миграционен модел и на нагласите за трансгранична мобилност. В относително изражение се наблюдава намаление (в рамките на статистическата грешка). Цифрите обаче сочат, че над четвърт милион души в трудоспособна възраст – след корекция въз основа на „времевия хоризонт” за реализация на намеренията (*Въпрос 84*) – са с нагласи за трансгранична мобилност през периода след 2001–2002 г.

Оценката за миграционния потенциал е по-реалистична, когато се отчита периодът, в течение на който „решението за емиграция” може да се реализира. Данните сочат, че хората, които биха търсили реализация зад граница през текущата година са около $1/4$ (25–30%) от заяvilите намере-

⁴ Пак там.

⁵ Виж – Vesselin Mintchev, Venelin Boshnakov, Iordan Kalchev, Valentin Goev. „External Migration from Bulgaria at the Beginning of the XXI Century: Estimates of Potential Emigrants’ Attitudes and Profile”, Economic Thought, Issue No. 7/2004.

Таблица 2. *Относителен дял на потенциалните емигранти от населението в трудоспособна възраст, коригиран чрез времевия хоризонт за осъществяване на намеренията*

Кога смятате, че могат да се осъществят тези Ваши намерения? (за чужбина) 2001	Краткосрочн и трудови мигранти	Дългосрочн и трудови мигранти	Пресел- ници	Общо
Още през тази година (%)	1.2	1.9	2.2	5.3
През следващите 2–3 г. (%)	2.2	3.4	4.3	9.9
В по-далечно бъдеще (%)	1.2	1.3	1.7	4.2
Общо некоригирани (%)	4.6	6.6	8.2	19.4
<i>Емиграционен потенциал – бр. души</i>				
Още през тази година	57 014	90 272	104 525	251 810
През следващите 2–3 г.	104 525	161 539	204 299	470 363
В по-далечно бъдеще	57 014	61 765	80 769	199 548
Общо некоригирани	218 552	313 575	389 593	921 721
2003	Краткосрочн и трудови мигранти	Дългосрочн и трудови мигранти	Пресел- ници	Общо
Още през тази година (%)	1.7	2	2.6	6.3
През следващите 2–3 г. (%)	2.3	3.9	3.7	9.9
В по-далечно бъдеще (%)	0.8	1.9	1.2	3.9
Общо некоригирани (%)	4.8	7.8	7.5	20.1
<i>Емиграционен потенциал – бр. души</i>				
Още през тази година	80 161	94 307	122 599	297 067
През следващите 2–3 г.	108 453	183 899	174 468	466 820
В по-далечно бъдеще	37 723	89 592	56 584	183 899
Общо некоригирани	226 337	367 797	353 651	947 785
2007	Краткосрочн и трудови мигранти	Дългосрочн и трудови мигранти	Пресел- ници	Общо
През следващите 2–3 месеца (%)	0.8	0.9	0.4	2.1
Още през тази година (%)	1.7	2.1	0.8	4.6
През следващите 2–3 г. (%)	2.3	2.3	1.8	6.4
В по-далечно бъдеще (%)	3.2	1.7	2.1	7.1
Общо некоригирани (%)	8.1	7	5.1	20.2
<i>Емиграционен потенциал – бр. души</i>				
През следващите 2–3 месеца	38 581	43 403	19 290	101 274
Още през тази година	81 984	101 274	38 581	221 839
Още през тази година	120 565	144 678	57 871	323 114
През следващите 2–3 г.	110 920	110 920	86 807	308 646
В по-далечно бъдеще	154 323	81 984	101 274	342 404
Общо некоригирани	390 630	337 582	245 952	974 164

ние да емигрират. Счита се, че не повече от 10% от заявите миграционни намерения през текущата година ще ги осъществяват на практика. Закономерността се проследява от първите емпирични изследвания на НСИ по въпроса от началото на 90-те години, когато през интервали от по няколко години се провеждат наблюдения на граничните контролно-пропускателни пунктове⁶.

През годините обаче настъпват видими изменения. През 2001 г. 24.7% са т.н. преселници през текущата година – аналогични са данните и сега – 6 г. по-късно. Не така стоят нещата при дългосрочните и краткосрочните трудови емигранти. Дългосрочните трудови емигранти (които биха реализирали намеренията си през текущата година) са около 26% през 2001 г. През 2007 г. те вече са цели 42.4%. Нарастват нагласите за краткосрочна мобилност през текущата година – краткосрочните емигранти, които биха реализирали намеренията си в обозримо бъдеще нарастват от 24.3% през 2001 г. на над 30% през 2007 г.⁷ **Всичко това говори за „пренастройване“ на българския миграционен модел** – запазва се миграционният потенциал, както и относително високото желание за преселване, но се съкращава обаче времевият хоризонт, т.е. нагласите за реализиране на намеренията в близко бъдеще, при неокончателната /трудова/ емиграция.

Как изглежда миграционния потенциал от страната по заемани длъжности? Каква е ситуацията няколко месеца след встъпването на България в Европейския съюз? (Използваме данните без корекции за времеви хоризонт). Очевидни са високите миграционни нагласи сред хората без определено занятие.

От друга страна обаче възможно е страната да губи все повече „Оператори на машини, съоръжения и транспортни средства“, както и „Квалифицирани производствени работници“. Те са с високи нагласи за работа зад граница за период повече от една година. Това е „донякъде вероятно“ и „много вероятно“ за 17.1% при първите и 12.4% при вторите. Общо взето по аналогичен начин изглеждат нагласите и тогава, когато се заявява готовност за краткосрочна мобилност.

Високи са нагласите и при категория „Приложни специалисти“ – особено що се отнася до краткосрочни ангажменти в чужбина. Прави впечатление, че сред хората, заемащи по-престижни длъжности – напр. „Ръководни служители“ нагласите за краткосрочна мобилност не се различават съществено от посочените по-горе.

Нагласите за преселване са относително по-ниски, но не са и за подценяване – 7.4% при „Оператори...“ и 6% при „Приложни специалисти“. Това означава, че хората с по-висока квалификация, с по-добри възможно-

⁶ Ветка Жекова, Външна и вътрешна миграция на населението в България, Икономически изследвания, 2006, кн. 2, с.193.

⁷ За пръв път в настоящото изследване към краткосрочните трудови емигранти отнасяме и част от т. нар. „туристи“, а именно хората, които заявяват, че пътуват като туристи или на гости; но които очакват да заработят определени средства по време на престоя си.

сти за развитие на пазара на труда също трябва да бъдат субект на активни политики – програми за мобилност, кариерно развитие и пр.

Прави впечатление и разпределението на относителните дялове по длъжности на онези, които не търсят реализация зад граница. Очертава се изводът, че това основно са хора заемащи длъжности на „Ръководни служители”, „Аналитични специалисти” и „Производители в селското и горското стопанство” – при това и при трите типа потенциални емигранти.

В този контекст не можем да отменим почти риторичния въпрос „Алтернатива на какво е краткосрочната емиграция?” – на желанието за преселване, на дългосрочната емиграция или просто в съвременния глобален свят нараства трансграничната трудова мобилност, появява се т.нар. *повторяем (циркулярен) миграционен модел*⁸.

2.2. Социално-демографски профил на типовете потенциални емигранти

Въпросът за типовете емигранти: преселници, дългосрочни и краткосрочни трудови емигранти, – както и на по-консервативно настроените „не-емигранти” сам по себе си може да бъде отделна тема. Той би могъл да се сравни с аналогичния профил, идентифициран от изследването на НСИ през 2001 г.⁹ В случая предлагаме сравнение по социално-демографски признак на всеки тип мигранти/не-мигранти. За целта използваме показателите на НСИ¹⁰ – интензитет (т.е. честота на случаите – напр. процент софиянци, които биха се преселили) и обхват (т.е. дялът на жителите на София сред потенциалните преселници от страната).

Населено място

Прави впечатление, че интензитетът при потенциалните емигранти е най-нисък сред жителите на София и най-висок – сред населението на областните центрове в страната. При дългосрочните трудови емигранти интензитетът сред жителите на областните градове, градовете и селата е сходен. В София той остава най-нисък. В този смисъл очевидно е по-особеното място на столицата – с високата концентрация на администрация, бизнес и възможности за трудова реализация.

Що се отнася до обхвата на потенциалните емигранти според населеното място – те се „рекрутират” най-вече от областните градове и градовете, и в по-малка степен от българските села, което съответства на интензитета по социално-демографски признак – местоживеене. Дялът на жите-

⁸ Luka T. Katseli, Gaining from Migration Report: Main Conclusions / Migration and Development – a Euro-Mediterranean Perspective, 26 and 27 April 2007, Rhodes.

⁹ Й. Калчев, Преброяване на населението, жилищния фонд и земеделските стопанства през 2001, том 6 Извадкови изследвания, книга 3 Териториална мобилност на населението, НСИ, 2002.

¹⁰ Цит. съч.

Таблица 3. Миграционен потенциал по заемани длъжности (%)

Доколко е вероятно: Да отидете в чужбина да работите за няколко месеца?					
	Няма вероятност	Малко вероятно	Донякъде вероятно	Много вероятно	Общо
Ръководни служители	79.6	10.8	7.5	2.2	100.0
Аналитични специалисти	82.1	8.3	7.1	2.4	100.0
Приложни специалисти	72.8	14.1	9.1	4.0	100.0
Помощен персонал	77.2	11.4	8.9	2.5	100.0
Персонал, зает с услуги на населението, охрана и търговия	75.1	11.1	9.3	4.4	100.0
Производители в селското, горското и рибното стопанство	88.5	7.7		3.8	100.0
Квалифицирани производствени работници	72.7	12.8	9.9	4.6	100.0
Оператори на машини съоръжения и транспортни средства	68.9	16.4	8.2	6.6	100.0
Нискоквалифицирани работници	77.8	12.4	6.0	3.8	100.0
Без определено занятие	67.0	12.4	7.2	13.4	100.0
Доколко е вероятно: Да отидете в чужбина да работите за повече от една година ?					
	Няма вероятност	Малко вероятно	Донякъде вероятно	Много вероятно	Общо
Ръководни служители	87.1	5.4	6.5	1.1	100.0
Аналитични специалисти	90.5	4.8	3.6	1.2	100.0
Приложни специалисти	80.6	8.7	7.7	3.0	100.0
Помощен персонал	84.2	7.0	6.3	2.5	100.0
Персонал, зает с услуги на населението, охрана и търговия	81.8	7.1	7.1	4.0	100.0
Производители в селското, горското и рибното стопанство	88.5	3.8	3.8	3.8	100.0
Квалифицирани производствени работници	80.1	7.4	7.8	4.6	100.0
Оператори на машини съоръжения и транспортни средства	75.6	7.3	7.3	9.8	100.0
Нискоквалифицирани работници	84.8	7.0	4.8	3.5	100.0
Без определено занятие	71.1	11.3	7.2	10.3	100.0
Доколко е вероятно да се преселите да живеете в друга страна ?					
	Няма вероятност	Малко вероятно	Донякъде вероятно	Много вероятно	Общо
Ръководни служители	92.5	4.3	2.2	1.1	100.0
Аналитични специалисти	91.7	4.8	2.4	1.2	100.0
Приложни специалисти	86.6	7.4	4.7	1.3	100.0
Помощен персонал	89.2	5.7	2.5	2.5	100.0
Персонал, зает с услуги на населението, охрана и търговия	87.6	7.1	4.0	1.3	100.0
Производители в селското, горското и рибното стопанство, лов	92.3	7.7	–	–	100.0
Квалифицирани производствени работници	91.2	4.2	3.2	1.4	100.0
Оператори на машини съоръжения и транспортни средства	85.4	7.3	3.3	4.1	100.0

лите на столицата е под 8%. В сравнение с предходни изследвания прави впечатление намаляващият интензитет и съответно обхват на потенциалните емигранти от София и нарастване на интензитета и съответно обхвата при жителите на областните градове. Очевидно, ситуацията в отделните областни центрове е различна, но общо взето миграционният потенциал в повечето от тях нараства.

Все пак не бива да се подценява обстоятелството, че хора от други населени места намират временно реализация именно в София, използвайки възможностите ѝ за уреждане на трансгранична мобилност. Не случайно делът (обхватът) на София (като водещ университетски център) е висок при желаещите да продължат образованието си в чуждестранни учебни заведения.

„Джандър” измерения

Интензитетът (честотата) сред мъжете – потенциални емигранти – е по-висок. Това се вижда най-отчетливо при дългосрочните трудови емигранти. Ситуацията е по-балансирана при преселниците и при краткосрочните емигранти. В съответствие с това обхватът е по-дебалансиран при дългосрочните трудови емигранти, където над 60% от потенциалната емиграция се рекрутира сред мъжете. Сред желаещите да продължат образованието си зад граница обаче еднозначно преобладава делът на жените – 69.2%.

Възраст

Интензитетът (честотата) е най-висок сред населението до 40-годишна възраст. Следва да се отбележи, че почти всеки 10-ти младеж до 20 г. се самооценява като потенциален преселник или като потенциален дългосрочен емигрант. По отношение на потенциала на краткосрочната емиграция изпъква високата честота, с която населението в групите между 21–30 г. и 31–40 г. сочи, че би търсило реализация зад граница – цели 12.7% в първия случай и 9.8% – във втория. Що се отнася до обхвата на потенциалната емиграция – очевидно, че при почти всички емигрантски типове тя ще се рекрутира основно сред населението до 40-годишна възраст. Изключение – е niskият относителен дял сред младежите до 20 г. – що се отнася до краткосрочната трудова емиграция.

Завършено образование

Използват се категориите:

1. Основно или по-ниско
2. Средно общо
3. Средно специално
4. Висше образование (където отнасяме и хората с докторска степен).

При *потенциалната дългосрочна трудова емиграция* се вижда, че интензитетът е най-висок сред хората с основно и по-ниско образование. Това би могло да се възприеме като потвърждение на хипотезата, че *емиг-*

рацията сред по-високо квалифицираните има сериозни последствия спрямо възможностите за реализация, респективно – миграционни нагласи на населението с по-ниска квалификация. При дългосрочните емигранти висок е също така и интензитетът сред имащите средно специално образование. Това се вижда значително по-отчетливо при потенциалната краткосрочна емиграция, където всеки 10-ти със завършено средно специално образование би търсил при възможност краткосрочна (по-малко от година в общия случай) реализация в чужбина. В този смисъл, очертаващият се дефицит на професии изискващи средно специално образование в страната далеч не е случаен.

Що се отнася до обхвата (структурата) на потенциалните емигранти според разглеждания тук критерий – за отбелязване е „равномерното” разпределение на ориентиращите се към емиграция сред основните квалификационни групи (категории) население. Все пак прави впечатление относително по-високият дял на хората с основно или по-ниско образование и със средно специално образование при дългосрочната емиграция, както и на тези със средно специално образование – при краткосрочната емиграция.

Сериозен проблем пред „вземашите решения” е, че до момента почти не са предприемани мерки по отношение съответствието на потребностите на бизнеса и квалификацията на работната сила. „Информирани” решения в тази област може да се вземат единствено въз основа на задълбочен анализ на промените в квалификацията на населението в следствие на емиграцията – българската литература и изследователски среди все още не предлагат анализи на въпроси като „добавяне” и съответно „загуба” на квалификация. Оценка за това може да се даде въз основа на емпирично изследване сред завърналите се емигранти.

Наличие на деца в домакинството

В случая, фактора „семеино положение” представяме въз основа на информация за наличието на деца, респ. – техния брой, в домакинството. Приемаме, че именно децата в едно семейство (с формален брак или основано на партньорски отношения) са факторът, който влияе на „вземането на решение за емиграция”.

По отношение интензитета в зависимост от наличието/отсъствието на деца и по отношение на техния брой в домакинството се вижда, че при преселниците най-висок е интензитетът сред посочилите, че в тяхното домакинство има едно дете, а при потенциалната дългосрочна или краткосрочна емиграция – наличието на деца не може еднозначно да се определи като задържащ в страната фактор. Без съмнение, това е въпрос, който изисква по-внимателен анализ.

Тази закономерност се вижда и при обхвата (структурата) на потенциалната емиграция – потенциалните преселници се рекрутират основно сред хората, в чиито семейства има 1 дете (близо 42% от случаите). Нещата при дългосрочната трудова емиграция изглеждат парадоксално – тази катего-

рия потенциални емигранти се рекрутира в еднаква степен сред нямащите деца, и сред имащите повече от 1 дете – около 37% от респондентите и в двата случая. При краткосрочната емиграция обаче преобладава дялът на нямащите деца – 40.5%, но при висок дял на имащите 1 дете (31.1%).

Етническа принадлежност

Интензитетът на нагласите за преселване е най-висок при българи и роми. При неокончателната (трудовата) емиграция те са най-силни сред българските турци – близо два пъти по-висок интензитет в сравнение с българския етнос. При дългосрочната трудова мобилност интензитетът сред ромската общност също е значително по-висок спрямо българите. Парадоксално, според нас (и в разрез с предишни изследвания – Вж. ЦСИ 2003 г.¹¹), интензитетът сред ромите за краткосрочна трудова мобилност е едва 2.2%.

В съответствие с това обхватът при преселниците основно е за сметка на българския етнос – 86.5% от желаещите да се преселят от страната (при положение, че при „не-мигрантите”, чиято структура е най-близко до етническия състав на населението, българският етнос заема 82.5%). Ситуацията е приблизително същата при неокончателната (трудовата) емиграция, но тук дялът на турската общност надхвърля 15% (при „не-мигрантите” те са само 8.3%). Що се отнася до нагласите за образование в чужбина, съвършено очаквано, те са най-високи (като интензитет и като обхват) сред българския етнос.

Икономически (трудова) статус

Трудовият статус (заети–безработни) въздейства все по-отчетливо на българския миграционен модел – нещо за което нямаше ясни индикации както при изследването на НСИ (2001), така и при проучването от 2003 г., изпълнено от ЦСИ за CERGE–EI Foundation. Постепенно хората започват да ценят ангажираността си и възможностите за реализация в страната, което бе регистрирано и на проведената по проекта фокус-група в София. Това, което се забелязва сега е, че интензитетът (честота на случаите) за преселване и особено за неокончателна дългосрочна емиграция е по-висок сред безработните лица в сравнение със заетите. Това е индикатор за започнала промяна в страната. По отношение обаче на неокончателната краткосрочна трудова мобилност интензитетът сред заетите е по-висок – макар и с под 1 процентен пункт – в сравнение с интензитета при безработните лица.

В резултат на това обхватът на безработните при преселници и дългосрочни емигранти е по-висок спрямо дялът им при т. нар. „не-мигранти” (които служат за референтна група).

¹¹ Vesselin Mintchev, Venelin Boshnakov, Iordan Kalchev, Valentin Goev. „External Migration from Bulgaria at the Beginning of the XXI Century: Estimates of Potential Emigrants’ Attitudes and Profile”, Economic Thought, Issue No. 7/2004.

Таблица 4. Социално-демографски профил на потенциалните преселници (%)

Профил на потенциалните преселници	Интензитет (% на случаите)	Обхват (структура)
Местоживеене		
София	2.6	7.8
Областен град	6.8	42.6
Друг град	6.3	29.8
Село	3.7	19.9
Пол		
Мъже	5.4	49.6
Жени	4.9	50.4
Възрастова група		
до 20г.	9.8	24.8
21–30г.	7.2	28.4
31–40г.	6.4	27.7
41–50г.	3.4	12.8
51–60г.	1.3	6.4
Завършено образование		
Основно или по-ниско	5.2	24.1
Средно общо	4.9	24.8
Средно специално	5.2	27.7
Висше	5.5	23.4
Брой деца в домакинството		
Без деца	3.7	33.8
1 дете	7.5	41.9
2 или повече деца	4.8	24.3
Етническа група		
Българска	5.4	86.5
Турска	3.1	5.7
Ромска	5.4	7.1
Друга	3.1	0.7
Икономически статус		
Заети	4.9	58.6
Безработни	5.8	17.9
Други	5.6	23.6

Таблица 5. *Социално-демографски профил на потенциалните дългосрочни трудови емигранти (%)*

Профил на потенциалните дългосрочни трудови емигранти	Интензитет (% на случаите)	Обхват (структура)
Местоживеене		
София	4.0	8.7
Областен град	8.2	36.7
Друг град	8.0	27.0
Село	7.2	27.6
Пол		
Мъже	9.9	64.8
Жени	4.8	35.2
Възrastова група		
до 20г.	11.2	20.5
21–30г.	9.1	26.2
31–40г.	9.3	28.7
41–50г.	5.1	13.8
51–60г.	3.1	10.8
Завършено образование		
Основно или по-ниско	8.2	27.7
Средно общо	6.6	24.1
Средно специално	7.3	27.7
Висше	6.6	20.5
Брой деца в домакинството		
Без деца	5.8	37.0
1 дете	6.5	25.5
2 или повече деца	10.5	37.5
Етническа група		
Българска	6.3	72.4
Турска	13.2	17.3
Ромска	9.7	9.2
Друга	6.3	1.0
Икономически статус		
Заети	6.7	57.5
Безработни	10.1	22.8
Други	6.5	19.7

Таблица 6. Социално-демографски профил на потенциалните краткосрочни трудови емигранти (%)

Профил на потенциалните краткосрочни трудови емигранти	Интензитет (% на случаите)	Обхват (структура)
Местоживее		
София	6.5	12.6
Областен град	9.2	36.3
Друг град	7.5	22.4
Село	8.5	28.7
Пол		
Мъже	8.9	51.6
Жени	7.5	48.4
Възrastова група		
до 20г.	8.7	13.9
21–30г.	12.5	31.4
31–40г.	9.8	26.5
41–50г.	4.9	11.7
51–60г.	5.5	16.6
Завършено образование		
Основно или по-ниско	6.9	20.2
Средно общо	7.9	25.6
Средно специално	10.2	34.1
Висше	7.5	20.2
Брой деца в домакинството		
Без деца	7.3	40.5
1 дете	9.1	31.1
2 или повече деца	9.2	28.4
Етническа група		
Българска	8.2	82.1
Турска	13.6	15.7
Ромска	2.2	1.8
Друга	3.1	0.4
Икономически статус		
Заети	8.5	63.7
Безработни	8.1	15.7
Други	7.8	20.6

Таблица 7. Социално демографски профил на „не-мигрантите“ (%)

Профил на не-мигрантите	Интензитет (% на случаите)	Обхват (структура)
Местоживеене		
София	77.7	17.8
Областен град	64.2	30.2
Друг град	65.2	23.1
Село	72.5	28.9
Пол		
Мъже	66.5	45.5
Жени	71.0	54.5
Възrastова група		
до 20г.	58.5	11.2
21–30г.	59.2	17.7
31–40г.	63.0	20.3
41–50г.	76.1	21.5
51–60г.	81.9	29.4
Завършено образование		
Основно или по-ниско	73.9	25.8
Средно общо	70.4	27.0
Средно специално	67.2	26.7
Висше	63.4	20.5
Брой деца в домакинството		
Без деца	73.6	49.2
1 дете	63.1	26.0
2 или повече деца	66.7	24.2
Етническа група		
Българска	68.7	82.5
Турска	60.3	8.3
Ромска	79.0	7.9
Друга	81.3	1.4
Икономически статус		
Заети	67.8	61.2
Безработни	70.3	16.5
Други	69.7	22.2

3. Дестинации, предпочитан сектор на заетост, очаквана длъжност

В настоящия раздел ще се спрем на основните дестинации, предпочитаните сектори на заетост и длъжности, сред потенциалните емигранти от страната. Още повече, че в някои от „старите” страни членки на ЕС не се приемат възможностите за либерализиране на националните трудови пазари за България и Румъния¹².

Дестинации

Сред първите 10 страни, предпочитани от потенциалните български емигранти, се открояват 7 страни от Европейския съюз (ЕС-15), плюс САЩ, Турция и Канада. 14% от респондентите биха предпочели Испания; 12.8% – Германия и 9.9% – Великобритания. Високият интерес към някои от страните се дължи на предпочитанията на туристите – Испания, Италия и Турция. При все това обаче Испания привлича най-много дългосрочни трудови емигранти.

От гледна точка на възможностите за преселване – т.е. на „окончателна емиграция” (свързана наред с другото и с т.нар. отрицателни трансфери – проблем, все още неизследван в българската литература) се открояват предпочитания отново за Испания, Германия и САЩ.

Като водеща дестинация за желаещите да продължат образованието си зад граница се откроява Франция – 19% от заявените предпочитания. Следват Великобритания, САЩ, Италия и Чехия.

Сектор на заетост

По отношение на **секторите**, където потенциалните емигранти считат, че биха се реализирали, може да се отбележи следното. Делът на хората, които биха емигрирали без да знаят с какво точно ще се занимават в чужбина продължава да е обезпокоително висок – почти половината от респондентите. А ако се оцени информираността на потенциалните емигранти по пол и възраст, ще се види (Таблица 10), че делът на желаещите да емигрират без ясна перспектива относно сектор на заетост, очаквана *позиция* и пр. отделно сред жените и младежите до 35 г. е значително по-висок в сравнение с групата на мъжете – потенциални емигранти.

Изводът е, че хората са склонни да емигрират въпреки рисковете и несигурността.

Сред първите 5 сектора на предпочитана (възможна) заетост личат – 1. Строителство – 10.5% от случаите; 2. Услуги (обслужване на личността) – 8.0%; 3. Земеделие – 5.7%; 4. Хотели, ресторанти – 4.6%; 5. Транспорт – 4.6%. (Таблица 9)

¹² Eugenia Markova, Expectations and Reality of Migration Flows Following Enlargement, Panel I during the conference on Migration and New Enlargement: Bulgaria and Romania, 18 May 2007, London.

Таблица 8. Дестинации на потенциалните български емигранти (%)

За коя държава бихте заминали, ако сте решили или Ви се отдале възможност?	Миграционен тип					Общо
	Туризм, гостуване в чужбина	Образование в чужбина	Краткосрочни трудови мигранти	Дългосрочни трудови мигранти	Преселници	
Испания	14.3		10.2	19.9	15.9	14.0
Германия	7.1	4.8	12.2	9.9	15.9	12.8
Великобритания		14.3	11.2	10.5	9.5	9.9
САЩ	14.3	14.3	6.1	8.8	15.9	9.2
Гърция	7.1	9.5	9.2	9.9	7.9	8.7
Италия	14.3	14.3	6.1	7.7	7.9	7.5
Франция	3.6	19.0	6.6	8.3	2.4	6.3
Турция	10.7		8.7	1.1	1.6	3.9
Холандия	3.6		3.1	2.2	2.4	2.9
Канада	3.6		2.0	1.1	4.8	2.6
Швейцария	7.1		1.0	1.7	1.6	2.1
Белгия	3.6		2.6	2.2	0.8	1.7
Кипър			1.5	2.2		1.5
Австрия			2.6	0.6	0.8	1.2
В страна от ЕС	3.6		1.0	1.1	2.4	1.2
Австралия			0.5		2.4	0.9
Русия			1.5	0.6		0.8
Нова Зеландия	3.6		1.0	0.6	0.8	0.8
Чехия		4.8	1.0			0.5
Дания				1.7		0.5
Египет				0.6	0.8	0.5
Словения			0.5		0.8	0.3
Израел			1.0			0.3
Бразилия			0.5	0.6		0.3
Ирландия			0.5	0.6		0.3
Полша				0.6		0.3
Бахамите				0.6		0.2
Финландия				0.6		0.2
Либия			0.5			0.2
Черна гора			0.5			0.2
Португалия						0.2
Африка						0.2
Исландия						0.2
Косово				0.6		0.2
Норвегия			0.5			0.2
Иран				0.6		0.2
Румъния				0.6		0.2
Монако					0.8	0.2
Швеция			0.5			0.2
Азия				0.6		0.2
Япония					0.8	0.2
Не знам	3.6	19.0	7.1	4.4	4.0	7.1
	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Таблица 9. Очаквана реализация на потенциалните български емигранти – сектор на заетост (%)

С какво предимно възнамерявате да се занимавате в чужбина? (икономически дейности)	Краткосрочни трудо­ви мигранти	Дългосрочни трудо­ви мигранти	Пресел­ ници	Общо
Строителство	8.2	13.5	9.8	10.5
Други дейности, обслужващи обществото и личността	7.7	10.0	5.7	8.0
Селско, ловно и горско стопанство	6.0	7.1	3.3	5.7
Хотели и ресторанти	4.4	5.9	3.3	4.6
Транспорт, складиране и съобщения	2.2	4.1	4.9	3.6
Дейности на домакинствата	2.7	4.7	1.6	3.2
Търговия, ремонт и техническо обслужване (автомобили, лични вещи, стоки за домакинството и т.н.)	0.5	3.5	4.1	2.5
Ще уча	1.6	2.4	4.1	2.5
Няма да работя	4.9	0.0	0.8	2.1
Преработваща промишленост	1.6	2.4	1.6	1.9
Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия	1.6	0.6	4.1	1.9
Здравеопазване и социални дейности	1.1	1.8	2.5	1.7
Добивна промишленост	0.0	1.8	0.8	0.8
Операции с недвижими имоти, наемодателна дейност и бизнесуслуги	0.0	1.2	0.8	0.6
Финансово посредничество	0.5	0.0	0.8	0.4
Държавно управление и отбрана; задължително обществено осигуряване	0.0	0.6	0.8	0.4
Рибно стопанство	0.5	0.0	0.0	0.2
Образование	0.0	0.0	0.8	0.2
Сега не зная точно, там ще реша	56.3	40.6	50.0	49.1
	100.0	100.0	100.0	100.0

Същевременно прави впечатление видимата разлика между половете по отношение на секторите на заетост: в строителството и транспорта на-пример преобладават мъжете – потенциални емигранти; а в секторите хо-тели/ресторанти, здравеопазване, домакински дейности – жените. Що се отнася до сравнението между хората до 35 г. с тези над тази възраст, по-възрастните обикновено се ангажират в по-голяма степен в земеделието или строителството, за разлика от по-младите, които се ориентират към сектори като туризъм или други обслужващи дейности. Напълно очаквано процентът на жените, които не биха работили, е по-висок в сравнение с мъжете. От друга страна делът на по-възрастните, които не биха работили, е по-висок в сравнение с младежите до 35 г. Това вероятно се дължи на определен вид „семејна миграция” – по-възрастни близки, родители се ангажират с грижите по отглеждане на родените зад граница внуци и т.н.

Таблица 10. *Очаквана реализация на потенциалните български емигранти по възраст и пол – сектор на заетост (%)*

С какво предимно възнамерявате да се занимавате в чужбина? (икономически дейности)	До 35г.	Над 35г.	Мъже	Жени
Селско, ловно и горско стопанство	4.5	7.3	6.5	4.6
Рибно стопанство		0.4	0.3	
Добивна промишленост	0.5	0.8	1.2	
Преработваща промишленост	1.3	2.0	1.8	1.4
Произв./разпред. на електр./топл. енергия	1.3	2.0	2.6	0.4
Строителство	8.3	11.8	17.1	0.7
Търговия, ремонт и техническо обслужване	1.3	4.1	3.2	1.4
Хотели и ресторанти	5.1	3.3	2.4	6.8
Транспорт, складиране и съобщения	1.9	4.5	5.6	
Финансово посредничество	0.5			0.7
Недвиж.имоти, наемод.д-т и бизнесуслуги	0.5	0.4	0.6	0.4
Държавно управление, отбрана, общ.осиг.	0.3	0.4		0.7
Образование	0.5			0.7
Здравеопазване и социални дейности	1.1	2.0	0.6	2.5
Други дейности, обслужв.обществ./личн.	7.5	6.1	6.2	7.8
Дейности на домакинствата	2.1	4.1	0.3	6.0
Няма да работя	3.2	8.9	4.4	6.8
Ще уча	5.9		1.8	5.7
Сега не зная точно, там ще реша	54.0	41.9	45.6	53.4
	100.0	100.0	100.0	100.0

Забележка: Отговорили 621 (22.8%) от 2725 респондента.

Очаквана длъжност

По отношение на уточнението за очакваната **длъжност** правят впечатление поне 3 неща:

- Потенциалните емигранти не са добре информирани за възможната си реализация;
- Преобладават длъжности, предполагащи ниска квалификация (или „както дойде/каквото стане”);
- Делът на онези, които очакват длъжности на висококвалифицирани работници (7.8%) и приложни специалисти (5.7%) въобще не е за пренебрегване.

Излиза, че близо 14% от потенциалните емигранти са хора с *квалификация и опит*, които им позволяват да очакват добра професионална реализация зад граница. Не трябва да се подценява желанието за емиграция точно сред тези среди.

Таблица 11. *Очаквана реализация на потенциалните български емигранти, дължност (%)*

Дължности	Краткосрочни трудови мигранти	Дългосрочни трудови мигранти	Преселници	Общо
Нискоквалифицирани работници	13.2	26.5	14.0	18.2
Квалифицирани производствени работници	7.7	7.1	9.1	7.8
Приложни специалисти	5.5	5.3	6.6	5.7
Персонал, зает с услуги на населението, охрана и търговия	4.4	4.7	2.5	4.0
Оператори на машини съоръжения и транспортни средства	1.1	4.1	5.8	3.4
Ще уча	1.6	2.4	4.1	2.5
Помощен персонал	1.6	4.1	0.8	2.3
Аналитични специалисти	2.2	1.2	3.3	2.1
Няма да работя	4.9	0.0	0.8	2.1
Производители в селското, горското и рибното стопанство, лов	1.1	0.6	0.8	0.8
Ръководни служители	0.0	1.2	0.8	0.6
Сега не зная точно, там ще реша	56.6	42.9	51.2	50.3
	100.0	100.0	100.0	100.0

Начини на заминаване

Сред начините на реализация на потенциалното намерение за емиграция се открояват:

1. „Свободно/самостоятелно” пътуване, договаряне – 24.9% от случаите;
2. Покана от близки, роднини – 23.7%;
3. Чрез фирма посредник – 22.3%.

Очевидно тези три възможности се възприемат като еднакво релевантни. От друга страна всеки десети смята да се възползва от „индивидуален договор”, а делът на хората, които биха разчитали на съществуващи двустранни спогодби е около 4%. Излиза, че не повече от четвърт от потенциалната емиграция може да се регулира чрез регистрационния режим на фирмите, предоставящи посреднически услуги, наредбата за предоставяне на посреднически услуги от Агенцията по заетостта, спогодбите за взаимно наемане на работа на граждани и пр. Т. е. съзнателно или не, през годините България се е ориентирала към либерална миграционна политика.

По отношение на средствата, необходими за организиране на пътуването (*непосредствена цена на емиграцията*) процентите варират в зависимост от типа потенциална емиграция. повече от половината потенциални преселници считат, че средствата, необходими за заминаване/организи-

Таблица 12. *Начини на организиране на заминаването (1) (%)*

По какъв начин смятате да осъществите заминаването си за чужбина?	Краткосрочни трудови мигранти	Дългосрочни трудови мигранти	Преселници	Общо
Чрез свободно (самостоятелно) пътуване	26.8	25.6	21.1	24.9
Чрез покана от роднини, близки	23.7	21.1	27.6	23.7
Чрез фирма-посредник	23.2	27.8	13.0	22.3
Чрез индивидуален трудов договор	10.3	10.6	12.2	10.9
Чрез кандидатстване/продължаване на образованието	4.6	4.4	11.4	6.2
Чрез двустранна спогодба за обмен на работна сила	4.1	3.3	3.3	3.6
Чрез кандидатстване за "зелена карта"	1.0	2.2	3.3	2.0
Чрез сключване на брак / съжителство на семейни начала	1.0	0.0	2.4	1.0
Друго	5.2	5.0	5.7	5.2
	100.0	100.0	100.0	100.0

ране на окончателно установяване в чужбина, са не по-малко от 800 евро (при 48.4% от случаите – над 1000 евро). Тази сума намалява със съкращаване на планирания престой в чужбина – във всички случаи при дългосрочните, както и при краткосрочните потенциални трудови емигранти, очаквания за над 800 евро имат повече от четвърт от респондентите. Изглежда че непосредствената цена на заминаването се е увеличила през последните няколко години (За сравнение виж анкетно проучване на ЦСИ от декември 2005 г.¹³)

Очаквано възнаграждение

Надеждите на респондентите, свързани с **очакваното месечно възнаграждение зад граница**, изглеждат по-конкретно в сравнение със „сектор на заетост”, „заемана длъжност” и пр. **Всеки 5-ти очаква доход до около 1200 евро**. Приблизително толкова са и хората, които очакват доходи над 1600 евро. Единствено внимателният анализ на информацията получена от хора били вече зад граница може да ни помогне при оценката доколко тези очаквания са реалистични. Във всички случаи обаче става дума за доходи значително над средното възнаграждение в България.

4. Социално-икономически фактори за вземане на решение за емиграция

В настоящия анализ не се придържахме стриктно към известната от литературата класификация: Push / Pull factors. Целта ни е да отграничим

¹³ Vesselin Mintchev, Venelin Boshnakov, The Economics of Bulgarian Emigration – Empirical Assessment, Economic Thought, Issue 7, 2006

Таблица 13. Средства необходими за осъществяване на намеренията (%)

92. Според Вас какви средства са необходими, за да осигурите Вашето заминаване за чужбина?	Миграционен тип					Общо
	Туризм, гостуване в чужбина	Образование в чужбина	Краткоср. трудови мигранти	Дългоср. трудови мигранти	Преселници	
До 200 евро	20.8	–	8.7	6.6	3.2	6.9
Над 200 до 400 евро	8.3	4.8	12.8	11.5	6.3	10.4
Над 400 до 600 евро	16.7	–	15.4	11.0	4.8	10.9
Над 600 до 800 евро	–	9.5	9.2	8.8	8.7	8.6
Над 800 до 1000 евро	4.2	9.5	10.3	14.8	6.3	10.6
Над 1000 евро	16.7	14.3	15.9	20.9	48.4	25.0
Не мога да преценя	33.3	61.9	27.7	26.4	22.2	27.6
	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Таблица 14. Очаквано възнаграждение в чужбина (%)

Какъв месечен доход очаквате да имате (да получавате) при престоя Ви зад граница?	Краткосрочни трудови мигранти	Дългосрочни трудови мигранти	Преселници	Общо
До 400 евро	0.5	0.6	0.8	0.6
Над 400 до 800 евро	14.9	13.3	4.0	11.6
Над 800 до 1200 евро	12.9	24.9	18.3	18.6
Над 1200 до 1600 евро	12.4	13.8	14.3	13.4
Над 1600 евро	11.3	18.2	34.1	19.6
Не мога да преценя	47.9	29.3	28.6	36.3
	100.0	100.0	100.0	100.0

факторите (причините), които задържат българското население в страната, както и да „видим“ онези от тях, които подтикват към емиграция.

Сдържачи фактори

Интерес тук представлява възможността за сравнение между хората, които биха останали в страната и онези, които се ориентират към емиграция.

Какво задържа хората в България?

Градацията при задържачите фактори е както следва:

➤ „Привързаност към семейството“;

Не-мигрантите изглеждат по-привързани към семейство, близки и пр. Ако този фактор се оценява като важен и много важен от 74.5% от потенциалните преселници и от 85.1% от дългосрочните емигранти, то при поконсервативно настроените „не-мигранти“ това се възприема в над 90% от

случаите.

- Позитивни очаквания за подобряване условията на живот;

Не-мигрантите са и по-оптимистично настроени по отношение потенциала на страната – над 77% от тях са с положителни нагласи за перспективите пред България. По-различна е ситуацията при потенциалните преселници, въпреки че над 65% от тях също са с оптимистични нагласи. При дългосрочните емигранти това се възприема в около 69% от случаите.

- Наличие на бизнес / добра работа.

Прави впечатление, че потенциалните преселници и дългосрочните емигранти са с по-високи изисквания спрямо „наличие на бизнес / добра работа”.

Различните нагласи при не-мигрантите и потенциалните преселници се открояват особено силно тогава, когато става дума за опасения, че зад граница трудно се намира „документирана” (легална) работа, както и за несигурността на самата реализация в чужбина. За не-мигрантите това е около 20 процентни пункта по-сериозен проблем в сравнение с потенциалните преселници и дългосрочните емигранти.

Неочаквано висок е дялът на онези, които имат опасения от нетолерантно отношение към чужденците в т. нар. „приемаща” страна. Отново тези опасения са значително по-сериозни сред не-мигрантите.

В заключение, следва да се обърне внимание поне на две неща:

- Очевидно, нагласите на не-мигранти – потенциални емигранти са сходни, особено що се отнася до привързаността им към семейство и близки или очакванията за страната. Разминавания се наблюдават тогава, когато се оценяват потенциалните рискове от вземането на решение за емиграция. При т.нар. не-мигранти опасенията са значително по-сериозни.

- Фактори като „по-високи данъци и осигуровки” зад граница (възприемани от гледна точка на задържане на населението в страната) или загуба на социално подпомагане и здравно обслужване остават на заден план. Това се обяснява, от една страна, с хипотетичността на декларираните намерения, от друга страна обаче респондентите въобще не са притеснени от по-високите данъци и осигурителна тежест в привлекателните дестинации – Испания, Германия, Великобритания и т.н. или от загуба на социални услуги в страната. *Вероятно именно тук се крият сериозни резерви и възможности за съгласуване на мерки с „приемащите” страни, които биха направили данъчната и социалната сфера „по-видими”, както за консервативно настроените не-мигранти, така и за по-мобилните категории население.*

Подтикващи / изтласкващи фактори

В изследването се тестват набор от променливи (идентифицирани като „изтласкващи фактори”). Тук разполагаме с информация единствено за потенциалните емигранти.

➤ *Сред оценените фактори като най-значим се откроява – „по-високото заплащане”* – т.е. краткосрочен икономически фактор. Становището на близо 90% от респондентите е, че именно по-високото заплащане в приемащите, целевите страни – е ”важен” и „много важен” фактор, причина за напускане на страната.

➤ Следва „да живея при **по-висок жизнен стандарт**” – над 80% от случаите.

➤ На трето място по степен на важност излиза „**да подпомагам семейството си в България**” (74.8%).

Водещите фактори са от икономическо естество. Изглежда, че натежават краткосрочните икономически мотиви – „по-високо заплащане” пред по-дългосрочното желание да се живее „в условията на по-висок стандарт”. *Откроява се и мотивът за подпомагане на семейството, което от друга страна, съответства на идентифицираните по-горе миграционни нагласи, въпреки наличието на едно и повече деца в домакинството.*

Картината става разнородна, когато се вглеждаме по-детайлно във факторите, мотивиращи окончателните и неокончателните потенциални емигранти. За преселниците (т. нар. окончателна емиграция) „по-високо заплащане” и да „живее в условията на по-висок стандарт” са с почти еднаква значимост. Градацията по-горе идва от неокончателната емиграция. Разликата между вижданията по този въпрос на преселници и краткосрочни емигранти е около 10 процентни пункта.

„Подпомагане на семейството” е сериозен мотив най-вече за дългосрочните потенциални емигранти. Парадоксално е, че този мотив е валиден в по-голяма степен за преселниците, отколкото за краткосрочната трудова емиграция.

➤ И едва след това се нареждат – „търсене на по-добра професионална реализация” (65.7%) и „осигуряване на по-добро образование” (62.8%).

➤ Висока значимост получават и мотиви като „желая да придобия опит” (58.4%) и „не желая да живея повече в тази страна...” (41%)

Т.е. натежават и дългосрочни социални фактори, зависещи от професионална реализация, и осигуряване на по-добро, по мнението на респондентите, образование.

Не са за подценяване и фактори като „придобиване на опит”, което от една страна е реакция на затвореността на режима от преди 19 години, но от друга – израз на нарастваща мобилност при отварянето на България към глобалното световно стопанство. Специфичен отенък на неудовлетвореност и огорчение съдържа оценъчния мотив – „не желая да живея повече в страната”.

Следва да се отбележи, все пак, че съществуват различия според типа емиграция. За преселниците факторите „професионална реализация” и „образование” са с по-високо значение спрямо предпочитаните краткосрочна трудова мобилност. Докато вижданията им относно „придобиване

на опит” са сходни.

Мотивът „не желая да живея повече в страната” е изразен много категорично при преселниците в сравнение отново с краткосрочните емигранти – на лице са близо 40 процентни пункта разминаване във вижданията на двете категории потенциални емигранти.

Ако трябва да обобщим – няколко са групите фактори, „изтласкващи” българското население зад граница:

➤ Икономически (с превес на краткосрочната икономическа логика и мотивация);

➤ Социални – професионална реализация, образование (показва доколко българската икономика и социална и образователната сфера са в състояние да се конкурират за население);

➤ Значителна тежест има отвореността, желанието да се види, опознае света, както, уви – и нежеланието да се живее повече в България.

➤ И накрая – анализираниите тук фактори въздействат по твърде различен начин на типовете потенциални емигранти. Така че, въпреки прокламираните напоследък виждания¹⁴ за това, че дилемата „окончателна/неокончателна трансгранична мобилност” губи актуалността си, те предполагат различни управленски подходи и политики. Според нас все още е рано да се твърди, че трудовата мобилност не представлява алтернатива за окончателната емиграция, нито че краткосрочната емиграция не съдържа дългосрочната.

¹⁴ Luka T. Katseli, Gaining from Migration Report: Main Conclusions / Migration and Development – a Euro-Mediterranean Perspective, 26 and 27 April 2007, Rhodes.

БЪЛГАРСКИТЕ ЕМИГРАНТИ В ГЕРМАНИЯ

1. Увод

В периода след Втората световна война в развитите европейски страни възникват редица демографски, икономически и социални проблеми, свързани с икономическия растеж в тези държави. Едно от характерните явления е нарастването на имиграцията в развитите държави от Европа. Това коренно променя големите европейски градове, където са концентрирани по-компактни маси от хора с чуждестранен произход. Развитието на тези процеси изменя традиционните начини на живот и общуване, оказва силно влияние върху националната идентичност на народите в Европа. Понастоящем в развитите европейски държави трайно живеят хора с различен етнически произход и от различна националност. Тези компактни групи от хора с чужд за страната, в която живеят, произход влияят върху ценностната система, променят културните, социалните и политическите характеристики на приемащата държава.

Основните причини за нарастването на емиграцията е една и съща от векове, а именно търсене на по-добър живот за себе си и семейството, страх от политически, етнически и/или религиозни преследвания, насилствено експулсиране от родината.

Засилената миграция през последните години се дължи и на глобализирането на икономическия живот. Тези значителни изменения в обществено-икономическия живот водят до нарастването на необходимостта от политики, които да допринесат за изработването на механизми с цел приобщаване на различните етнически групи, които живеят в рамките на една държава. Пребиваването на хора с различна етническа принадлежност на практика поражда комплекс от фактори и проявления, засягащи цялостния икономически и социален живот на държавата и на региона. Всяка една от националните групи има различен етнически и социален профил, служи си с различни начини за постигането на своите житейски и професионални цели в зависимост от тяхното финансово и общо икономическо състояние. Развитието на тези процеси засилва културното многообразие, което става главна отличителна черта на социално-икономическото развитие на европейските страни.

Една от държавите, успели да привлекат значителен брой емигранти, е Федерална Република Германия. Особеностите на следвоенното икономическо и социално развитие на страната, отличаващо се с високи темпове

на развитие, както и наличието на някои фактори, свързани с историческото минало на германския народ, обуславя навлизането на големи групи от емигранти. Това изправя германските власти пред двойна дилема. От една страна, развитието на германската икономика, особено в години на икономически растеж, се нуждае от привличане на работна ръка и, респективно, от притока на емигранти. Но от друга страна, нарастването на агломерациите от чуждестранни граждани на нейна територия довежда до изменения в техния облик, което създава редица социални и други проблеми и налага изработването на специална държавна политика по отношение миграцията.

Навлизането на големи мигрантски потоци в Германия изменя напълно икономическия, политическия, културния и социалния живот, поставя държавата пред редица нови предизвикателства, свързани с поведението на емигрантите. Част от тях полагат усилия за по-бързо адаптиране към чуждестранната среда, за по-пълна интеграция в обществено-икономическия живот. Други – и това е преобладаващата част от емигрантите, особено тези с различни религиозни и културологични характеристики – не променят своята национална идентичност, затварят се в своите етнически кръгове и не проявяват желание да общуват с други етноси, както и с основната народност в държавата. Федерална Република Германия е единствената държава в ЕС, която следва целенасочено определена миграционна политика¹ още от първото десетилетие след Втората световна война. За нуждите на икономическия растеж и поради недостиг на работна сила за експлоатацията на производствените мощности в немската индустрия през 1955 г. се поставя началото на подписването на договори между ФРГ и някои страни от Южна и Югоизточна Европа (Италия, Испания, Португалия, Гърция, бивша Югославия, Турция) с цел набиране на т.н. „гастарбайтери”. Въпреки наличието на политическа воля и нормативно-регулационни опити за предотвратяване на трайното установяване на чуждестранни граждани в Германия, процесът на наемане на чуждестранна работна ръка продължава вече повече от пет десетилетия и в страната в момента живеят около 15 млн. души с миграционен произход².

Представеното изследване е посветено на структурата и особеностите на българските емигранти във Федерална Република Германия. **Основна цел** на разработката е разкриването на историческите, икономическите и други фактори, които допринасят за нарастване на българската емиграция в Германия, както и за способността ѝ да се интегрира в германското общество. Разкриването на същността на българската миграционна общност позволява по-отчетливо да се анализира нейния характер и приобща-

¹ За разлика от други западноевропейски страни ФРГ няма преференциална миграционна политика към гражданите на бивши свои колонии, защото след Втората световна война тя няма право на такива.

² Migration und Bevölkerung, 2006, Newsletter Ausgabe 5, Juli 2006

ването и към социално-икономическия живот на Германия.

Първата част включва кратко представяне на развитието на процеса на емиграция в Германия, както и преглед на главните проблеми и противоречия, наложили измененията в германската имиграционна политика. Съществуващите исторически и политически връзки между България и Германия в различни периоди от развитието на двете страни обуславят структурата и характерните черти на българските емигранти. Във втората част се изследват особеностите на развитието на българската емиграция в Германия, регионалното разпределение и други особености. В третата част се прави опит за идентифициране и позициониране на присъствието на българската емиграция в Германия на фона на развиващите се политики и общото нарастване на чуждестранното население на Германия. Прави се опит за изясняване на общуването, адаптацията и интегрирането на българските граждани в германското общество.

2. Миграционни трендове и потоци

2.1 Описание на емигрантските потоци към Германия в исторически, социален и политически план

2.1.1 Причини за нарастването на миграцията в Германия

Германия има дълга история в областта на миграцията. Докато през 19 век и в периода до Втората световна война компактни групи от немското население са търсели препитание в чужбина (Русия, Франция и т.н.)³, от началото на 50-те години на 20-и век икономическото развитие на Федерална Република Германия (Federal Republic of Germany) се характеризира с висок икономически растеж. Следвоенното германско икономическо чудо („economic miracle“) се нуждае в нарастваща степен от приток на работна сила за възстановяване на разрушената от войната инфраструктура. Недостигът на работна ръка на вътрешния пазар налага търсенето на неквалифицирани и слабо квалифицирани работници (unskilled and semi-skilled labor), предимно за извършване на нискоквалифицирани дейности.

По това време са били сключени двустранни споразумения с Италия (1955 г.), Испания и Гърция (1960 г.), Турция (1961 г.), Мароко (1963 г.), Португалия (1964 г.), Тунис (1965 г.), Югославия (1968 г.).

В периода 1955–1961 година броят на живеещите в Германия чужденци нараства едва с 200 000 души. След 1961 г. устойчивият икономически растеж във ФРГ, както и решението на Германската Демократична Република (German Democratic Republic) да затвори границите със Запада, изграждайки Берлинската стена (Berlin Wall), довежда до внезапното спиране на работници от Източна Германия. Това задълбочава още повече нуж-

³ През 19-ти век германци от областта Хесе и Палатинейт отиват във Франция, където играят ключова роля при разширението на мрежата от канали и железопътния транспорт. Други известни емиграции на немци е бягството от бедността в Русия, Южна Америка, САЩ, Канада.

дата от работна ръка във Федералната Република Германия.

Въвеждането на по-кратка работна седмица допълнително изостря необходимостта от работници. През 60-те до началото на 70-те години броят на заетите в Германия намалява с 2.3 млн. души. Така, докато през 1960 г. в германската икономика работят 1.3% чужденци, през 1973 г. те вече са 11.9%. През този период общият брой на заетите работници нараства от 26.6 млн. на 27.7 млн. души. За периода 1961–1970 г. относителният дял на немците в работната сила на страната намалява от 47.6% до 43.7%.

Първата вълна от чуждестранни работници се състои главно от самотни мъже на възраст от 20 до 40 години, но идват и значителен брой самотни жени. До края на 60-те години по-голяма част от чуждестранните работници са италианци, испанци, гърци. По-късно идват такива от бивша Югославия, но постепенно започват да преобладават турските гастарбайтери. През 1968 г. турските граждани съставляват 10.7% от чуждестранното население в Германия, а югославяните – 8.8%. Към 1973 г. турските граждани са вече 23% от постоянно пребиваващите в Германия чужденци, докато югославяните са 17.7%. Много от чуждестранните работници работят в Северен Рейн–Вестфалия (Nordrhein–Westfalen), Баден–Вюртемберг (Baden–Württemberg), Бавария (Bayern) и Хесен (Hessen).

2.1.2. Принципът на ротацията

Още в началото на имиграционния процес в Германия целта на властите е ограничаването на престоя на чуждестранните работници в страната. Основната политика на германските власти е възприемането на принципа на ротацията. След изтичане на определения предварително престой на чуждестранните работници те следва да се върнат в родните си страни и тяхното място да се заеме от други такива. Действителността обаче се оказва по-различна. От началото на 60-те години все повече чуждестранни работници в Германия остават да живеят постоянно в страната. Това обслужва интересите на работодателите, които имат желание да запазят своите квалифицирани работници. Последните, на свой ред, все повече чувстват Германия като свой дом. По-високите заплати в Германия в сравнение с тези в родните им страни, добрите перспективи за нарастващи доходи, преимуществата на добрата социална политика, несравнимо по-добрата инфраструктура са основни и постоянно действащи фактори, които съдействат не само за дългосрочното оставане на чуждестранните работници, но и за привличане на техните семейства в Германия.

2.1.3 Чуждестранните работници в бившата ГДР

Междувременно Германската Демократична Република (ГДР) също изпитва недостиг на работна ръка поради нарастването на нейната икономическа мощ и също се опитва да привлече чуждестранни работници. За тази цел ГДР подписва споразумения за наемане на работници, но под формата на повишаване на квалификацията им, с Унгария, Полша, Алжир,

Куба, Мозамбик, Виетнам. По линия на договорните отношения през 1981 г. в ГДР пребивават 24 000 чуждестранни работници. През 1989 г. броят им нарастват до 94 000 души, като само работниците от Виетнам са 60 000 души. Условието и продължителността на престоя им, правата, с които се ползват, и общият им брой се определят индивидуално на основата на договорите, сключени с Правителствата на споменатите държави. В зависимост от страната на произхода им продължителността на разрешението се колебае между две и шест години. В споразумението не се предвижда възможност, вкл. и по закон, за придобиване на право за постоянно пребиваване в ГДР на чуждестранните работници. Семействата на работниците също нямат право да се присъединят към техните близки, работещи в ГДР. При изтичането на договорите на чуждестранните работници те биват задължени да напуснат територията на ГДР и да се завърнат по родните места.

2.1.4 Забрана за рекрутирането на работна сила

Настъпването на икономическата рецесия от началото на 70-те години на 20 век, както и последвалото увеличаване на безработицата във ФРГ води до промяна на прилаганите политики по отношение на чуждестранните работници, тъй като възниква необходимост от защита на националния трудов пазар. На първо място, неограничен достъп до пазара на труда имат германските граждани, гражданите на страните-членки на Европейския съюз и едва след това, гражданите на други държави, които са получили право за пребиваване в Германия – бивши „гастарбайтери” и/или техни потомци. Освен това право да пребивават в Германия имат чуждестранни граждани, преследвани в родината си по политически причини и чуждестранни граждани, ползващите временно статут на бежанци в Германия.

След нефтената криза и забавянето на икономическия растеж във ФРГ от началото на 70-те години Федералното правителство взема решение да преустанови наемането на чуждестранни работници, за да се сложи край на притока на работници от страни, които се намират извън ЕС. На практика това решение изправя много от чуждестранните работници, намиращи се по това време на територията на страната, пред необходимостта да вземат изключително важното за бъдещето им решение: дали окончателно да се приберат по родните си места или да останат завинаги във ФРГ.

През 70-те години процентът на чужденците в Германия остава относително стабилен, независимо от промяната на политиката по отношение привличането на чуждестранна работна сила. През този период в Германия се повишават и темповете на раждаемостта, което е още една причина да не се чувства недостиг на работна сила. От 1973 до 1988 г. броят на чуждестранните работници расте сравнително бавно – от 4 млн. до 4.8 млн. души.

След средата на 80-те години обаче влизащите в Германия чужденци вече са значително повече от излизащите от страната. Само за 11 години

(от 1986 г. до 1996 г.) броят на постоянно живеещите в Германия граждани на други страни се е увеличил 2.8 млн, достигайки числото 7.3 млн. Този бум се дължи най-вече на съединяването на семействата и на раждането на близо 1 милион деца от чужденци. Другата причина са прииждащите бегълци (refugees) в Германия – процес, който започва към 1980 г. и се засилва след 1985 г.

За разлика от 50-те, 60-те и началото на 70-те години, в настоящия момент миграцията на чужденци в Германия и престоят на чуждестранни работници в страната са обект на стриктни ограничения. Работниците по договор и временно заетите (contract and seasonal) нямат право да останат постоянно в Германия. През 2003 г. приблизително 44 000 души работят тук въз основа на временни договори в съответствие с двустранни правилствени споразумения.

Друг етап в развитието на миграционните потоци е репатрирането на етнически немци от Източна Европа и бившия СССР в Германия. Съгласно специален **закон** лица с германски произход заедно със семействата си (които не е задължително да са етнически немци) имат право да се установят за постоянно в Германия. След получаване на Документ за репатриране, те имат право да се сдобият и с немско гражданство. От средата на 1990-те години броят на репатрираните етнически немци обаче значително намалява, тъй като неочаквано възникват сериозни проблеми при интегрирането на тези хора в германското общество. Много от членовете на семействата на етническите немци не знаят немски език и това създава редица социални, културни, политически пречки.

Изпълнителната власт в Германия започва да недоволства от факта, че семействата на етнически немци от Източна Европа и бившия СССР на практика трудно се социализират и интегрират в обществото. От 1 януари 2005 г. влиза в сила решение на Независимата комисия по миграцията в Германия (Independent Commission on Migration), задължаващо членовете на семействата на етническите немци, които са с различен произход, да притежават основни познания по немски език, като условие за миграция.

2.1.5 Привличане на висококвалифицирана работна ръка

След 2000 г. (до влизането в сила през 2005 г. на Имиграционния акт), Германия решава да започне привличане на висококвалифицирани чуждестранни специалисти и специалисти в областта на информационните технологии (ИТ). На хора с високо университетско и/или еквивалентно образование се предоставя възможност за получаване на постоянно пребиваване и разрешение за работа в ИТ индустрията в Германия. Към края на 2004 г. са издадени близо 18 000 разрешителни за висококвалифицирана работа (по-известни като „зелена карта“). Съгласно Имиграционния акт при пристигането си в Германия висококвалифицираните кадри и по-специално изследователи от академични и университетски кръгове, управители на високо равнище в бизнеса и индустрията и др. получават постоянно разре-

шение за престой. Хората със свободни професии също получават право да се установят постоянно в страната при условие, че професията, която те упражняват, представлява интерес за германската икономика.

2.2. Българските емигранти в Германия – статистически данни и потоци на движение

2.2.1. Характерни черти на българските емигранти

В сравнение с местното германско население, както и по отношение на цялостната емигрантска общност в Германия изясняването на особеностите на българските имигранти в Германия има сложен характер поради факта, че структурата на българската емигрантска група не е хомогенна.

След разпадането на плановата икономика и задълбочаването на икономическата и социална криза в България (след 1989 г.) редица българи поемат пътя на емиграцията. Значителна част от напусналите България хора притежават сравнително високо образование. Най-големият относителен дял от потока се насочва към Германия. Българите, които търсят убежище, по-добър живот за себе си и семействата си, както и по-пълна професионална реализация, се установяват в Германия, защото вярват, че в тази страна са налице всички предпоставки за постигане на търсеното.

През март 2001 г., когато се провежда преброяването на населението в България, Германия е най-предпочитаната държава от българските емигранти, като дори САЩ са на второ място.⁴ Към този период 23% от българската емиграция се насочва към Германия, а близо една пета или 19% – към САЩ. Останалите предпочитани страни са Гърция и Испания – 8%, Великобритания и Италия – 6%, Канада – 5%, Франция – 4%.

Една от причините за този прилив на български емигранти в Германия се корени в тесните исторически и политически връзки между България и Германия. След 1949 г. на територията на Източна Германия (бившата ГДР) идват официално много българи да учат, да повишат квалификацията си и/или да работят по различни икономически спогодби в рамките на бившия Съвет за икономическа взаимопомощ (СИВ) и други правителствени договарености. Някои от тях успяват да се установят за постоянно в ГДР. Що се отнася до българските емигранти в Западна Германия след 1945 г., това са хора, напуснали България главно по политически причини и/или с цел обединяване на семействата. През периода 1945–1989 г., поради гарантираното от Конституцията на ФРГ право на политическо убежище⁵, български граждани търсят и намират такова, като същевременно получават достъп до пазара на труда във ФРГ по законен за страната–приемник начин.

Най-значителна група българи навлизат в Германия след разпадането на централно планираната икономика и настъпването на дълбока и дълго-

⁴ По данни на Национален статистически институт, данни изнесени от доц. д-р Йордан Калчев, март 2001 г. – секретар на Централната комисия по преброяването.

⁵ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23.05.1949, Конституция на ФРГ, параграф 16а, т. 1

трайна криза в българската икономика. В продължение само на няколко години предишната икономическа структура на България се срива и хиляди хора остават без възможност да упражняват професиите си, включително и такива с висока квалификация и дори с постижения в определена област. Много от тях са принудени да емигрират и поради ниското заплащане в България, влошаващото се качество на живот и безперспективността.

Много висококвалифицирани специалисти решават да напуснат България също и заради семействата си, считайки, че в една икономически силна държава и с добра социална политика би било по-лесно децата им да получат добро образование, интересна и печеливша работа в бъдеще. В тези години Германия е основен притегателен център поради стабилността на икономическата и социалната политика и поради перспективите за работа. Германия и по специално нейните университети винаги са били привлекателна дестинация за българите още от Освобождението. През 1825–1831 г. в Хайделберг и Мюнхен е учил големият български просветител д-р Петър Берон. В Лайпциг през 1846 г. учи и живее д-р Иван Богоров. За българските интелектуалци Германия е държавата с най-добре развита образователна система, те се вдъхновяват от нейната литература, култура и т.н. Това показва, че още през 19 век Германия е предпочитана страна за българските интелектуалци и то в период, когато българската държава още не е възстановена. Още преди Освобождението български търговци започват да отварят търговски къщи и да осъществяват търговски връзки по немските земи.

В Берлин българи живеят още от Освобождението (1878 г.) до наши дни. Това е една дълготрайна традиция, която се характеризира с богат и организиран живот по линия на студентите, с добри икономически контакти, с положителен опит в науката и образованието. Студентският съюз „Родина” (1908 г.), например, повече от един век съдейства за обединението на младите българи в Берлин.

Трудова миграция от България навлиза в Германия през 30-те години на 20 век. Първоначално това са градинарите в Лайпциг и Мюнхен. По време на Втората световна война са рекрутирани работници за индустрията, услугите, селското стопанство. По това време около 1000 български студенти учат в германски университети. От 1945 г. до 1989 г. българската трудова миграция във Федерална Република Германия се формира главно от политически емигранти и от установили се тук с цел обединяване на семействата. След 1989 г. българите вече не отговарят на официалните условия за трудова емиграция, затова достъпът да германския трудов пазар се оказва трудно осъществим⁶. От 1991 г. влизат в сила няколко двустранни спогодби за краткосрочна трудова заетост на българи в Германия, но те не се използват пълноценно в рамките на определените квоти. Единствено

⁶ Възможностите са на основание параграф 18 от Закона за престоя на чужденци във ФРГ и на параграф 5 от Постановлението за трудовия престой, които регламентират т.н. „изключения” от всеобщата забрана за достъп до пазара на труда.

част от българските висококвалифицирани и ИТ-специалисти (общо около 500 души) успяват да се възползват от т.н. «зелена карта» и да се установят в Германия с право на работа и дългосрочно пребиваване.

Според данните на статистиката и на миграционните власти в Германия, страната може да се определи като важна дестинация за имигриране от България през целия следвоенен период до наши дни.

Потоците „влизащи” и „излизащи” от страната български граждани се отразяват в статистическата служба на ФРГ още от 1954 г.⁷ Регистрираните с право на пребиваване при различни основания български граждани в бившата Западна Германия се отчитат от 1967 г.⁸, но сравнително по-цялостна картина за българската миграция в тази страна на базата на официални статистически и социологически проучвания може да бъде направена едва след 1989 г., а от 1991 г. официалните данни вече са за обединена Германия.

След едно сравнително стабилно и равномерно увеличаване на броя на българските граждани във ФРГ (първите данни от 1967 г. отчитат 1985 души) през 1989 г. законно пребиваващите в бившата Западна Германия българи достигат 5 670 души. През същата година според данни на Централната статистическа служба на бившата ГДР на нейна територия живеят 4 900 българи, които са едва 2.6% от всички чужденци, намиращи се по това време в Източна Германия⁹ (191 200 души, предимно от Виетнам, Полша, Мозамбик, бившия Съветски съюз, Унгария, Куба, Чехословакия, бивша Югославия, Ангола).

Но поради липса на конкретни данни и по-подробни статистически проучвания *правните основания*, според които български граждани са пребивавали както в бившата ФРГ, така и в бившата ГДР до 1990 г., не могат да се определят с абсолютна точност. Със сигурност може да се каже, че те не са нито със статут на „гастарбайтери” в бившата ФРГ, нито по силата на „Двустранна спогодба за повишаване на квалификацията на чуждестранните работници” между България и ГДР, тъй като България не е сключвала подобни договори/спогодби нито е едната, нито с другата Германия.¹⁰

До 01.01.2007 г. българските граждани нямат право да пребивават по-

⁷ Federal Statistics Office of Germany, (2007): Lange Reihe ab 1952-2006, Herkunft-Ziel

⁸ Federal Statistics Office of Germany, (1981, 1985, 1999, 2006): Lange Reihe, Ausländer nach Staatsangehörigkeiten, <http://www.destatis.de>

⁹ Wirtschaft und Statistik, (1990): Ausländer in der DDR 1989 nach Nationalitäten, H.8, S. 544

¹⁰ България и Съветският съюз са първите две страни, за които Държавната планова комисия на ГДР подготвя предложение за покана на чуждестранни инженери, млади специалисти и работници, общо за 50 000 души, за нуждите на немските предприятия, които произвеждат за износ, главно за тези две страни. Поради емигрирането на източноевропейски инженери, специалисти и работници на Запад производствените мощности на много предприятия в Източна Германия остават неизползвани. Предложението е от 26.10.1961 г., но Министерският съвет на ГДР „стопира” тези планове на свое заседание на 25.01.1962 г., предполага се, че по политически причини – как ще бъде

дълго от три месеца на територията на Шенгенските държави без наличието на разрешение за пребиваване. Затова една от формите, чрез която български граждани могат да останат по-дълго време на територията на Германия, е придобиване на студентски статут – обучение в немски университети или във висши учебни заведения. Според данни на Министерството на образованието на ФРГ през 1975 г. в тогавашната Федерална Република са следвали 81 български граждани, през 1980 г. – 121 български граждани, през 1985 г. – 115, през 1990 г. – 183.¹¹

Друг модел на имигриране във ФРГ е чрез сключване на брак с германец/ германка¹², но точният брой на възползвалите се от тази възможност български граждани през целия следвоенен период трудно може да се установи поради последвалата натурализация.

Още по-трудно може да се определи броят на политическите имигранти от България за целия следвоенен период, поради липсата на специална статистика.

Бежанският статут е следваща възможност за установяване на български граждани във ФРГ, макар и временно (от 6 месеца до няколко години, докато се разглеждат молбите им за убежище).¹³

В бившата ГДР понятието „мигранти” („емигранти”/ „имигранти”) се приема като антисоциалистическо и е в разрез с официалната партийно-правителствена политика. Пребиваването на чуждестранни граждани в тази част на Германия се обявява едва след 1963 г. само при следните основания:

а) сключване на „Двустранна спогодба за повишаване на квалификацията на чуждестранните работници”, което, както вече казахме, за България не е в сила;

б) обучение в немски ВУЗ, което се използва широко от българските младежи, завършили езикови гимназии с преподаване на немски език (18 гимназии в цяла България), които издават диплома за завършено средно образование, сравнима с тази в ГДР; достъпът до висшето образование е без специални изпити, а самото образование е безплатно;

в) индивидуално установяване в ГДР по различни причини: *семейни* – сключване на брак, събиране на роднини; *придобиване право на труд и живеене* след завършване на висше образование в ГДР; *дългосрочна тру-*

възприето от световната общност наемането на чуждестранни работници в една социалистическа страна. Но тези първи „планове” подготвят приемането на „Двустранните спогодби с цел повишаване на квалификацията на чуждестранните работници”, първо с Полша (17.03.1963 г.) и Унгария, по-късно с Виетнам, Мозамбик, Алжир, Куба и др.
¹¹ ВМВФ, 1995

¹² Тази форма на имиграция е била актуална както до 1989 г., така и след това, за цяла Германия

¹³ Само за периода 1988-1990г. молбите за убежище на български граждани в Германия са почти 9000. Бежанският статут е първата фаза, през която се установява контакт с работодатели на място и се изгражда структурата на мигрантските мрежи – база за понататъшна миграция.

дова заетост при обмяна на професионален опит или обмен на специалности между български и немски предприятия, чрез външнотърговските представителства и други форми.

След 1990 г. броят на българските граждани в Германия рязко се увеличава като максимумът, който той достига, е през 1992 г. – 59 094 души, след което отново намалява до 31 564 през 1998 г., за да достигне през 2007 г. 46 818 души. Когато се анализират тези статистически данни, трябва да се има предвид, че те се определят съобразно текущия легален статус на резидентите и съгласно регистрационния режим в страната–приемник за даден период. Това означава, че законно пребиваващи в Германия български граждани, които са напуснали страната без да се отпишат официално, както и български граждани с изтекъл срок на разрешителното за пребиваване, но останали в страната «незабелязано» от местните власти и полагат усилия да се пререгистрират, а също и нелегално влезлите и установили се във ФРГ българи за определено време не могат да бъдат отразени точно в статистическите отчети.

А натурализираната част от българското население отпада автоматично от броя на имигрантите, когато получи немско гражданство.

Таблица 1. *Български граждани в Германия през периода 1999 – 2007 г.*

Година	Български граждани (абсолютен брой)	Дял на жените в общия брой (%)	Чуждестранни граждани в Германия (абсолютен брой)	Население на Германия (абсолютен брой)
1999	32 290	44.9	7 336 000	82 163 475
2000	34 359	45.6	7 268 000	82 259 540
2001	38 143	47.1	7 318 300	82 440 309
2002	42 419	48.9	7 348 000	82 536 680
2003	44 300	50.8	7 342 000	82 531 671
2004	39 167	54.6	7 288 000	82 500 849
2005	39 153	56.6	7 289 100	82 437 995
2006	39 053	57.2	7 255 900	82 314 906
2007	46 818	57.0	7 257 000	82 217 830

Източник: Federal Statistics Office of Germany (2008), <http://www.destatis.de>

Въпреки противоречивите тенденции на изменение числеността на българите в Германия и постоянно променящите се потоци на движение в и от страната, могат да се направят някои *обобщения и изводи*:

➤ *Абсолютният брой* на българските граждани в Германия *се увеличава* с близо **50%** за периода 1999–2007 г.;

➤ *През 2004* – годината на присъединяване към ЕС на първата група страни от ЦИЕ – се откроява рязък спад в абсолютния размер на българското население в Германия. То *намалява с близо 11.5%*, като през следващите две години този показател не се променя съществено;

➤ *През 2007* – годината на присъединяването на България към ЕС –

нарастването достига **близо 20%** при абсолютен спад на чуждестранното и на местното население в Германия;

➤ **Делът на българките-имигрантки** в Германия нараства абсолютно и относително (**до 57% през 2007 г.**) като от 2003 г. техният брой трайно превишава този на мъжете, което не е типично за повечето чуждестранни етноси в Германия;

➤ Средната възраст на българските граждани в Германия е **35.4** години, защото преобладаваща част са студенти, млади работници с потенциал за израстване и развитие, краткосрочно или сезонно заети, за които възрастовото ограничение за пребиваване в Германия е до 40 г.;

➤ Най-голяма част (**65%**) от българите са в активна трудоспособна възраст между **25–55 г.**, а близо **25%** от тях са учащи се на възраст **5–25 г.** (училище или университет), което може да се приеме като индикатор за причините, поради които българите заминават за Германия и остават да живеят там за определен срок или безсрочно – **образование, професионално обучение и квалифицирана работа;**

➤ Само **33%** от българското население в Германия е със семеен статут. От тях една трета или около **12%** от всички българи в Германия са създали семейство с немци, като преобладаващата част от тях са българките. Може да се предположи, че придобиването на право за установяване на български граждани в Германия поради брак с представители на местното население или поради други семейни обстоятелства е съществена, но не е основна причина за имигриране¹⁴;

➤ Българите, които създават семейства в Германия или живеят със семействата и децата си там, са **част от икономически активното население или част от трудовия потенциал на страната. Като такива те се стремят към максимално приспособяване и успешна трудова реализация на пазара на труда.** Тези от тях, които не успяват или не могат да се адаптират към местните условия на труд и живот, най-вероятно напускат страната. При положение, че български граждани са работили легално и законно повече от една година в Германия, те могат да се регистрират като безработни и да търсят работа без да напускат страната, което е абсолютно възможно и приложимо след присъединяването ни към ЕС;

➤ Средната продължителност на пребиваване на български граждани в Германия е **7 години**; преобладават краткосрочно пребиваващите, следвани от средносрочно и дългосрочно пребиваващите до 8 години – общо **около 70%**, което съвпада с периода на демократичните промени в Бълга-

¹⁴ При възможност българите, които успяват да си осигурят предварително добра работа и квартира в Германия, заминават с цялото си семейство, вкл. и децата, с цел по-лесно и по-бързо адаптиране към битовите условия и към стандарта на живот в Германия: децата посещават немско училище, колеж или университет, а този представител от семейството, който няма предварителен трудов договор, може да сключи такъв, ако желае и покаже необходимите професионални умения, както и знания по немски език, в някои случаи може и по английски език.

рия и на преговорите за присъединяването ѝ към ЕС. Почти **95% от българите** в Германия са с продължителност на пребиваване до 20 г., което потвърждава предположението, че основната част от настоящата българската емиграция в Германия се е формирала в периода след 1989 г., а една трета от нея е със срок под 1 година или от 1 до 4 години. Това може да се обясни с облекчения режим за пребиваване и за работа през последните години, както и със самото присъединяване на България към ЕС.

Основната част от емигрантите в Източна и Западна Германия са етнически българи, които изповядват източноправославна религия. След 1989 г. обаче наред с българите, които емигрират в Германия, към тази страна се насочват и българи от турски произход, които изповядват мюсюлманска религия. Повечето от тях влизат в Германия като нелегални емигранти и за тях е по-естествено и по-лесно първоначално да установят контакти с турските емигранти в Германия. Те обикновено намират убежище и се настаняват в квартали, населени компактно с турски емигранти. Там те не се чувстват изолирани и безпомощни в един непознат за тях свят. Германските „турци“ са техните първи работодатели, джамиите стават едни от главните места, където те установяват социални контакти, а от религиозните организации на турските емигранти българските емигранти от турски произход получават всекидневна помощ и съвети за ориентиране в непознатата икономическа, социална и културна среда. В повечето от случаите тези хора не говорят немски и са лишени от възможността да контактуват на този език. Именно в религиозните центрове тези емигранти получават необходимата информация и съдействие за уреждане на всекидневни въпроси и при комуникациите с германските институции за искане на убежище и миграция.

От 1989 г. до 1993 г., след която условията за предоставяне на убежище в Германия стават по-строги, се наблюдава желание на българските емигранти да легализират престоя си в Германия. Ето защо молбите за предоставяне на убежище от страна на български граждани нарастват до 74 884 броя или 7.5% от всички молби за предоставяне на убежище от всички чужденци в Германия. Тези данни показват, че в сравнително кратък период от време значителен брой български емигранти са се установили в Германия и търсят начини да останат постоянно там.

Съгласно информацията от български преводачи, наемани за провеждане на интервюта от службите за предоставяне на убежище в Германия, профилът на тези, които търсят убежище, в общи линии отразява етническата структура на българското население. През 1992 г. етническият профил на населението е 85.3% българи, 8.5% турци, 2.6% роми, докато религиозният им профил е 83.8% източноправославни християни, 12.1% мюсюлмани (тази група се състои от български граждани, които са етнически турци, и от българи-мохамедани). Възможността да получат право на убежище, както и възможността да работят са основните стимули за българските турци да се установят в Германия.

Впоследствие настъпват реструктурирания в тяхното поведение. Едната част от тях остава свързана с турската етническа общност и на практика не прави опити да се интегрира в германското общество. Други емигранти българи от турски произход, които са успели да се установят в Германия, избират да се приобщат към европейската ценностна система, затова се обръщат към българската си идентичност и познатите им културни корени, придобити в България, което им помага да се интегрират в германското общество. Този относителен дял от българи с турски етнически произход, които успяват да получат официално право на работа в Германия не може да бъде очертано точно, защото липсват статистически данни.

2.3 Регионално разпределение на българската трудова миграция

Регионалното разпространение на българските граждани в Германия има следните особености, отразени по-долу в Таблица № 2. По-голямата част от българите (**около 75%**) живеят в икономически по-богатите и финансово по-стабилни провинции – Северен Рейн–Вестфалия (Nordrhein–Westfalen), Баден–Вюртемберг (Baden–Württemberg), Бавария (Bayern) и Хесен (Hessen), Берлин (Berlin), където закономерно намират по-добра работа с по-високо заплащане и по-приемливи условия за живот. Това са провинции със световно известни университети, които имат традиции във висшето и в професионалното образование, в науката, в работата с чужденци и в осигуряването на почасова заетост за студентите. Тъй като провинциите Северен Рейн–Вестфалия (Nordrhein–Westfalen), Баден–Вюртемберг (Baden–Württemberg), Бавария (Bayern) и Хесен (Hessen) и отчасти Берлин (Berlin) са в бившата Федерална Република Германия, до която достъпът за българи е бил максимално ограничен преди обединението на двете части на Германия през 1989 г., може да се предположи, че емигрирането на българите в тази част от Германия е станало основно след това събитие. Със сигурност е имало и размествания на населението (вътрешна миграция), което се наблюдава като цяло за населението в Германия (приток от източните провинции към западните). Интерес представлява фактът, че в източногерманските провинции Саксония (Sachsen), Тюрингия (Thüringen), Бранденбург (Brandenburg), Саксония–Анхалт (Sachsen–Anhalt) и Мекленбург–Предна Померания (Mecklenburg–Vorpommern) относителният дял на българските граждани е около **9%**, а само в Берлин е **10.2%**. Това са вероятно българи, установили се в бившата ГДР преди Обединението или запазили своите семейни и професионални контакти, както и възможности за трудова заетост или за следване от този период, защото като цяло това са провинции със сравнително най-малък брой чуждестранно население.

Натурализирането на българските граждани в Германия също бележи интересни закономерности и тенденции:

➤ Българите, придобили немско гражданство, са в рамките на квотата от **1.0%**, а **жените** отново са с преобладаващ относителен дял – **65.0%**;

Таблица 2. *Българските граждани по провинции в Германия (31.12.2007)*

Провинции в Германия	Български Граждани (общо)	Дял на българите сред чуждестранното население (%)	Чуждестранно население в Германия (общо)	Население на Германия (общо)
Баден–Вюртемберг	6 220	13.28 – III	1 277 052	10 754 937
Бавария	8 948	19.11 – II	1 185 649	12 515 713
Берлин	4 776	10.20 – V	474 083	3 410 147
Бранденбург	667	1.42	66 018	2 593 081
Бремен	875	1.87	85 285	663 050
Хамбург	1 430	3.05	252 002	1 766 156
Хесен	5 320	11.36 – IV	685 409	6 072 717
Мекленбург–Предна Померания	139	0.30	39 377	1 683 411
Долна Саксония	2 433	5.20	539 729	7 979 194
Северен Рейн–Вестфалия	9 263	19.79 – I	1 912 729	18 008 611
Рейнланд–Пфалц	2 287	4.88	318 211	4 048 582
Саарланд	639	1.37	86 684	1 038 500
Саксония	1 408	3.01	117 813	4 226 490
Саксония–Анхалт	893	1.91	45 860	2 420 209
Шлезвиг – Холщайн	776	1.66	151 250	2 327 021
Тюрингия	744	1.59	47 370	2 294 972
Total	46 818	100.00	7 284 500	82 258 300

Източник: Federal Statistics Office of Germany (2008), <http://www.destatis.de>

➤ Само **30% от българите** са получили немско гражданство чрез сключен брак или съвместно съжителство с немци, както и чрез друг член на семейството; преобладаващата част – **70% от българите** са се сдобили с немско гражданство чрез правото си на дългосрочно пребиваване, вкл. и на осемгодишно такова, което свидетелства за доверие и висока оценка на професионалните умения в страната–приемник;

➤ **93% от натурализираните българи** са получили статут на немски граждани през последните 20 г. и по-голямата част от тях (**около 80%**) живеят в бившите западногермански провинции, което показва, че натурализирането им се е осъществило след Обединението на двете Германия;

➤ Българите, придобили немско гражданство, са в активна трудоспособна възраст 25–55 г. (**70%**) и учащи се (**20%**), затова можем да ги определим като потенциален равнопоставен контингент на пазара на труда в Германия. (Табл. 3)

Анкета, публикувана в Интернет, в която са участвали 1365 емигранти от България, също дава известна представа в кои райони на Германия те са

Таблица 3. *Българи, получили немско гражданство, за периода 1999–2006 г.*

Година	Чужденци, придобили немско гражданство	Българи, придобили немско гражданство	Относителен дял на българите с немско гражданство/ всички чужденци с немско гражданство	Относителен дял на жените в общия брой българи с немско гражданство
1999	241 972	303	0.13	52.5
2000	186 688	614	0.33	47.9
2001	178 098	615	0.35	53.7
2002	154 547	649	0.42	56.2
2003	140 731	579	0.41	58.5
2004	127 153	404	0.32	60.4
2005	117 241	400	0.34	61.5
2006	124 566	409	0.33	65.0

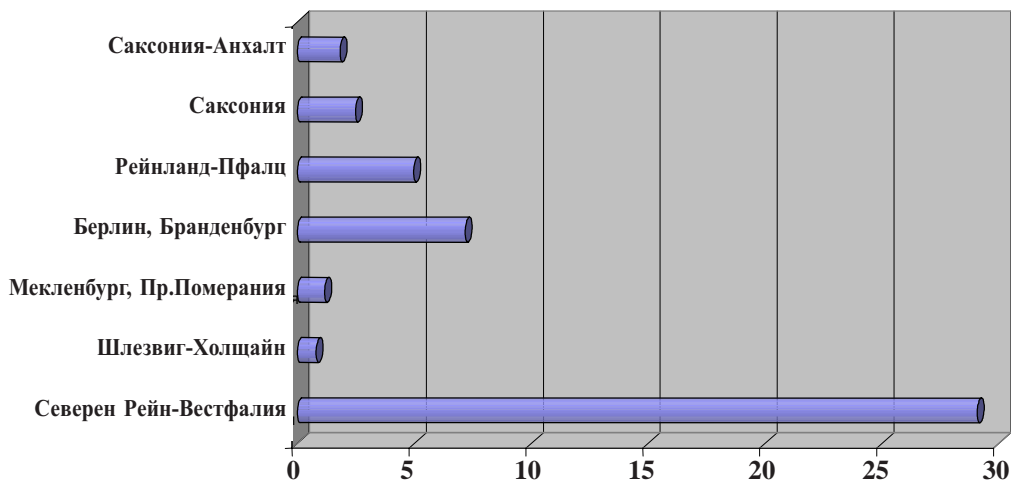
Източник: Federal Statistics Office of Germany (2007), <http://www.destatis.de>

съсредоточени. Фигурата показва, че най-значителен брой български емигранти са отговорили от Северен Рейн–Вестфалия, следват Берлин–Бранденбург, Хесен, Бремен.

3. Характеристика на заетостта на българските емигранти в Германия

Фигура 1

Регионално разпределение на български емигранти, съставено на основата на анкета през 2008 г. (%)

Източник: Анкета, представена от <http://www.zaedno.de>

3.1. Умения и образование

Българските студенти в Германия са особена форма на български емигранти, защото голяма част от тях след завършването на висшето си образование остават в Германия

Ако до 1945 г. следването на българи в чужбина е характерно за определен културен и икономически елит, през периода 1945–1990 г. то е привилегия на една политически лоялна прослойка, през 90-те години на 20 век – изключение, породено от икономически причини или въпрос на престиж, то след 2000 г. следването на български граждани в чуждестранни университети придобива масов характер¹⁵.

Поради наложилата се през 90-те години рестриктивна миграционна политика на западноевропейските държави свободното заселване на български граждани на територията им за упражняване на избрана професия е много трудно, почти невъзможно¹⁶. Предприетите мерки са с цел да защитят високата цена на работната сила на местните трудови пазари. Затова наемането на чуждестранни работници-емигранти от ЦИЕ в държава-членка на ЕС е разрешено само в отделни случаи, в които бива доказано от работодателя, че няма работна ръка със съответната квалификация на местния пазар и тя трябва да бъде „внесена” отвън.

От началото на 2001 г. до 01.01.2007 г. – датата на приемането на България в ЕС, български граждани нямат право да остават по-дълго от 3 месеца на територията на Шенгенските държави без специално разрешение. Като форма на легално пребиваване за по-дълъг срок от време в страните от ЕС, и то най-достъпната, най-често се използва студентският статус¹⁷. От него могат да се възползват предимно млади хора до 35 г., които имат завършено средно образование и добра езикова подготовка. Студентите запазват своето гражданство и придобиват право на пребиваване в чужбина за срока на следването до получаването на диплома за висше образование. Като такива те се явяват част от „интернационално мобилните студенти” по класификацията на Института за статистика при ЮНЕСКО¹⁸ и могат да бъдат разглеждани като потенциална трудова миграция на висококвалифицирани специалисти, т.е., мигранти с висше образование или

¹⁵ Лякова, Марина, Хибридният жизнен свят на българските студенти в Германия, в: *Критика и хуманизъм*, бр. 25/2008, стр. 45-63

¹⁶ Ако до 1989 г. напускането на България от български граждани е контролирано от българските институции (МВР, МВнР) чрез системата на изходните визи, то след демократичните промени придвижването на българите в чужбина се ограничава единствено от миграционните политики на приемащите страни, които налагат своя визов режим. До пролетта на 2001 г. българските граждани се нуждаеха от визи дори при пътувания и престой в държави от Западна Европа до 3 месеца. Въпреки приемането на България за пълноправен член на ЕС, предпазните клаузи пред неограничения достъп до пазара на труда остават.

¹⁷ След 1999 г. 25-30 % от българските граждани в Германия са български студенти в различни немски висши учебни заведения и университети.

¹⁸ Unesco-UIS, 2006

със съответния професионален опит.

Миграцията на студенти от ЦИЕ в Западна Европа крие риск от загуба на млади и висококвалифицирани трудови ресурси в тези страни, което може да забави бъдещото развитие на важни икономически сектори в тях. Ако обаче завършилите в чужбина млади специалисти се завърнат в родината си, те могат да се превърнат в катализатор за икономическото ѝ развитие. Но вероятността това да се случи е много малка. Младите хора посочват най-често следните по-важни причини: в родината им липсва подходящо работно място със съответната организация на труда, техника и know-how, добро заплащане и ясна перспектива за кариерно развитие; нестабилната социално-икономическа и политическа обстановка в родната страна създават допълнителни колебания и съмнения за завръщане.

Въпреки, че никой не отрича важността на миграционните движения сред студентите, докторантите и младите учени, сред всички, които са ангажирани в една или друга форма на образование или продължаващо обучение в чужбина, факт е, че има много малко изследвания в тази сфера. Посочената група млади хора може да бъде определена като „забравените“ мигранти, които обаче придобиват все по-голямо значение за бъдещото развитие на Обединена Европа.

През учебната 2007/2008 г. около 50 000 български студенти следват зад граница. Особено силно е присъствието на българските студенти в Германия. През учебната 2007/2008 г. от общо 233 600 чуждестранни студенти във ФРГ – 10 500 са българи, което им отрежда пето място сред всички студенти с чуждестранно гражданство в Германия.¹⁹ На практика, българските студенти са на трето място защото част от турските и руските студенти в Германия са натурализирани немци. Следователно, от всички български студенти, следващи в чужбина почти 20% избира Германия като място за следване.

Преобладаващата част от младите българи следват в бившите западногермански провинции – Северен Рейн–Весфалия (22%), Бавария (20%),

Таблица 4. *Чуждестранни студенти в Германия, вкл. български студенти, според годината на започване на обучението*

Години	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Български студенти	1 204	1 945	2 678	3 172	3 080	2 489	1 819	1 319	1 067
%	3.0	4.3	5.0	5.4	5.1	4.3	3.3	2.5	2.0
Всички чуждестранни студенти	39 905	45 652	53 183	58 480	60 113	58 247	55 773	53 554	53 758

Federal Ministry of Interior, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, <http://www.bmi.bund.de>

¹⁹ Statistische Bundesamt, 2007; според някои последни изследвания на българските консулски служби в Германия броят на студентите достига 15 000 души.

Баден–Вюртемберг (16%), Берлин (8.5%), Хесен (8.5%). Над 80% от тях учат в университети, а останалите – във висши училища. Повечето български студенти са по специалностите право, икономически и социални науки, филологии и културоведчески науки, математика и естествени науки. Три от тези дисциплини – информатика, икономика и инженерство са с преобладаващо предпочитание сред българите.

Таблица 5. *Чуждестранни студенти в Германия по основни специалности (абсолютен брой и процентно съотношение по основни специалности)*

Учебна година	2004/ 2005		2005/ 2006		2006/ 2007		2007/ 2008	
Общо	12 848	%	12 794	%	12 170	%	10 504	%
Филологии, културология	2 670	20.8	2 559	20.0	2 432	19.9	2 089	19.9
Право, икономика, социалнауки	4 763	37.0	4 823	37.7	4 626	38.0	3 942	37.5
Математика и естествени науки	2 474	19.3	2 431	19.0	2 324	19.1	1 978	18.8
Инженерни науки	1 667	12.9	1 638	12.8	1 514	12.4	1 321	12.6
Хуманна медицина	556	4.3	614	4.8	617	5.1	601	5.7
Изкуство	496	3.9	422	3.3	474	3.9	420	4.0

Източник: Federal Ministry of Interior, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, <http://www.bmi.bund.de>

Поради динамичното нарастване на броя на българските студенти в Германия, те се превръщат в обект на особен изследователски интерес. Каква е мотивацията на българските студенти да изберат точно ФРГ? Безспорно, географската близост на Германия до България е съществен фактор, който обуславя избора. Принадлежността на бившата ГДР, образувана през 1949 г., към социалистическия блок, е предпоставка за по-лесен достъп на много българи до източногерманските университети още преди Обединението (1989 г.). Тази традиция продължава и след 1989 г.

Друг важен фактор е добрият имидж на немската образователна система. Богатите традиции на германските университети привличат много българи още през 19-век. Очевидно и за съвременните български студенти аргументът „Германия има стари и световноизвестни университети” е определящ за избора на следване.

Част от българските студенти избират ФРГ като място за следване и поради наличието на близки и роднини, пребиваващи постоянно във Федералната република, но те са само първоначален „импулс” и финансов

Таблица 6. *Български студенти в Германия по основни специалности (абсолютен брой и процентно съотношение по основни специалности)*

Учебна година	2000/ 2001		2001/ 2002		2002/ 2003		2003/ 2004	
Общо	5 015	%	7 321	%	9 897	%	12 048	%
Филологии, културология	1 098	21.9	1 568	21.4	2 090	21.1	2 554	21.2
Право, икономика, социал.науки	1 936	38.6	2 762	37.7	3 631	36.7	4 422	36.7
Математика и естествени науки	858	17.1	1 413	19.3	1 952	19.7	2 337	19.4
Инженерни науки	577	11.5	861	11.8	1 260	12.7	1 530	13.2
Хуманна медицина	165	3.3	251	3.4	373	3.8	470	3.9
Изкуство	286	5.7	327	4.5	399	4.1	482	4.0

Federal Ministry of Interior, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, <http://www.bmi.bund.de/>

гарант за по-лесно и бързо адаптиране към местните условия на живот.

Характерна особеност на българката имиграция в Германия са ограничените контакти между „новите” и „старите” мигранти и липсата на приемственост между тях. Старата миграция е била принудена да напусне страната предимно по политически причини, в много по-редки случаи определящи са семейни или социални подбуди, докато новата миграция е изцяло икономически мотивирана. Сред младите българи, особено сред българските студенти в Германия, доминират материалните ценности. Материално-икономическият интерес е водещ при решението им да „имигрират” като студенти в Германия.

Достъпът до немските вузове е сравнително улеснен за всички чужденци, завършили гимназия, тъй като не се полага специализиран приеман изпит по определени дисциплини. В повечето вузове се изисква само диплома („Sprachdiplom”) за владеене на немски език, която се получава или в родината от съответни оторизирани за това институции, или чрез изпит в университета, избран от кандидат-студентите²⁰. За младите българи това не е проблем, защото в страната има 18 езикови гимназии с преподаване на немски език, чието обучение е целево насочено към получаването на такава диплома. И едва ли има друга държава в Европа, в която в чуждое-

²⁰ През последните години все повече университети приемат чуждестранни студенти и с английски език, но само при определени видове специалности

зиковото обучение да се инвестират толкова много частни средства под различна форма: от частни уроци, през езикови курсове в специализирани школи и частни езикови гимназии до подготовка за езикови тестове, валидни за прием в университетите в чужбина.

Важен мотив за избора на Германия е относително изгодното във финансово отношение следване в немски ВУЗ. До 2004 г. семестриалната такса възлиза на 100 евро като тя осигурява преференциални цени за градския транспорт, за общежитията и студентските столове, за юридически и други консултации. От 2004 г. просрочилите редовното време за следване студенти плащат на семестър 500 евро. А от април 2007 г. немските университети са свободни да решават дали да въведат такса за обучение на всички студенти и в какъв размер²¹. Поради пълноправното членство на България в ЕС от 01.01.2007 г. българските студенти в Германия имат право да кандидатстват за държавен немски заем (BAfOG) за финансиране на следването си.

Особен аспект на следването в Германия е относителната свобода при съставянето на учебния план. Студентите имат право сами да избират кога да се явят на тест, да полагат изпити и т.н., което е важно предимство за онези студенти, които са принудени да работят, за да финансират следването си²². Но за онези български студенти, които са мотивирани да учат и могат да бъдат издържани от семействата си, тази свобода е по-скоро препятствие за успешно дипломиране. Тя се приема като недостатък на образователната система, защото, ако бъдещите специалисти не завършат в срок, има опасност да се превърнат в евтина работна ръка на пазара на труда, предимно в сферата на хотелиерството и ресторантьорството или на някои по-непривлекателни дейности, свързани главно с извършването на физически труд.

Посочената особеност на немската образователна система обаче създава предпоставки за съзнателно и целенасочено „провлачване“ на учебния процес най-вече за т.н. „pro forma студенти“, които са завършили в България и се записват да следват в Германия, за да използват гарантирания чрез студентския им статус достъп до немския пазар на труда.²³ Умишленото удължаване на следването е обусловено от рестрикцията в Закона за чуждестранните граждани (Auslandergesetz), според която чуждестранните студенти са длъжни да напуснат Германия след завършване на следването си и да пребивават минимум една година извън страната, преди отново да

²¹ На практика повечето университети въвеждат такса от около 500 евро на семестър, а някои от тях освобождават от такса чуждестранните студенти по социални причини.

²² Момчетата намират работа в сектора на гастрономическите услуги, домакинството, като помощници в офиси и кантори, а момчетата работят във фабрики, складове, сервиси, където дейностите са по-тежки, но носят и по-висок доход.

²³ Всички студенти в Германия имат право да бъдат трудово заети 20 ч седмично през семестъра и 40 ч седмично в продължение на 90 дни в годината през семестриалните ваканции.

получат разрешение за постоянно пребиваване, ако имат предложение за работа от немски работодател.

Тази административна разпоредба е отменена от новия Закон за имиграцията (*Zuwanderungsgesetz*), според който от 01.01.2005 г. всички чуждестранни абсолвенти получават равни права с немските си колеги на пазара на труда в Германия и могат да останат в страната в рамките на една година след завършването с цел търсене на работа по специалността. За да си осигурят доходи през този период, те могат да упражняват избрана от тях професия без специална работна виза. От всички абсолвенти в страната през 2006 г. от тази възможност са се възползвали преди всичко китайци (503), българи (133) и индийци (129), което показва сериозен професионален интерес от страна на младите български специалисти за трудова реализация в Германия.

Това законово изменение е свързано с промяна в цялостния социално-политически климат в Германия. Според най-новите демографски изследвания за да се гарантира нормалното функциониране на социално-осигурителната система на страната при настоящия негативен прираст във ФРГ, е необходима миграция от приблизително 400 000 души в работоспособна възраст годишно²⁴. Чрез разрешаването на чуждестранните студенти да останат във ФРГ след края на следването си, Германия печели ценен потенциал от висококвалифицирани имигранти.

Българската студентска общност в Германия е мултикултурна и отворена в своите социални контакти. Въпреки наличието на десетки български студентски съюзи – почти във всеки град, където учат българи има такива, броят на активните техни членове е много малък в сравнение с общия брой на българските студенти в Германия. С увеличаването на новоприетите студенти през последните години се забелязва установяване на българска студентска диаспора в Германия, която проявява тенденция, позната и при другите големи етнически общности, а именно, тенденция на затваряне в етническа ниша чрез търсене и намиране на моноетнични контакти. В научната литература по социология на миграцията се спори, доколко етническото затваряне на една мигрантска общност може да се определи като социално изключване или то е естествен процес на събиране на индивиди със сходни хабитуси, очаквания и разбирания.²⁵ Защото младите българи, макар и в по-хомогенни групи, продължават да се движат в етнически хетерогенни среди и да проявяват толерантност и търпимост спрямо различните вероизповедания и културни особености на своите колеги така, както са го правели техните предшественици през 80-те и 90-те години на 20 век.

Българските студенти нямат категорично определени визии за бъдеще

²⁴ Unabhängige Kommission Zuwanderung, 2001

²⁵ Halm, Sauer (2004,2006); Sen, Halm Sauer (2001); Bukow, Nikodem, Schulze (2007); Nowak (2006)

щето си след завършване на образованието си в Германия. Почти всички обаче изказват желанието «да живеят добре» и «да печелят добри пари». Повечето свързват тази възможност с оставане в Германия или в друга западноевропейска страна, където вероятността да си намерят добра работа по специалността е по-голяма. Има и такива, които не биха останали в Германия след края на следването си. Като основни причини те изтъкват различията в менталитета, нравите и темперамента. Но всички са единодушни, че следването в Германия е важен житейски опит, който е добре човек да натрупа.

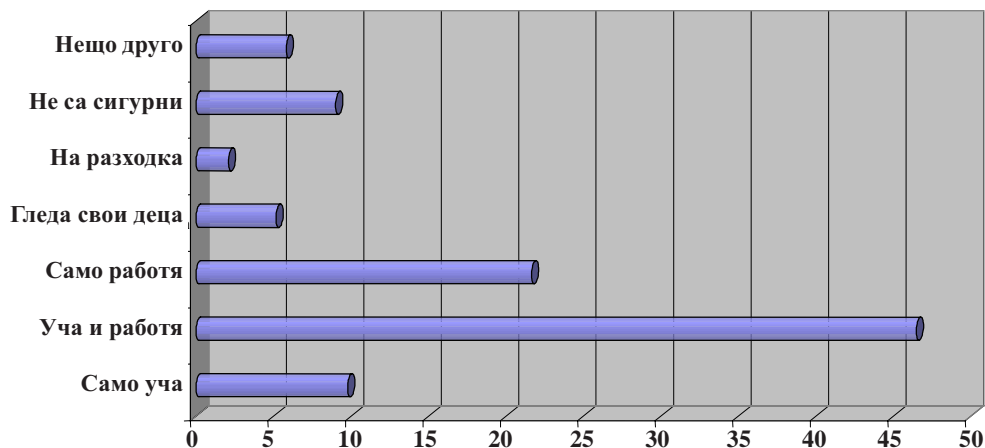
Как се интегрира българската емиграция и по специално студентите на примера на Мюнхен през 2008 г. ?

Мюнхен е един от градовете с компактна маса от българи, но липсват точни статистически данни колко сънародници живеят постоянно в града. Българите тук са главно две групи: студенти и различни работещи български емигранти. Само студентите в Мюнхен са 2700 души. Дори през 2002–2003 г. българските студенти са били над 4000 души или повече от броя на китайските. Интересен е фактът, че голяма част от тях с течение на времето само използват статута на студенти, а на практика стават «гастарбайтери». Те използват студентските документи, за да пребивават в Германия, но всъщност работят, където успеят да се наемат. Това се дължи на особеностите на немската образователна система, която позволява да се променя специалността до 4-я семестър от следването. Някои от студентите първоначално започват работа, за да съберат пари за следването и въобще някакъв капитал. Част от тях работят 4 години и се завръщат обратно в България. Това обяснява намаляващия брой на българските студенти в Германия. И все пак, повечето от тях са в Германия с цел учение, а и санкциите при просрочено следване се увеличават драстично след 2004 г. Характерни за българската студентска общност са неформалното общуване и взаимопомощта между българските студенти. Тези, които познават бюрократичните бариери и ограничения в Германия, помагат на новодошлите от България за адаптирането им. Така новите български студенти по-лесно се приобщават към икономическата и социална среда, като избягват и културния шок. «Старите» студенти действат като социален център, който подпомага младите хора да се адаптират към новия живот, но на практика те ограничават интегрирането им в германското общество, защото създават условия за по-лесно и безпроблемно общуване в рамките на българската диаспора. След приемането на България в ЕС (01.01.2007 г) престоят на българи в Германия вече не е така труден, както преди тази дата. Независимо от факта, че немският пазар на труда е пренаситен и селекционен, има сфери в реалния сектор, които изпитват недостиг на работна сила. Така например българи с диплома за висше образование (особено, ако тя е получена в Германия) си намират работа като инженери, информатици, юристи, лекари, финансисти, в природонаучните дейности, където и българските студенти имат добри шансове на местния пазар на труда.

3.2 Employment and occupations

Съгласно долупосочената анкета, проведена сред 910 души по Интернет, по-голяма част от българските емигранти в Германия учат и работят. Около 22% са в Германия за да работят, но не може да се прецени каква част от участниците в анкетата са временно в Германия или са останали след приключване на висшето си образование.

Фигура 2. *Разпределение на заетостта на българските емигранти в Германия към 2008 г. (%)*

Източник: <http://www.zaedno.de>

Представените в Таблица № 7 данни показват различните форми на краткосрочна трудова заетост на български граждани в Германия по междуправителствени спогодби, които са в сила след 1991 г. и са от взаимно-изгоден икономически интерес.

Най-разпространената форма е сключване на **трудов договор** между немската фирма и работещи в чуждестранната фирма (в случая, в българската фирма) за **извършване на подизпълнителски трудови дейности** в Германия за определен срок с право на удължаване на договора до 4 години. Чужденците получават възнаграждение по съответните тарифи в Германия, но социалното им осигуряване е в страната, която ги изпраща. Това са трудови дейности главно в строителството и металургията, които изискват добро среднотехническо професионално образование и квалификация.

Все по-голям интерес предизвиква **сезонната заетост** на чужденци в Германия – до **три месеца в годината**. За българите е характерно, че почти на 100% тя е в хотелиерството и ресторантьорството. Възнагражденията са по немски тарифи и социалното осигуряване е в Германия, което определя увеличаването на броя на заетите чрез посреднически договор за сезонна работа, макар за този вид трудова дейност не винаги да е необхо-

Таблица 7. *Краткосрочна българска имиграция в Германия според вида и формата на трудовата заетост, 1991 – 2006 г.*

Години	Трудов договор за подизпълнители	Посреднически договор за сезонна заетост	Посреднически договор за гастарбайтери	Посреднически договор за домашни помощници
1991	365	–	–	–
1992	1 968	–	3	–
1993	3 802	71	176	–
1994	2 353	70	323	–
1995	1 866	131	326	–
1996	989	188	304	–
1997	1 229	203	245	–
1998	688	236	351	–
1999	1 402	332	378	–
2000	1 724	825	658	–
2001	1 861	1 349	776	–
2002	1 309	1 492	648	–
2003	1 651	1 434	367	–
2004	1 471	1 249	222	–
2005	1 038	1 320	157	38
2006	731	1 293	115	29

Източник: Federal Ministry of Interior, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, <http://www.bmi.bund.de/>

дима съответната професионално образование и квалификация.

Противоречиво е развитието на трудовата заетост на българите като *гастарбайтери*. Това са *работещи специалисти (на възраст до 40 г.) в международни фирми, съвместни предприятия* и др., които имат право да осъществяват трудова дейност в Германия една или една и половина години с цел повишаване на квалификацията си, което е от взаимен интерес за двете страни. Възнагражденията са по немски тарифи и социалното осигуряване е в Германия, но при квота от 1000 души изпълнението е под 50%.

За целите на нашето изследване интерес представляват някои специфични данни за бизнес и трудова заетост на български граждани в Германия.

Според данните от Таблица № 8 става дума за българи, придобили право на дългосрочно пребиваване в Германия, тъй като осъществяват дейност от особено голямо икономическо значение за страната или от особено значение за някой регион в Германия: първоначалното изискване (от 01.01.2005 г.) е за инвестиране на минимум 1 млн. Евро и за осигуряване на 10 работни места, което впоследствие (от 01.08.2007 г.) е намалено съответно до 0.5 млн. Евро инвестиции и 5 работни места.

България със 139 инвеститори, от които 50 жени, е на 8 място сред представените в Германия нации, след Китай (984), САЩ (729), Япония

Таблица 8. *Български граждани със самостоятелен бизнес в Германия*

народност/ години	преди 2005 г.	2005 г.	2006 г.	Общо	от тях: жени
Българи	94	23	22	139	50
%	3.6	3.1	3.4	3.5	4.1
всички чужденци	2 599	732	642	3 973	1 232

Източник: Federal Ministry of Interior, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, <http://www.bmi.bund.de>

(270), Руската Федерация (214), Турция (178), Корея (161), Канада (154). Само Китай, САЩ, Япония и Руската Федерация са с повече на брой бизнесдами в сравнение с България.

Таблица 9. *Българи, получили право да се заселят в Германия като висококвалифицирани специалисти*

народност/ години	преди 2005 г.	2005 г.	2006 г.	Общо	от тях: жени
Българи	29	0	2	31	10
%	3.0		2.5	2.8	2.9
всички чужденци	972	71	80	1 123	347

Източник: Federal Ministry of Interior, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, <http://www.bmi.bund.de>

Данните от Таблица № 9 се отнасят за български граждани, определени като висококвалифицирани специалисти – учени, научни сътрудници и преподаватели, които имат предложено място за работа в Германия и с доходите, които получават могат да живеят без социална помощ от страна на държавата. Като такива са оценени **31 българи**, от които **една трета жени**. От представените в Германия нации българите са на **9 място** след Турция (185), Руската Федерация (142), САЩ (138), Румъния (65), Сърбия и Черна гора (55), Китай (43), Индия (40), Хърватия (37). Определено може да забележим „вливане на мозъци” от бившите социалистически страни в Германия – **30%** от всички висококвалифицирани специалисти с такъв статут са Източна Европа, а **10%** от всички представители в Германия на бившата социалистическа наука и висше образование са българи.

Българите отново са сред най-силно представените нации в Германия – на **8 място**, след Индия (5740), Русия, Белорус, Украйна и Прибалтийските републики, взети заедно, (2033), Румъния (1144), Чехия и Словакия

Таблица 10. *Българи, получили работни визи за Германия като ИТ-специалисти за периода 01.08.2000 г. – 31.12.2004 г.*

Народност	общо	мъже	жени	от чужбина	от немски ВУЗ
българи	469	373 (80%)	96 (20%)	380	89
%	2.6			2.5	3.1
всички чужденци	17 931	15 773	2 158	15 067	2 864

Източник: Federal Ministry of Interior, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, <http://www.bmi.bund.de>

(1031), страните от бивша Югославия (823), Унгария (553), Алжир, Мароко и Тунис (516). Като изключим Индия, Алжир, Мароко и Тунис, чиито представители в голямата си част имат не само икономически, но може би и политически интерес да живеят и работят в Европа, основната част от ИТ-специалистите в Германия са привлечени от бившите социалистически страни – 35%. Сред тях съществен принос имат българските ИТ-специалисти, само една четвърт от които са завършили висшето си образование в Германия. За обучението и професионалното развитие на останалите три четвърти е плащала българската държава. Но тя не е в състояние да им осигури немски доходи и немски стандарт на живот. Минималният доход, който немските работодатели е трябвало да гарантират на чуждестранните ИТ-специалисти чрез 5-годишен трудов договор, е 50 000 Евро годишно.

С нормативно решение след 01.01.2005 г. всички тези специалисти могат да останат дългосрочно или безсрочно като работещи в ИТ-сектора на Германия при взаимноизгодни условия, т.е., ако им се предложи от немски работодател работно място по специалността, ако ИТ-специалистите са съгласни с условията на труд и с възнаграждението, ако те имат достатъчно средства за живот и пребиваване в Германия, без да е необходимо да получават социални помощи или други социални обезщетения като безработни. За съжаление няма данни колко от българските ИТ-специалисти са се възползвали от тази възможност.

Кои са възможните причини и обяснения за сегашното състояние и структура на българската имиграция в Германия:

➤ Потенциалните имигранти от български произход в Германия са изчаквали т.н. „отваряне на границите”, т.е. по-благоприятни от юридическа и от икономическа гледна точка условия за имигриране в Германия: по семейни причини, с цел трудова заетост, с цел обучение, или за съвместяване на последните две дейности;

➤ Българките са по-адаптивни към условията на живот и труд в Германия и по-лесно от мъжете предприемат стъпки към съжителство или създаване на семейство в Германия;

➤ Отливът на мигранти от Германия след 2003 г. би могъл да се

обясни с предпочитания за имигриране в новите страни-членки на общността или с по-достъпните и изгодни условия на труд и пребиваване в страните от Южна Европа – Гърция, Испания, Португалия, Италия, както и в страни от други континенти – Канада, САЩ, Австралия, Нова Зеландия и др.

През последните години и особено след 2000 г. сравнително намалява броят на българите, които се установяват постоянно в Германия. Повечето от тях отиват като сезонни работници и след извършването на определени дейности в нискоквалифицираните сектори на германската икономика се връщат в България. Някои от тези сезонни мигранти остават и за по-дълъг период от време като мигрират временно и в трети държави.

В кои области се наемат българските работници? Сезонните работници от България, а и от Централна и Източна Европа обикновено се наемат в селското стопанство, горско стопанство, хотелиерство, ресторантьорство или друга временна работа. Следва да се подчертае, че освен наемането на работници от България и други държави от Централна и Източна Европа, в Германия се организират квалификационни програми за млади хора от този регион с продължение на 18 месеца, като годишно се обучават от 3 000 до 6 000 участници. Немски работодатели и обществени институции проявяват интерес към квалифицирани медицински сестри за болници и други болнични заведения, към хора, за които не важи ограничението за наемане на работна сила, като научни работници, изпълнителски и управленски кадри, учители на чужди езици, артисти, модели, професионални атлети и треньори. Особено търсени са чужденци под 25 години, които могат да гледат деца повече от една година, както и студенти, които могат да работят през почивните дни. Българите, които искат трайно да се установят в Германия, вкл. и студентите, завършват квалификационни курсове, за да получат по-висока квалификация и да си намерят по-лесно работа.

Друга форма на заетост на емигрантите с цел установяване и дълготрайно пребиваване в друга обществено-икономическа и културна среда е създаването на собствени предприятия.

В Германия нараства значението на т.нар. „етническа икономика“. Действителният брой, мотивите и проблемите на предприемачите-чужденци в Германия са обект на изследване от Федералните германски власти. Като най-важен резултат може да се посочи, че броят на емигрантите, станали самостоятелни предприемачи в Германия, нараства значително през последните 15 години. През този период, например, броят на предприемачите от турски произход се е удвоил, както и този на италианските предприемачи.

През 2003 г. броят на предприемачите от чужд произход в Германия е 285 000. От 1990 г. насам увеличаването на техния брой е почти 65%. Чуждестранните предприемачи в Германия разкриват работни места главно за

собствената си етническа група, но това все пак облекчава пазара на работната сила. Именно сред етническите групи, например сред турците и италианците в Германия, безработицата е особено висока. Предприятията в Германия, създадени от чужди предприемачи, разкриват близо един милион работни места. Това са 3% от всички работни места във Федералната република. Показателно за етническата икономика е концентрацията в ресторантьорството и хотелиерския бранш.

Какви са подбудите емигрантът да създаде самостоятелно предприятие? От една страна, той намира изход от безработицата, от друга страна, това е «въпрос на мотивация – желанието сам да си бъдеш началник.» Етническата икономика е всъщност интеграционен фактор. Съгласно това виждане, когато германските търговци на дребно биват изместени от големите търговски вериги, в много случаи чуждите предприемачи отварят свои малки магазини. Те запълват създалата се пазарна ниша. Немаловажен аспект е и интеграцията на това население, която се появява с тази дребна търговия. Малките магазини и ресторанти със собственици емигранти в Германия, се превръщат в средище на различни култури и допринасят за мирното съжителство между чужденци и германци. Иначе казано, собственикът с право може да твърди, че като емигрант има шансове да се утвърди в обществото и чрез предприемаческата си дейност. Поощрява се интеграцията и се укрепва социалната роля на емигрантите, от което се възползват българите от турски произход и българите–мохамедани. Те обикновено пребивават в агломерации с компактно турско население и са наемани от работодатели турци, които имат свой малък бизнес. Българските емигранти от турски произход работят в малки турски ресторанти и на практика не излизат от този кръг. Те живеят в Германия, но в действителност не се възползват от възможността да възприемат друга култура и/или да се приобщят към германската нация, която през последните години е доста по-отворена. Някои от тези български трудови емигранти, обаче проявяват желание да излязат от този затворен етнически кръг на работа и местоживеене, като насочват децата си към училище и дори към университетско образование.

Отношението към емигрантите се определя от степента на тяхната интегрираност в обществата, сред които живеят. Интегрирането на българите с турски произход и изповядващите мюсюлманска религия към германския начин на живот, към немската култура и ценности протича по начин, сходен с интегрирането на турските емигрантски групи в Германия. Независимо от този факт налице са и някои различия в поведението на българите от турски произход поради въздействието на някои дългосрочно действащи фактори, а именно:

➤ Те идват от държава с различни от Турция културни и традиционни особености. Независимо от влиянието на семейната и етническа среда, тези емигранти могат да имат друго поведение и стремеж за бъдещо раз-

витие.

➤ Поведението и по-нататъшното им развитие е обусловено от равнището на тяхното образование, от способността им да контактуват адекватно в непознатата за тях държава.

В тази група от български емигранти е особено изразена силата на религията и те не могат да излязат от тази среда, ако се намират на пониско образователно и квалификационно равнище. Не може да се твърди със сигурност какво е тяхното отношение към германското общество, култура, начин на живот.²⁶ Този показател е решаващ при изследване на качеството на интегрираност на малцинствата и е определящ при търсене на политически решения вътре във всяка европейска страна, вкл. и в Германия.²⁷

Именно качеството на интегрираност определя отношението на мнозинството към имигрантите. Такива данни се съдържат в друго изследване,²⁸ което обхваща САЩ, Франция, Великобритания, Испания, Италия и Германия. Отношението на местното население към емигрантите не е еднозначно, но на практика нараства отрицателното им отношение, особено към нелегално пребиваващите емигранти, а и тези от ромски произход. Изводът е, че „едно значително мнозинство англичани (67%), и 55% от германците и италианците смятат, че в съответните страни пребивават „прекалено много“ имигранти. Тази пропорция намалява в Испания, където 45% от анкетираните говорят за несъразмерния брой имигранти, установили се на Иберийския полуостров. При французите процентът е 32% – и по този показател те се доближават до отношението на американците към техните имигранти. ***Германците смятат, че емигрантите общо взето не са добре интегрирани в тяхното общество и това говори за качеството на интегриране на легалните имигранти.***

Освен това в години на икономически застой и по специално в отраслите, при които чуждестранната и местна работна сила могат лесно да се заменят една с друга, наемането на имигранти е съпроводено с нарастваща безработица сред родените в Германия работници с чуждестранен произ-

²⁶ Така например, в множество изследвания, свързани с интеграцията на мюсюлманите, проведени в САЩ през последните години, се очертава, че американските мюсюлмани имат позитивно отношение към обществото, в което живеят. В същото време 53% от анкетираните смятат, че след 11 септември е станало по-трудно да бъдеш мюсюлманин в Америка, отколкото преди атаката на кулите-близнаци. За отбелязване е, че 47% от анкетираните мюсюлмани, живеещи в САЩ, определят себе си първо като мюсюлмани и след това като американски граждани. Във Великобритания самоопределянето обаче е различно – за 81% от тях на първо място в личната им идентификация е поставена принадлежността към мюсюлманската общност и след това британското им гражданство.

²⁷ В един от последните доклади на Европейската комисия срещу расизма и нетолерантността е изразена загриженост относно засилването на настроенията срещу мюсюлманите и увеличаването на проявите на антисемитизъм във все повече европейски държави.

²⁸ International Herald Tribune, 25 of May 2008.

ход. Липсата на гъвкав пазар на труда в почти всички европейски страни означава, че парадоксално новите имигрантски потоци съществуват едновременно с ниско участие на работната сила, с недостиг на работна сила и с безработица. Това налага политиките за миграция да се съобразяват, освен със социалните, етнически и религиозни фактори, и със значителните изменения в икономически план, главно с различията на пазара на труда, които се увеличават още повече след двете разширения на ЕС.²⁹

От една страна, емигрантите допринасят за увеличаването числеността на населението и спомагат за преодоляване на недостига на работна сила на пазара на труда, което допринася за икономическия растеж и конкурентоспособността. А от друга, се създават напрежения на пазара на труда и има опасения, че нискоквалифицираните работници с чуждестранен произход, дори и родени в Германия, не са в състояние да си намерят подходяща работа при новите изисквания на икономиката.

Българските емигранти, които от години живеят в Германия и които имат високо образование, работят главно като лекари, адвокати, артисти, художници и т.н. Значителни са представителите на тези професии в градове като Берлин и Мюнхен. Младите българи, които са решили завинаги да изберат Германия като своя втора родина, са високо образовани. Работят в сферата на банките и финансите, туристически услуги и в областта на информационните технологии. Характерна черта за българите е, че дори първоначално да не знаят немски език, те много бързо се ориентират и започват да посещават квалификационни курсове, които, както беше споменато, се организират в Германия за емигрантите от Централна и Източна Европа. Те бързо научават немски език и благодарение на своята предприемчивост бързо се адаптират към германския начин на живот. За полесната им адаптация допринася и фактът, че тяхната ценностна система не се различава особено от тази на германците, така че те съумяват в повечето от случаите да реализират семейните си и професионални цели.

Пример за такова развитие е жизнения път на една българска емигрантка Н.К., която идва в Германия след 1989 г. с желанието да посети други държави, да опознае друга култура. Решава да остане в Германия и след известен период учредява фирма за преводи. Към момента тази българска емигрантка управлява мрежа от над 10 000 сътрудници на свободна практика в цял свят.

Както проличава от таблица 11, българската емиграция в Германия нараства след 1989 г. и сравнително се стабилизира до определени равнища към 2000 г. След този период се забелязва тенденция по-скоро към сезонна, отколкото към постоянна миграция и това е свързано с временната мобилност на българската трудова миграция главно на нискоквалифицирана работна ръка. Сред емигрантите българи не се забелязва значителен сти-

²⁹ Louka T. Katseli is Professor of Economics at Athens University and Director of the OECD Development Centre (www.oecd.org/dev).

Таблица 11. *Обобщени факти и цифри относно главните тенденции на българската емиграция в Германия*

Първи период 1945–1989	Втори период 1989–2000	Трети период 2000 – до сега
Потоци от български емигранти в България		
Българските емигранти в Германия напускат България главно по политически и семейни причини. Този поток иска да учи и после да се установи в бившата ГДР	След 1989 г. засилен приток на българска трудова миграция в Германия поради разпадането на централно планираната икономика.	След 2000 г. структурата на българските мигранти се променя: увеличаване на сезонните работници и на студентите, които съставляват 25–30% от всички българи в Германия.
Натрупване на емигранти		
До 1989 г. в Източна Германия се установяват 5000 българи или 2.6% от всички чужденци в бившата ГДР. В Западната част на Германия (бившата Федерална Република Германия) по това време законно пребивават 5670 българи.	След 1990 г. броят на българите в Германия бързо нараства. През 1992 г. техният брой възлиза на 59 094 души. През 1998 г. числото им намалява до 31 564 души.	През 2007 г. броят на българските емигранти възлиза на 46 818 души или едва 0.64% от общото чуждестранно население в Германия. Не се взимат предвид нелегалните емигранти.
Равнище на образование		
Не е по-различно от родените в бившата ГДР и са специализирани в технологии, медицина, изкуство, закон, икономика.	Високо – за студенти, учили в Германия и останали там постоянно. Средно – за емигранти със средно специално образование. Ниско образование в сравнение с тези, които са родени в Германия и се отнася за хора, които извършват неспециализирана работа и идват от сравнително пониски социални слоеве.	Високо – за студенти, учили в Германия и останали там постоянно. Средно – за емигранти със средно специално образование. Ниско образование в сравнение с тези, които са родени в Германия и се отнася за хора, които извършват неспециализирана работа и идват от сравнително пониски социални слоеве.
Умения		
Разнообразни в зависимост от образователния ценз на емигрантите. В Западна Германия българските емигранти имат легален емигрантски статус. Те не са „гастарбайтери“ защото няма споразумение за движение на работна сила между ФРГ и България.	Уменията отново съответстват на нивото на образование. Високи за хора с образование, подобно на германското висше и средно образование. Неквалифицираната работна ръка е с ограничени умения и вероятно по-трудно се интегрира в германското общество, както и по-бавно придобива нови знания.	Високи за хора с образование, подобно на германското висше и средно образование. Неквалифицираната работна ръка притежава ограничени умения и вероятно по-трудно се интегрира в германското общество, както и по-бавно придобива нови знания.
Предприемачество		
В Западна Германия се настаняват постоянно журналисти, художници, артисти, адвокати, лекари и други хора с високо образование и свободни професии.	Не се отбелязва значителна инициатива за създаване на малки и средни предприятия по подобие на гръцките и турски емигранти, с изключение на някои български емигранти от турски произход, които са ангажирани в етнически ориентирани бизнесдейности.	В Германия са регистрирани 139 български емигранти, които са в групата на значителни инвеститори, като 50% от тях са жени. Българските специалисти, които работят като компютърни специалисти, възлизат на 2.6% от общо всички чуждестранни специалисти в Обединена Германия.

мул за създаване на малки и средни предприятия, които са начин за оцеляване на турските и гръцките емигранти, например. Отварянето на фирми от български емигранти им дава възможност много бързо бизнесът им да се развие и да се разрасне.

Българската емигрантска група в Германия е сравнително много по-малка от тези на Гърция, Турция, бивша Югославия, Италия и други, но тя е доста сложна по-структура и няма хомогенен характер. Тя е много малка част сред многокултурното и многообразно общество в Германия. Официално регистрираните емигранти са около 40 хиляди, но този брой не е фиксиран. В сравнение с широките етнически групи от турци, гърци, италианци, които оказват осезаемо влияние върху културата и многообразието в Германия, както и върху цялостната социална и политическа среда в германските градове, българската емигрантска общност има много скромно влияние, но то е високо ценено сред германските културни и високо образовани кръгове. По-голямата част от българите са емигранти от първо поколение и именно те се опитват да опазват своите етнически характерни черти, език, културни ценности, но правят и усилия да се адаптират по-бързо към обществената, културна и икономическа среда в Германия. Българските емигранти имат слаба връзка с емигранти в Германия, които идват от държави извън Европа. В общи линии те поддържат контакти със сърби и емигранти от бившите социалистически страни.

3.3 Някои перспективи, които могат да привлекат нови висококвалифицирани български емигранти в Германия

Липсата на експерти в редица сфери на икономиката на Германия обуславя приемането от Бундестага на закон, чието основно предназначение е да се привличат висококвалифицирани специалисти, между които и българи.³⁰

Законът предполага и улесняването на започване на работа за българските студенти, които представляват втората по големина група студенти в Германия. За тях отпада изискването да се прави проверка, дали в самата Германия няма някой по-подходящ от тях за дадено работното място. (Проверката за вероятността някой в Германия да отговаря на изискванията за заемане на съответното работно място остава в сила за кандидатите от трети страни.) Също така са предвидени подобрения в статута на живеещите в Германия млади чужденци без осигурено разрешение за пребиваване, които завършват образованието си във Федералната република Германия. Тези от тях, които са добре интегрирани в страната и са завършили професионално или средно образование, ще получат разрешително за пре-

³⁰ Основното в закона е намалението на границата на минималните доходи. Предполага се, че висококвалифицираните работници ще се съгласят да получават по 63 600 евро годишно, за да получат безсрочно разрешение за пребиваване, а не 86 400, колкото бе досегашната бариера. (Измененията трябва да бъдат одобрени и от Бундесрата, който иска и още по-голямо снижаване на границата – до 53 400 евро.)

биваване „с цел заетост” и при определени условия ще могат да се ползват и от социалните услуги. Подобно разрешение получават и абсолвентите, които в продължение на две години са работили по специалността си, както и специалистите с тригодишен трудов стаж в сфера, която изисква поне толкова продължително обучение. Предпоставката за това ще е поддържането на договорни отношения с работодателя. Тези изменения в закона, уреждащ трудовите правоотношения на емигрантите на практика задържа завършилите български студенти в Германия и им дава работни места и легален статус, което е ясен индикатор за дългосрочното, респ. постоянното им оставане в Германия. Това се отнася главно за високоспециализирани специалисти като лекари и компютърни специалисти.

Измененията в германската миграционна политика, насочена към привличане на специалисти от новите страни–членки на ЕС, се отнасят и до облекчения при формалното признаване на получените извън страната квалификации. Част от измененията е и това, че за брачните партньори на висококвалифицираните специалисти от чужбина няма да важи изискването да могат да докажат знания по немски език преди пристигането си. Ограниченията за работа в Германия за нискоквалифицирани работници остават в сила до края на 2011 г. Очевидно процесът на «изтичане на мозъци» от България ще продължи.

4. Заключение

Общ извод: основната част от съвременната българска емиграция в Германия е *краткосрочна и по икономически причини*, не е свързана с предишни традиции, нито с цел търсене на убежище или по политически причини, макар нестабилното политическо положение в България през първите години на прехода да е оказало влияние за нейното абсолютно и относително нарастване. Групите от български емигранти след 50-те години на 20 век имат различна история. Българите заминават за бившата ГДР с цел получаване на образование или за да работят. Българските емигранти в бившата ФРГ пребивават там по политически и/или семейни причини.

Структурата на българската миграция в Германия след 90-те години на 20 век има различен състав и характерни особености. Едната част от българските емигранти във Федерална Република Германия са вероятно бивши студенти, които по едни или друг начин са се интегрирали в икономическия и социален живот на Германия. Други са представители на трудовата миграция, които търсят по-добър живот в държава с висок стандарт и добра социална политика. Трета група български емигранти в Германия са такива, които са съгласни да работят какъвто и да е вид работа. (Българските и румънските емигранти са известни с факта, че се съгласяват да работят черна работа, отказвана от емигранти от друг произход). Те не проявяват желание да се интегрират в немското общество, независимо от факта колко време живеят в Германия. Новите български емигранти се възползват от възможността на отворените граници и от сравнително по-

лесно преодолимите правно-икономически условия за установяване и живот в Германия. Това са главно семейни причини, свързани с получаването на по-добра работа, по-добро образование и т.н. Българските жени се оказват дори по-приспособими към условията на живот и работа в Германия.

Основните подбуди за емигриране са с *цел следване в университет или висше учебно заведение*³¹ или с *цел временна трудова заетост*³², която само при определени взаимноизгодни условия за двете страни, може да се превърне в дългосрочна заетост или безсрочно пребиваване в Германия. В този контекст важна роля играят мрежите от социални взаимоотношения и контакти между имигрантите (семейни, приятелски, професионални, етнически), които съдействат за по-лесното и бързо адаптиране към условията на живот и труд в страната-приемник, но не са предпоставка за обособяване на дълготрайна общност на етническа или религиозна основа, още по-малко за нейното „капсулиране” в рамките на немската социално-културна среда.

„Масовата” миграция от България към Германия започва през 90-те години и има съществена разлика между мрежите и миграционните канали на българите преди 1989 г. и след това. Има разлика и в техните интереси, контакти и поведение. Тези две общности често са си чужди. „Новата” миграция към Германия достига по-големи размери благодарение на по-добрата информираност за излизане в чужбина, на посредническата дейност на институции и фирми, на по-добрите транспортни връзки и на легалните условия за труд в Германия. Но тя е и по-мобилна и лесно може да се превърне в „обратна” или „циркулираща” между двете страни, в зависимост от променящите се социално-икономически условия за осигуряване на по-високи доходи и по-добър жизнен стандарт.

След 1990 г. българските граждани могат да напускат безпрепятствено България. След демократичните промени придвижването на българите в чужбина се ограничава единствено от миграционните политики на приемащите страни, които налагат своя визов режим. Влошената икономическа обстановка в страната през периода на прехода създава предпоставка за пораждането на явление, известно като „изтичане на мозъци”. Емиграцията на млади хора се определя в България като загуба на ценен социален и икономически ресурс. На практика обаче българската държава няма средства, с които да ограничи емиграционните тенденции сред своите граждани.

Миграцията на добре образованите и квалифицирани българи е действително сериозен проблем, но той може да се интерпретира по различни

³¹ Крайната цел е получаване на „конвертируема” диплома и шанс за по-добра професионална реализация със съответните по-добри доходи;

³² Краткосрочната трудова заетост е за предпочитане пред дългосрочната, защото за кратък период от време могат да се заработят добри финансови средства, с които да се обезпечи живота на трудовете мигранти и на техните семейства в България, където стандартът е по-нисък от този в Германия

начини. От гледна точка на националните инвестиции в създаването на „човешки“ капитал и тяхната възвращаемост българската национална икономика определено губи от „капиталовия трансфер“ към западноевропейските страни. Ако държавата не е в състояние да формулира конкретни данъчни, социални и др. политики за стимулиране на частните инвестиции и за откриване на добре платени работни места за високо квалифицираните си специалисти, ако тя не може да се утвърди като „социална пазарна икономика“ от европейски тип, то „битката“ за младите хора е предвидително загубена.

В контекста на глобализацията се свят обаче концепцията за „изтичането на мозъци“ следва да бъде преразгледана. Проблемът за възвращаемостта на инвестициите се превръща в проблем на световната икономика на знанието, където човешкият капитал е безспорен ресурс, чиято национална принадлежност не е определяща. Проблемът на отделните държави е да гарантира на своите граждани и институции достъп до световното знание и неговото използване, а не как да задържи човешкия капитал в рамките на своята национална икономика.

В Германия липсва единна етническа общност от български емигранти, както това е характерно за други големи етнически общности. Съществуват обаче редица културни центрове и организации, чиято цел е разпространяването на информация за живота на българските емигранти в Германия. Те помагат на българите да се адаптират сравнително по-лесно към икономическия, социалния и културния живот в страната.

Високообразованите български емигранти владеят немски език на много високо равнище и имат добра професионална квалификация, съобразно немските критерии, което е предпоставка за немски начин на живот и заплати, съответстващи на германския стандарт.

Обикновено високообразованите български емигранти, както и емигрантите от второ поколение работят в областта на новите информационни и комуникационни технологии, застрахователното и банковото дело. Редица български емигранти са юристи и лекари. Някои от емигрантите са артисти, журналисти или художници на свободна практика в големите градове на Германия, главно в Берлин. Някои от българските емигранти започват свой бизнес и някои от тях успяват да разширят своя бизнес. Освен в редки случаи, български емигранти не се насочват към отварянето на малък бизнес в областта на ресторантьорството, така както това е характерно за големите турски и гръцки общности в Германия.

Българските емигранти с ниска степен на образование и с по-ниска квалификация са готови да извършват черна работа и обикновено се трудят в строителството, ресторантьорството и хотелиерството като общи работници или като обслужващ персонал.

Независимо от факта, че българските емигранти са много малка част в сравнение с други големи емигрантски групи в Германия, общо взето те се интегрират добре в германското общество, като запазват обаче някои спе-

цифични характеристики, които ги разграничават от останалите. Присъствието им в Германия обогатява нейната мултикултурна и многообразна среда.

Литература

Bauer, T., G. Epstein, I. Gang, „What are migration networks?” *IZA discussion paper* 2000. No.200.

Bauer, T., K. Zimmermann, „Assessment of Possible Migration Pressure and its Labor Market Impact Following EU Enlargement to Central and Eastern Europe”. *IZA Research Report* 1999. No.3.

Boeri, T., H. Bruecker, „Eastern Enlargement and EU-Labour-Markets: Perceptions, Challenges and Opportunities”. *IZA Discussion Paper, 2001* No.256.

Borjas, J.P., „Economic research on the determinants of immigration: Lessons for the European Union”, *World Bank technical paper*, 1999. no.438.

Borjas, J.P., „The Economics of Immigration” *Journal of Economic Literature*, December, 1994. pp. 1667–1717.

Gurak, D., Fe Caces, „Migration networks and the shaping of migration systems”. In: Mary Kritz, Lin Lean Lim, and Hania Zlotnik (eds), *International Migration Systems: A Global Approach*. Oxford: Clarendon Press, 1992. pp. 150–176.

Kalchev, I., *International Migration of Population in Bulgaria*, Dunav Press, 2001.

Krasteva, A., „Post-communist Discovery of Immigration: the case of Bulgaria”, *South East Europe Review for Labour and Social Affairs (SEER)*, 2006. 2.

Mansoor, A., and B. Quillin, *Migration and Remittances: Eastern Europe and the Former Soviet Union*, 2007. Washington DC: The World Bank.

Mihailov, D. and all, „Family patterns and migration – national representative survey”, 2007. UNFPA.

Minkov, M., „La migration internationale en Bulgarie” *Revue Europeenne des Migrations Internationales*, 1994. 2.

Mintchev, V. and V. Boshnakov, „The Profile and Experience of Return Migrants: Empirical Evidence from Bulgaria”, *South East Europe Review for Labour and Social Affairs (SEER)*, 2006. 2.

Mintchev, V., I. Kaltchev, V. Goev, V. Boshnakov, „External Migration from Bulgaria at the Beginning of the XXI Century: Estimates of Potential Emigrants’ Attitudes and Profile”, *Economic Thought*, 2004. Yearbook XIX, Sofia: Institute of Economics at Bulgarian Academy of Sciences.

Straubhaar, T., „East–West Migration: Will it be a Problem?” *Intereconomics*, 2001. July/August.

„Migration Potential in Central and Eastern Europe: 2001–2002 Review”, International Organization for Migration, 2002. Geneva.

„Territorial mobility of population”. *Population and Housing Census 2001*. 2002. v.6. no.3. Sofia: National Statistical Institute.

Bagatelas, William and Jana Kubicova, Bulgarian emigration – a closer look, *South–East Europe Review*, 2003. 4. p.27–36

Gächter, August, The Ambiguities of Emigration: Bulgaria since 1988. *International Migration Papers* 39. 2002. Geneva: ILO, S. 29–35

Gruner–Domic, Sandra (1999): Beschäftigung statt Ausbildung. Ausländische Arbeiter und Arbeiterinnen in der DDR (1961–1989), *Jan Motte/ Reiner Ohliger/ Anne von Oswald (Hg.), 50 Jahre Bundesrepublik – 50 Einwanderung. Nachkriegsgeschichte als Migrationsgeschichte*, Frankfurt a.M./New York, S. 215–240

Federal Ministry of Interior (BMI) (Hg.), (2001. 2003. 2005. 2006): Migrationsbericht des Bundesamtes für Migration und Flüchtlinge im Auftrag der Bundesregierung, <http://www.bmi.bund.de>

Bundesagentur für Arbeit, (1999–2007): Beschäftigungstatistik, <http://statistik.arbeitsagentur.de>

Bundesagentur für Arbeit, (1999–2007): Geringfügig entlohnte Beschäftigte in Deutschland, <http://statistik.arbeitsagentur.de>

Federal Statistics Office of Germany, (2007): Bevölkerung und Erwerbstätigkeit, Einbürgerungen, <http://www.destatis.de>

Federal Statistics Office of Germany, (2007): Bildung und Kultur, <http://www.destatis.de>

Federal Statistics Office of German, (2008): Bevölkerung und Erwerbstätigkeit, Ausländische Bevölkerung, <http://www.destatis.de>

Federal Statistics Office of Germany, (2007): Lange Reihe ab 1952–2006. Herkunft–Ziel, Personen insgesamt, <http://www.destatis.de>

Federal Statistics Office of Germany, (2007): Lange Reihe ab 1952–2006. Herkunft–Ziel, Nichtdeutsche insgesamt, <http://www.destatis.de>

Federal Statistics Office of Germany, (1981. 1985. 1999. 2006): Lange Reihe, Ausländer nach Staatsangehörigkeiten, <http://www.destatis.de>

Wirtschaft und Statistik, (1990): Ausländer in der DDR 1989 nach Nationalitäten, H.8. S. 544

<http://www.zaedno.de>

<http://ideli>

Liàkova, Marina, The hybrid life–world of the Bulgarian students in Germany, in: *Critique & Humanism*, 25, 2008.

Mancheva, Mila, Labour migration of Bulgarian Turks to Germany. Co–ethnic migrant networks and cultures, in: *Critique & Humanism*, no 25. 2008

Sultanova Raliza, Bulgarian as asylum-seekers, In: Figures of the refugees, Ed. By Anna Krasteva, Series of migration and refugees studies, New Bulgarian University, 2006. p. 151–178

Constant A., Kahanec M, Zimmermann K, Attitudes Towards Immigrants, Other Integration Barriers, and Their Veracity, DIW Berlin, Discussion Paper 812. August 2008.

Brettfeld K., Wetzels P., Muslims in Germany: Integration, barriers to integration, religion and attitudes towards democracy. The rule of Law, and politically/religiously motivated violence, University of Hamburg, Faculty of Law, Institute of Criminal law, Research paper sponsored by the Ministry of Interior (BMI)

Изследване на правата на мигрантите в България, Доклад на Български хелзинкски комитет, ноември 2006 г.

Кръстева, А. (2005). „Българският имиграционен феномен”. В *Имиграцията в България*, ред. А. Кръстева. София: ИМИР.

Национална стратегия на Република България по миграция и интеграция (2008-2015)

НСИ, Население и демографски процеси в София, 2008 г.;

Дирекция „Миграции”, МВР (2007 г.);

Employment and working conditions of migrant workers – Bulgaria

<http://www.eurofound.europa.eu/ewco/studies/tn0701038s/bg0701039q.htm>

ИКОНОМИЧЕСКА ИМИГРАЦИЯ И НАЦИОНАЛНА ИДЕНТИЧНОСТ¹

1. Имиграцията – новите рискове и предизвикателства пред България и ЕС

След края на Студената война Европа се изправя пред нови предизвикателства, сред които е и интензифицирането на миграционните потоци на континента. Европейският Съвет отново подчертава значението на този проблем в свое заключение от декември 2006 година, насочвайки вниманието към предизвикателствата и промените, с които той е свързан². Доскоро България и Европейският съюз (ЕС) проблематизират миграцията от две различни перспективи. За ЕС като основен проблем се идентифицира масовото движение на хора от по-бедните страни от Източна Европа, Азия и Африка към страните от общността. За България ключово предизвикателство е големият емигрантски поток към Западна Европа, САЩ, Канада и други по-развити страни. След приемането на България в ЕС националната гледна точка към миграцията все повече ще се доближава до общоевропейската. Предизвикателствата пред ЕС по отношение на миграцията вчера, ще бъдат и български проблеми утре, за което дори днес вече има първоначални индикации.

В този контекст тук се очертават няколко аспекта на миграционните процеси:

Първо, рисковете и предизвикателствата пред европейските страни, генерирани от легалната и нелегалната имиграция.

Второ, връзката на миграционните процеси с проблемите на националната идентичност.

Трето, някои емпирични измерения и характеристики на имиграцията и имигрантските общности в България, свързани с проблемите на идентичността.

Четвърто, импликации за политиките в областта на миграцията и спрямо имигрантските общности.

1.1. Легална и нелегална имиграция

Според една често използвана дефиниция (виж напр. Калчев, 2001), съобразена със стандартите на Организацията на обединените нации (ООН)

¹ Настоящата публикация е подготвена в рамките на проекта „Икономическа имиграция в България и националната идентичност”, одобрен от МОН в конкурса на Националния научен фонд за 2007 г.

² Brussels European Council, Presidency Conclusions – 14/15, December 2006, стр. 6

и Международната организация по труда (МОТ), като „имигранти” се определят лицата, които пристигат в чужда страна с намерение да останат и живеят в нея повече от една година. Разграничават се две основни категории имигранти – легални и нелегални. Легалната имиграция е законово регулирана и системно наблюдавана от овластените национални институции. Обикновено се разграничават няколко категории легални имигранти (виж напр. Office of the UNHCR, 2000):

- Постоянно пребиваващи (те имат легално разрешение за пребиваване и често са придружавани от своите семейства);
- Дългосрочно пребиваващи (работници със срочни договори за работа в страната, служители в международни организации и мултинационални компании, военен персонал, учени, студенти и др.);
- Бежанци (лица, които се нуждаят от международна защита, чийто статут се определя от международни и регионални споразумения; жертви на социални и военни конфликти или на природни катастрофи и др).

Мотивите за узаконяване на имиграцията са главно икономически и хуманитарни (вкл. съединяване на разделени семейства). Легалните имигранти извършват работа с редовно издадено разрешение, упражняват легитимен бизнес или са икономически неактивни (учащи, домакини, пенсионери, безработни). Легалната имиграция също поражда обществени и икономически проблеми, свързани най-вече с критериите и мащабите, в които тя се осъществява; с напрежението, което предизвиква на трудовия пазар и в данъчно-осигурителната система на приемащата страна; с риска от възникване на етно-религиозни конфликти. Основните предизвикателства обаче, са свързани с нелегалната имиграция. Като нелегални имигранти се определят няколко категории чужди граждани (виж напр. Jahn A., Straubhaar T., 1998):

1. Влизащи в дадена страна нелегално;
2. Влизащи в страната легално, но пребиваващи нелегално в нея;
3. Влизащи и пребиваващи легално, но работещи нелегално.

В някои случаи е възможно имигранти да са влезли, да пребивават или да работят законно, но да загубят това право в резултат на политически и/или административни промени, свързани с условията за предоставяне на разрешение за пребиваване или работа в страната. Нелегално влезлите и пребиваващи в страната имигранти като правило се включват в „скритата” икономика, заетостта им е нерегистрирана и много често тяхното незаконно пребиваване/работа се осигуряват с помощта на корупционни практики. Легално пребиваващите имигранти също могат да упражняват нелегална и/или нерегистрирана икономическа дейност – работа, която се извършва без разрешение, не е декларирана или е забранена от закона.

Важно е да се направи и още едно разграничение – между доброволните нелегални имигранти и жертвите на трафик на хора. В първия случай имиграцията е личен избор, мотивиран преди всичко от икономически съображения, а във втория е принудителен акт, най-вече резултат на прес-

тъпна дейност. Създаваните от организирани престъпни групи канали за трафик на хора с цел сексуална или трудова експлоатация се превръщат в сериозен социален проблем за ЕС. Съществуват и основания да се счита, че някои имигрантски групи в България също са свързани с канали за трафик на хора.

1.2. Имиграцията – рискове и предизвикателства

Имиграцията не е ново явление за Европа като съществуват дългогодишни традиции и практики на съвместно съжителство с големи имигрантски общности в страни като Германия, Франция, Великобритания, Италия, Белгия и др. В контекста на глобализацията и европейската интеграция обаче, миграцията се превръща в ключов политически, икономически и социален проблем. От една страна, самите мащаби на миграционните процеси отправят предизвикателства към европейските правителства и институции поради своя интензитет и непредвидени структурни трансформации. За по-малко от 40 години (1965-2000 г.) броят на мигрантите в световен мащаб се е удвоил – от 75 до 150 млн.. Очаква се през настоящото десетилетие вълната от мигранти да нарасне почти двойно. Европейският Съюз се оформя като нов глобален притегателен център наред с традиционните имигрантски дестинации като САЩ, Австралия, Канада и др. Мигрантските движения от изток към запад и от юг към север оформят мощни потоци, които изменят традиционните трудови пазари, реакциите на приемащите и изпращащите държави, поведението на бизнеса и социалните партньори, структурата и дейността на специализираните институции.

От друга страна, поставяният доскоро акцент върху социално-икономическите измерения на имиграцията се допълва от глобалните рискове за сигурността – тероризъм, организирана престъпност, трафик на хора, оръжие, наркотици и т.н. Граждани и представители на политическите среди в ЕС изразяват нарастваща тревога и за запазването на културната идентичност, стабилността на икономическия и правовия ред, съхраняването на ценностите на демокрацията и законността.

В този контекст, през последните две десетилетия рисковете и предизвикателствата на интензивната международна миграция все повече се придвижват от периферията към централното ядро на изследователската проблематика на икономисти, социолози, политолози, статистици, демографи, антрополози и други представители на широк кръг научни области. Идентифицират се няколко основни зони, свързани с процесите както на легалната, така и главно на нелегалната имиграция, които се възприемат като проблемни и/или пораждат обществени страхове:

Първо, незаконното влизане в чужда страна създава рискове за сигурността на самите имигранти. Включването в престъпни канали за трафик на хора, незаконното пресичане на границата, използването на ненадеждни и опасни превозни средства, застрашава живота и здравето на имигран-

тите. Те често стават жертви на измами и насилие от страна на организирани престъпни групи, работещи и под прикритието на фиктивни фирми за наемане на работа.

Второ, правата на нелегално пребиваващите и работещите имигранти не са законово защитени. Те не могат да получат правна защита, при наемане на работа не се спазват разпоредбите на трудовото законодателство по отношение на заплащане, работно време, режим на труд и др. Имигрантите често работят при лоши условия, без да са социално и здравно осигурени.

Трето, легално пребиваващите, но нелегално работещи имигранти се възползват от различни национални програми за социално подпомагане, здравно обслужване, образование. Това понякога води до негативни реакции на местните граждани, които чрез събираните от тях данъци и осигуровки практически поемат значителна част от издръжката на тези имигранти.

Четвърто, голяма част от нелегалните имигранти работят в „скритата“ икономика. Тези имигранти не плащат данъци и осигуровки, понякога извършват забранени от закона дейности, при което се деформират правилата на легитимния пазарен ред. Формират се обществени нагласи към чужденците като нарушители на закона и морала, засилват се ксенофобските настроения и влиянието на крайно десни партии.

Пето, все по-често някои имигрантски среди в европейските страни се разглеждат и като участници в международни престъпни организации, с чиято помощ се извършва трансгранична престъпна дейност. Създаването на европейско пространство за свободно движение на хора, стоки и капитали в някои случаи се свързва и с по-лесното функциониране на международни канали за трафик на хора, контрабанда на оръжие, наркотици, акцизни стоки като алкохол и цигари, културни и исторически ценности и др.

Шесто, особено след атентатите в САЩ на 11 септември 2001 г., имигрантите започват да се възприемат като заплаха за националната сигурност и като потенциални участници в терористични структури. Тези опасения се подхранват и от данни, според които 2/3 от имигрантите в Европейския съюз през 90-те години на 20 в. са мюсюлмани предимно от Азия и Африка. В средата на 90-те години броят на имигрантите мюсюлмани в Европа възлиза на около 13 млн. души. Освен това, раждаемостта сред имигрантите е значително по-висока от средната за съответните европейски страни и се очаква те да бъдат основен източник на демографски растеж³.

1.3. Имиграция и динамика на националните идентичности

В този динамичен международен контекст се очертават и нови проблеми, свързани с националните идентичности. Три от тях заслужават специално внимание:

³ Eurostat, News Release: Population of the EU in 2000. No.86/2001; Eurostat, News Release: Faster Growth of EU Population in 2000. NO.4/2001

Първо, диверсификация на моделите на прехода, който извършват страните от Централна и Източна Европа.

Практически няма страна от региона на ЦИЕ, в която етническите, културните и политико-идеологическите измерения на националната идентичност да не са подложени на дебат и преразглеждане. В някои европейски региони се наблюдава процес на прекрояване на териториални граници между държавите и вътре в тях – между етнически обособените региони. Променят се моделите на държавно устройство. Засилва се ролята на етническите и културно-религиозните норми, чувства и символи.

Второ, страхове и бариери пред разширяването на ЕС

От една страна, в „стара“ Европа се породи вълна от етнонационализъм, която прекрои политическите/управленски модели на континента, отправяйки предизвикателства към традиционните политически и идеологически деления „ляво-дясно“. В западноевропейските общества, демонстрирали десетилетия наред толерантно отношение към чужденците и имигрантите, зачестиха проявите на ксенофобия и етноцентризъм. Тази тенденция засегна и отношението към новите мигранти от Централна и Източна Европа, а впоследствие се отрази негативно върху намеренията за постъпателно вълнообразно разширяване на европейската общност. Едно от обясненията на негативния вот срещу европейската конституция в Холандия и Франция експерти свързват с нежеланието за по-нататъшно разширяване на ЕС и растящите страхове и негативизъм спрямо източноевропейците и другите чужденци. От друга страна, в посткомунистическите общества началните позитивни нагласи към ЕС бяха последвани от нарастващ скептицизъм и дори в някои случаи – враждебност спрямо европейския интеграционен проект.

Трето, променящата се структура на транснационалната миграция

Първоначалните очаквания и прогнози сочеха, че над 15 млн. души от ЦИЕ ще емигрират към развитите страни, като повече от половината ще се преселят в западната част на континента. Реалната миграция „изток-запад“ е 3-4 пъти по-малка от очакваната, но въпреки това тя се превърна в един от водещите фактори за обновяване на стратегиите за евроинтеграция и за социалноикономическа стабилизация в страните от източния субрегион на континента. На свой ред новоприетите и очакващите реда си за членство в ЕС държави от ЦИЕ се сблъскват с нарастващ прилив от имигранти, идващи извън европейската общност.

Засега реакциите на тези нови реалности са по-скоро негативни сред населението на приемащите страни, амбивалентни и противоречиви сред местните политици от страните членки на ЕС. Страхът е емоционалният мотивиращ фактор на подобно поведение: гражданите на страните-дестинации на миграционните потоци се опасяват от конкурентна загуба на работни места и социални придобивки, което може да предизвика неконтролируемият наплив от чужденци; политиците се страхуват от загуба на елек-

торална подкрепа заради толерирането на имигрантите. В резултат от тези нагласи укрепват националистически идеологии, лансирани от нови екстремни движения и партии, предлагат се редица консервативни и ограничаващи имиграцията политически действия. Първите стъпки са укрепване на съществуващите имиграционни институции, създаване на нови законодателни ограничения, въвеждане на ригидни имиграционни режими, опити за транснационално регулиране на миграцията. Ефектът от тези мерки засега е трудно да бъде отчетен, но като цяло миграционният интензитет не е намалял. Променя се и териториално-структурната конфигурация на имигрантските потоци – тя се превръща в полулегална, етнически наситена и конструираща нов тип имигрантски общности.

Всичко това премества центъра на изследователския интерес към икономическите, политическите и социалните ефекти, породени от глобалната мобилност.

2. Емпирични измерения на имиграцията в България и проблемите на националната идентичност

Проблемът за реконструирането на българската нация върху основата на нова визия за нейната идентичност се вписва в дневния ред на модернизацията и европеизацията на обществените отношения. Засега във фокуса на обществения интерес са предимно отношенията между традиционните етноси в страната: български, турски и ромски. Подобно на други европейски държави, България също преживява период на трансформационни етнически и етнорелигиозни трусове. Първият от тях е свързан с т.нар. възродителен процес и последвалите го събития – съпротивата на българските граждани от турския етнос срещу насилствената смяна на имената и емигрантската вълна на мюсюлманите от България в Турция. Връщането на имената и легитимирането на партията Движение за права и свободи (ДПС) ограничиха временно огнището на етническото напрежение и дори бе лансирана политическата концепция за т.н. „български етнически модел”. През последните 3-4 години междуетническото напрежение отново се засилва, което поставя въпроса за опасността България да тръгне по пътя на етно-националистическите и религиозни конфликти.

Все по-актуална обаче става и темата за новите малцинствени/етнически групи, които се формират във всяка държава, след като имигрантските потоци преминават определена критична маса от постоянно и дълготрайно пребиваващи граждани. Този проблем е комплексен и има три основни измерения:

- демографско, породено от депопулацията на България;
- етно-социално, заради националната идентичност и интеграцията на имигрантите в местната среда;
- икономическо, свързано с намаляване на дефицита на работната сила и отстраняване на структурните диспропорции на българския трудов пазар.

2.1 Миграционната обстановка в България

Известна представа за броя и структурата на чуждите граждани в България дава Докладът за миграционната обстановка в Република България през 2006 г. (17). Броят на постоянно пребиваващите чужденци в България в края на 2006 г. е 55 684, които живеят предимно в големите градове и градските райони на страната. Най-голям брой имигранти, получили разрешения за постоянно пребиваване, са граждани на Турция (903), Русия (455), Украйна (228), Македония (213) и Китай (165).

Към 2006 г., разрешение за продължително пребиваване (до една година) са получили 14 694 чужденци, което е с 20% повече от предходната година. По страни на произход те са предимно от Македония (2 252), Турция (2 051), Великобритания (1 840), Русия (1 075), Гърция (697), САЩ (695), Украйна (571), Германия (452), Кипър (422), Италия (305) и др.

През 2006 г. в дирекция „Българско гражданство“ при Министерство на правосъдието са постъпили 14 468 заявления за придобиване на българско гражданство. През същата година 6628 лица са получили българско гражданство с указ на Вицепрезидента на Република България, което е със 781 повече от предходната година. Заявленията са подадени най-вече от граждани на Македония (8240), Молдова (2467), Сърбия (716), Израел (508), Украйна (506), Русия (439), Албания (421).

От 1993 г. до 31 декември 2006 г. са регистрирани 15 391 чужденци (вкл. 2688 деца) от 81 държави, които са потърсили убежище в България. През 2006 г. техният брой е бил 639, което е с 22% по-малко от 2005 г. Съгласно международните договорености, България е предоставила статут на бежанци на 1412 лица и хуманитарен статут на 3497 чужденци. Основната част от получените статут на бежанци са от Афганистан (581), Ирак (254), Иран (81), Сирия (55), Етиопия (55), Турция (44), Судан (32) и Конго (28). През 2006 г. страните-източници на бежанци също са предимно Афганистан, Ирак, Иран, Армения и страните от Северна и Централна Африка.

За съжаление няма изследвания, които да предоставят надеждни данни за нелегално пребиваващите и работещите в България чужди граждани. Оценките за броя на нелегалните имигранти в страната варира между 30 000 и 50 000. Броят на чужденците, на които са наложени административни мерки по Закона за чужденците нараства през 2006 г. Екстрадирани от страната са 220 лица (2% повече от 2005 г.), а съпроводени до границата са 996 души. В края на 2006 г. във всички 13 затвора в страната се намират 222 чужди граждани (около 2% от всички задържани).

Известна представа за интензитета на нелегалната имиграция дават и следните данни от Доклада за миграционната обстановка в Република България през 2005 г.⁴ При опит за нерегламентирано преминаване през ГКПП или нелегално през „зелената граница“ през 2004 г. са задържани 2

⁴ <http://www.evroportal.bg>

894 чужденци. Най-много са задържаните нарушители, направили опит да преминат българо-гръцката граница в посока Гърция. Органите за граничен контрол не са допуснали да излязат от страната 783 чужденци, което е с 21 на сто повече в сравнение с 2003 г. Основните причини са свързани с липса на необходими документи, наложено ограничение, изтекъл срок на валидност на паспорта и др. През 2004 г. за нарушение режима на влизане, пребиваване и напускане на България на 791 чужденци е наложена мярка „принудително отвеждане до границата”, което е два пъти повече в сравнение с 2003 г. Най-много са санкционирани гражданите на Афганистан, Турция, Армения и Бангладеш. Принудителна административна мярка „експулсиране” е наложена на 135 лица, което представлява почти двойно увеличение.

В първите 6 месеца на 2008 г. са издадени 900 заповеди за експулсиране и за принудително извеждане на чужденци от страната. От тях 637 души (предимно от Ирак, Афганистан и Близкия Изток) са били изведени заради нелегално пребиваване или поради изтекла виза. Други 72-ма чужденци са експулсирани поради извършване на престъпление или по искане на чужда държава⁵. 366 души са поискали, а 125 са получили хуманитарна закрила в България.

От съществуващите данни става ясно, че в България относителният дял на чужденците не е висок – около 1 % от населението на страната. Не е реалистично и да се очаква, че у нас е възможно в кратки срокове да се привлече значителен контингент от добре квалифицирани специалисти, средни и дребни предприемачи или самонаети чуждестранни лица. Въз основа на ограничената налична информация, ще бъде анализирана ситуацията в България и ЕС от гледна точка икономическата имиграция, нелегалната заетост на имигрантите и националната идентичност.

2.2. Нелегална заетост на имигрантите

Нелегалната заетост в България, както и в други постсоциалистически страни, е свързана с развитието на значителна криминална икономическа дейност в последните 15 години. Тя се осъществява и възпроизвежда от разгърнатата мрежа от престъпни и полулегални групи (известни у нас и като „силови групировки”). Голяма част от тези структури са включени в новата мрежа на международната престъпност, възникнала след политическите промени в бившите социалистически страни от Централна и Източна Европа. Тази мрежа е тясно свързана с осъществяването на контрабанда и незаконен трансграничен трафик (хора, оръжие, наркотици, културно-исторически ценности, някои потребителски стоки) в България и страните от региона на Югоизточна Европа. Допълнително благоприятно обстоятелство за развитието на мащабната регионална трансгранична престъпност са военните конфликти в Западните Балкани през 90-те годи-

⁵ В.Труд, 20.06.2008г., бр.168, Ваня Петкова, „Гонят 72-ма чужди бандити за 6 месеца”.

ни на 20 век и наложеното ембарго върху търговията със западните ни съседи. Тези събития бяха свързани с реализирането на значителен контрабанден трафик на оръжие, петрол, суровини, медикаменти и др. Контрабандата е стимулирана и от разпространението на „сивата“ икономика в страната, която включва и широка мрежа за „сива“ търговия на едро и дребно. Не съществуват надеждни данни за ангажираността на имигрантите в България с незаконна дейност, но като илюстрация на рисковете в това отношение могат да се приведат някои примери.

Началото на по-масовото разпространение на хероин в София например, се свързва от някои изследователи с група емигранти от Средния Изток⁶. Най-рано появилият се източник на хероин за вътрешния пазар през есента на 1990 г са група иранци, които тогава живеят в хотел „Хемус“ в София. Някои от тях са политически бежанци. „Иранците от „Хемус““ употребяват висококачествен хероин, който им доставят чужди граждани, преминаващи или временно пребиваващи в страната (турски шофьори и дребни търговци от Близкия Изток). Иранските бежанци започват да използват каналите си за лично потребление за да си осигурят допълнителни доходи от възникващия български наркопазар. Постепенно се установяват контакти между зависими от опиати българи и иранските имигранти. Въпреки наличието на големи количества висококачествен хероин, иранците продават в първите две години само на лица, които познават добре и отказват дори при много големи суми да продават на непознати. В края на 1990 г. се включват и други преминаващи или живеещи в страната чужди граждани – албанци, кюрди, ливанци и турци, които предлагат малки количества хероин. Въпреки забележимия ръст на употребата, хероинът към 1992 г. е все още достъпен само на ограничен брой места. Към 1992 г. иранските пласьори започват да продават хероин в центъра на града с все по-малка предпазливост и във все по-големи количества. В края на 1993 г. първите продавачи на хероин в страната („иранците от „Хемус““) са застреляни при полицейска акция. Междувременно след 1992 г. възникват и множество „арабски фирми“, които осигуряват хероин за българския пазар, наред със „сивия“ и „черен“ внос на стоки за масово потребление. Ако в началото уличните дилъри купуват хероин от араби, живеещи в София, то по-късно това става и от арабски граждани, които се преместват във Варна и Пловдив. След 1995 г. стотици дребни и средни фирми, собственост на чужди граждани от Близкия Изток, са подложени на силен натиск от „силовите структури“ и от полицията, в резултат на което те са изтласкани от пазарните си ниши.

Друг пример на въвлеченост на имигранти в незаконна икономическа дейност е контрабандният внос на китайски стоки. Експерти идентифицират като основни участници в тази контрабандна дейност китайски граж-

⁶ Пазарът на наркотици в България, Център за изследване на демокрацията, София, 2003, с.10-13

дани, живеещи в България⁷. Те не само финансират незаконния китайски внос, но и организират преминаването на китайските стоки през българските граници. Броят на китайските имигранти в България бързо нараства в края на миналия и началото на 21 век. Сред тях се открояват предимно две групи – търговци (вносители на китайски стоки) и други предприемачи (най-вече собственици на ресторанти и магазини). Около десетина влиятелни китайски семейства контролират контрабандния внос като подържат връзки с китайски предприятия (често с посредничество на техни роднини в метрополията). Те получават преференциални цени и осигуряват редовни доставки. Съществуват подозрения, че някои от тях се подкрепят и от китайската държава.

В средата на 90-те години китайските търговци установяват отношения с някои криминални или полулегални структури на българската организирана престъпност. Тези структури им осигуряват достъп до складова и търговска инфраструктура (главно в търговската база „Илиянци“) и до някои безмитни зони. Предоставят им и охрана, закрила на трасетата за контрабанден внос и „чадър“ при преминаване през българските граници. За да получат тези „услуги“ обаче китайските търговци са принудени да плащат на съответната силова групировка. По сведения от китайски търговци, заплащането варира от 1000 до 5000 лв. месечно за павилион или павилион и складова база. В края на 90-те години някои влиятелни китайски търговци започват да използват българската организирана престъпност за оказване на физическо насилие над конкуренти с цел получаване и разширяване на своето влияние⁸.

Китайската общност, свързана с контрабандния внос, има затворен характер и е трудно да се получи по-конкретна информация за нейната социална организация и икономическа активност. Въпреки това съществува откъслечна информация за извършваната контрабандна дейност. В най-схематичен вид технологията на контрабандата от Китай има няколко фази⁹. Вносителят поръчва стоката в Китай чрез своите посредници (обикновено членове на неговото „широко семейство“). Плащането се нарежда или през офшорна банка, или през банка във „външен Китай“. След това стоката пристига на пристанище (най-често в Солун) или летище, без да е известен нейният собственик, т.е. тя се получава от приносител на документ за собственост. Тези документи (коносаменти) се изпращат в България със специални пощенски пратки. Те се предоставят на посредници, свързани най-често с български силови групировки, които осигуряват пътя на стоката от влизането ѝ в страната до разтоварването ѝ в складовете. За

⁷ Транспорт, контрабанда и организирана престъпност, Център за изследване на демокрацията, София, 2004, с.61-63.

⁸ Характерен е случаят с изгонената от страната през 2001г. китайска гражданка Чен Шиян (известна като „Голямата Чен“), виж в.Монитор, 9 март 2001г. и в.Сега, 9 март 2001г.

⁹ Транспорт, контрабанда и организирана престъпност, Център за изследване на демокрацията, София, 2004., с.69-70

доставката на един контейнер до съответния склад посредникът получава между 25 и 50 хил. лева, в които са включени всички разходи (данъци, мита, транспорт, подкупи и др.). Ключовата част от дейността на посредника е свързана с преминаването на митническия пункт и обмитяването на стоката в „подходяща“ митница и по време на определена смяна. От разследване на СДВР и агенция „Митници“ става ясно например, че в периода юли 2002 – юли 2003 г. през граничния пункт „Кулата“ са преминали около 300 контейнера с китайски стоки, обявени като строителни материали. Разликата в дължимите мита е около 11-12 млн. лв., които българската държава е изгубила.

2.4. Емпирично изследване на имигрантите в България

Във връзка с изпълнението на проект на тема „Икономическата имиграция в България и националната идентичност“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към МОН, беше проведено пилотно проучване сред чуждестранни граждани, живеещи в България. Параметрите на проучването бяха:

Метод на регистрация: Персонално стандартизирано интервю.

Целева група: Чужденци, пребиващи поне 6 месеца в България.

Големина на извадката: 60 респонденти от над 20 страни, живеещи в България.

Структура на извадката: повече от половината от респондентите (51.7%) живеят в страната над 6 г., а 40% – от 2 до 5 години. Две трети от респондентите имат статут на постоянно, а 11.7% – на продължително пребиваване в страната. Около 14% имат и българско гражданство. Над половината (56.7%) от респондентите живеят в София, 20% – в областен град, 18.3% – в друг град, а 5% – в село.

Полева работа: Изследването е осъществено в периода декември 2007 – януари 2008 година.

Някои от по-важните обобщени резултати от проведеното пилотно изследване:

1. Изследваните лица имат добър материален и финансов статус. Почти половината (45%) оценяват материалното си положение като средно, а 26.7% причисляват себе си към заможните и богатите. Като цяло посочените доходи на анкетираните са по-високи от официално отчитаните средни доходи на българските граждани. Над 80% от анкетираните живеят или в собствено жилище (45%), или в жилище под наем (36.7%). В този контекст изразяваните обществени опасения, че имигрантите «източват» социални фондове на страната, изглеждат неоправдани.

2. Почти половината от изследваните лица са на мнение, че в България за тях има по-добри възможности за реализация, отколкото в страната, където са живели преди това. Огромното мнозинство твърдят, че в България могат да получават добри доходи, което е и основен мотив да живеят в

страната. Това дава възможност на една значителна част от имигрантите (40%) да подпомагат финансово своите семейства, които не живеят в България, като им изпращат пари.

3. Над 80% от изследваните лица напълно или частично подкрепят тезата, че имигрантите допринасят за икономическото благоденствие на България, а 70% са категорични, че България има полза от тях. Същевременно 60% от респондентите изцяло или донякъде са съгласни, че много имигранти работят нелегално в «сивата» и «черната» икономика. Освен това, 28.3% в една или друга степен считат, че незаконните имигранти са свързани и с престъпни групи.

4. По-малко от половината от респондентите са напълно (3.3%) или донякъде (40%) съгласни с твърдението, че дискриминацията срещу имигрантите е сериозен проблем в България. Всеки трети се е чувствал дискриминиран през последната година поради своята националност, раса, цвят на кожата или религиозни убеждения, а 3.3% твърдят, че са станали жертва на престъпление поради своята расова, национална, етническа или религиозна принадлежност.

5. Над три четвърти от респондентите (76.3%) оценяват отношението на българите към чужденците като толерантно и добронамерено. Значително по-малък е дялът на тези, които са на мнение, че официалните български институции съдействат на имигрантите в България и подпомагат тяхната интеграция в българското общество.

6. Политическите убеждения/симпатии на имигрантите се концентрират в центъра (35%), умереното дясно (20%) и умереното ляво (13.3%).

4. Политиките в областта на миграцията и спрямо имигрантските общности.

Политиката на европейските страни в областта на миграцията претърпява значителни промени в годините след Втората световна война. М.Кастелс (Кастелс М., 2006) различава три периода в европейската миграционна политика: либерален, рестриктивен и селективен. Либералният период се локализира в следвоенните години до 1974 г., когато изживяващите икономически бум европейски страни изпитват остра нужда от работна сила. Някои автори дори твърдят, че икономическият просперитет на западноевропейските страни в значителна степен се дължи на евтината работна ръка от чужбина. През този период миграционната политика се диктува от икономическите ползи и е насочена към стимулиране на вноса главно на нискоквалифицирани работници.

Рестриктивният период обхваща времето от 1974 до началото на 90-те години. Непосредствено след енергийната криза в средата на 70-те години на 20 век Западноевропейските икономики и трудови пазари се реструктурират, нараства безработицата и се засилва публичният натиск върху националните правителства за ограничаване на имиграцията. Тази политика се разпростира в рамките на цялата европейска общност. Появилите

се през 90-те години концепции за мултикултурализма и ролята на етническото разнообразие в развитието на нациите отстъпват пред икономическия прагматизъм и страха от загуба на социалните привилегии и регламентирания трудов пазар през втората половина на миналия век. Началото на 21 век се характеризира с търсене на алтернативни политики и режими. Според Кастелс, най-важната иновация тук са лансираните временни програми за внос на чуждестранни работници (Кастелс.М, 2006). Имиграционните режими в западноевропейските страни все повече се съобразяват с икономическата конюнктура, с вътрешната политическа и икономическа ситуация в ЕС и отделните страни-членки.

Успоредно с различните периоди на миграционна политика и в различни исторически и социо-културни контексти, според Кастелс се развиват и три вида идентичности:

➤ **Легитимираща идентичност** – налага се от доминиращите обществени институции и идеологии, за да разширят и рационализират сбlijаването на различни алтернативни идентичности с доминиращата национална идентичност (легитимиране на тези, „които са или искат да бъдат „като нас“);

➤ **Съпротивителна идентичност** се генерира от актьори, чиито позиции се обезценяват и/или маргинализират – създават се „защитни идентичности” Например, наченки на „защитна идентичност” се забелязват при ромската общност в България. През такава фаза преминава и Движението за права и свободи през 80-те и началото на 90-те години на миналия век;

➤ **Проектна (нова) идентичност** – гради се върху наличните и достъпни културни атрибути. Например, фактор за актуализираната идентичност и ново самочувствие на турския етнос в България е и значимото самостоятелно участие в структурите на властта. Вероятно в близките години ще е необходимо да се обръща специално внимание върху потенциални проектни идентичности на новите имигрантски общности в България.

Според Жаклин Хагън (Хагън, Ж., 2006), в контекста на взаимодействието „имиграция-национална идентичност” могат да се разграничат няколко основни (сменящи се, припокриващи се) модели на миграционна политика.

➤ **Асимилационен.** При асимилационната политика се търси прекъсване на връзките с оригиналната култура (културата на произход) и интегриране към приемащата нация (типичен за САЩ). Засега Европа не предлага страна, в която този модел да се проявява в чист вид с трайни резултати. Някои симптоми на интеграция има при имигрантите от второ и трето поколение в Германия, Австрия, скандинавските страни, но тя е подложена на перманентен натиск от активните етнически общности и техните социални и религиозни организации.

➤ **Транснационален.** Характеризира се с прекъсване на връзките с изпращащата нация, но се съхранява старата идентичност. В резултат на

това се формира специфичен двойствен имигрантски статус: по социално положение в приемащата страна и по културна принадлежност към страната/общността на произход. При кризисни ситуации оригиналната идентичност надделява и се възбужда процес на етноцентризъм (събитията във Франция и Германия от 2006 г.).

➤ *Диференциално изключване.* Към него се ориентират страни, които виждат в прекомерната имиграция заплаха за вътрешната стабилност. При този модел се практикуват селективни имиграционни режими – приема се работна сила, за която има реално и незадоволено търсене на пазара на труда. Типичен пример в това отношение е Англия, а напоследък към такава политика се ориентира и Германия. Прогнозите са, че повечето страни от стара Европа ще прилагат подобни режими, за да ограничат чуждестранната конкуренция на националните трудови пазари и да гарантират достъп до работни места за местните жители.

Имиграционната политика в България е изправена пред предизвикателството на няколко групи проблеми, свързани с напрежението между различните идентичности:

Първо, формирането на нови, привнесени отвън или изработени в мигрантските общности, образци на социални отношения и икономическо поведение;

Второ, адаптирането на имигрантите към текущите и очакваните промени в трудовите пазари и общественото мнение към „вноса” на работна сила;

Трето, вграждането на имигрантите в локалната институционална и културна среда.

Заключение

Разгледаните проблеми на взаимовръзката „икономическа имиграция – национална идентичност” само се докосват до тази огромна изследователска област с нарастващо значение за общественото развитие на страната и Европейския съюз. Анализът има ограничената задача да даде приблизителна и първоначална представа за формите, мащабите и степента на разпространение на легалната и нелегална икономическа имиграция, както и на нерегистрираната заетост и корупционните практики сред имигрантите. Осъзнаването на проблема и обективният му анализ са ключови предпоставки за търсенето на ефективни политически и управленски решения. Необходимостта от разработването и реализацията на систематични, координирани и комплексни политики, програми и инициативи в областта на икономическата имиграция изисква значителни ресурси и продължителен период от време за постигането на осезаем и устойчив ефект.

Литература

На български език

Калчев, Йордан (2001). Външната миграция на населението в България, София

Кастелс, Мануел (2006). Силата на идентичността, ЛиК, София

Симеонова, Денислава (2004). Миграция и вътрешна сигурност, София (2002), Коруption, контрабанда и институционална реформа, Център за изследване на демокрацията, София,.

(2003) Пазарът на наркотици в България, Център за изследване на демокрацията, София

(2004) Партньори в престъпността: рисковете от симбиозата между сектора за сигурност и организираната престъпност в Югоизточна Европа, Център за изследване на демокрацията, София

(2004) Транспорт, контрабанда и организирана престъпност, Център за изследване на демокрацията, София, 2004.

В.Труд, 20.06.2008 г., бр.168, Ваня Петкова, „Гонят 72-ма чужди бандити за 6 месеца”.

На английски език

Bulgarian Helsinki Committee. (2006) Research of the Rights of Migrants in Bulgaria from a Human Rights Perspective, {URL: <http://www.bghelsinki.org/upload/resources/MigrantsRightsReportENG-1.doc>}

Guentcheva, R., Kabakchieva, P., and P. Kolarski (2003) „The Social Impact of Seasonal Migration”, Country Report to European Commission Project „Sharing Experience: Migration Trends in Selected Applicant Countries and Lessons Learned from the *New Countries of Immigration* in the EU and Austria”, Volume I – Bulgaria, Vienna: IOM.

Hagan, Jacqueline (2006), Negotiating Social Membership in the Contemporary World, SF, Vol.85, No 2., Dec. 2006, pp 631-643

Jahn A., Straubhaar T. (1998). A survey on the Economics of Illegal Migration, Center for International and European law on Immigration and Asylum

Kaufmann, Daniel and Alexander Kaliberda (1996). Integrating the Unofficial Economy into the Dynamics of Post Socialist Economies: A Framework of Analysis and Evidence. Policy Research Working Paper 1691. Washington, D.C.: The World Bank

Mintchev, V., and V. Boshnakov (2006) „The Profile and Experience of Return Migrants: Empirical Evidence from Bulgaria”, South-East Europe Review for Labour and Social Affairs, vol.9 (2), pp.35-59.

Ministry of Interior. (2007) Report on the Migration Situation in the Republic of Bulgaria in 2006, In Bulgarian Language.

Ministry of Labour and Social Policy (2007) National Demographic Strategy of the Republic of Bulgaria 2006-2020; RL:http://www.mlsp.government.bg/bg/docs/demography/Dem.Strategy_ENG.pdf

Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (2000). Reconciling Migration Control and Refugee Protection in the European Union: A UNHCR

Perspective; Discussion paper, Geneva

State Agency for Refugees at the Council of Ministers. (2007) Report on the Activity of the State Agency for Refugees at the Council of Ministers in 2006, In Bulgarian Language

Brussels European Council, Presidency Conclusions – 14/15, December 2006

Eurostat, News Release: Population of the EU in 2000. No.86/2001; Eurostat, News Release: Faster Growth of EU Population in 2000. N0.4/2001

<http://www.evroportal.bg>

ПРЕКИ ЧУЖДЕСТРАННИ ИНВЕСТИЦИИ (ПЧИ) И ПАРИЧНИ ТРАНСФЕРИ ОТ БЪЛГАРСКАТА ТРУДОВА МИГРАЦИЯ

ВЪЗМОЖНИ ЕФЕКТИ ВЪРХУ МНОГООБРАЗИЕТО И РАЗВИТИЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА

Въведение

Осъществяването на преки чуждестранни инвестиции (ПЧИ) и нарастването на международната миграция са едни от основните проявления на съвременните международни икономически отношения. Глобализирането на международните икономически отношения допринася за разширението на сливането на компании и придобиване на дялов капитал, които лежат в основата на ПЧИ, както и за нарастване на международната миграция. Това се дължи на отпадането на част от ограниченията и на засилването на икономическата активност на транснационалните компании (ТНК), както и на разликите в икономическото развитие между развитите и развиващите се държави. Известно е, че международните фактори на производството капитала и работната сила се движат към държави, които имат добра промишлена база, сравнително по-висок жизнен стандарт и добро заплащане.

Приливът на ПЧИ води до създаване и/или развиване на нови производства или други дейности, което влияе благотворно на икономиката на приемащата държава. Чрез осъществяването на ПЧИ могат да се пренасят нови знания и технологии, създават се нови работни места и се квалифицира работната сила. ПЧИ влияят положително върху отделни отрасли, върху региона и върху икономиката на приемащата ПЧИ държава. На макроикономическо равнище ПЧИ допринасят за финансиране на дефицита на текущата сметка на платежния баланс. Така влиянието на ПЧИ надхвърля тяхното икономическо измерение като те предизвикват изменения в социален, културен и демографски аспект, което усилва многообразието в страната.

Международната миграция също видоизменя икономическата среда в държавата, която привлича емигранти и в тази, от която те произхождат. Влиянието на международната миграция върху икономиката на приемащата емигранти държава се изразява в следните насоки: Първо, във време на икономическа активност, развитите държави се нуждаят от идването на сравнително по-ниско образовани работници. Второ, развитието на нови технологии в развитите държави привличат също и високо образовани спе-

циалисти от чужбина, защото там те получават по-добри условия на труд, реализация и заплащане. Ефектите от труда на емигрантите влияе върху повишаването на общото благосъстояние, на икономическия растеж, на произвеждането на допълнителен доход. Трето, емигрантите пренасят техните традиции, култура и разбирания в приемащата държава и така променят икономическата и социална среда, усилвайки многообразието.

В страната на произход на емигрантите се развиват следните процеси. От държавата излизат големи групи от квалифицирани специалисти, което лишава икономиката и производството от квалифицирани кадри. Изтичането на ниско квалифицирана работна ръка също влияе отрицателно на снабдяването на пазара на труда с работна ръка. Това влошава условията на пазара на труда, свива производството и респ. ограничава икономическия растеж.

Икономическата емиграция в повечето случаи изпраща пари обратно в родината с цел финансовото подпомагане на близките си. Тези парични трансфери са финансов поток, който се движи обратно на движението на работната сила, т.е. от развитите индустриални държави към развиващите се страни. За някои държави, финансовите средства, изпращани от емигрантите, превишават обема на ПЧИ. Оказва се, че емигрантите имат положително въздействие върху икономиката на държавата на тяхния произход. Трансферите на пари от емигрантите имат икономическо, социално и финансово значение за редица развиващи се държави и са част от външно финансиране на икономиките им.

От началото на 90-те години на ХХ век, България отвори своя пазар за стоки, услуги и капитали. Политиката беше насочена към привличане на ПЧИ, но на практика те нараснаха след 2000 год. поради общото подобряване на икономическата и финансова конюнктура в страната. Натрупването на ПЧИ допринесе за макроикономическото и финансово стабилизиране на държавата. Подобно на редица развиващи се страни, от България емигрираха значителен брой хора като известен процент от напусналите страната бяха квалифицирани специалисти. Независимо от затварянето на редица производства поради икономическата и финансова криза настъпила в периода на преход към пазарно стопанство, емигрирането на голям брой специалисти се отрази пагубно на българската икономика и на възможностите за нейното по-бързо реструктуриране. След 2000 год. обаче се наблюдава тенденция на нарастване на паричните трансфери от българската трудова миграция към близките им в България. Двата финансови потока от ПЧИ и от паричните трансфери от емигрантите на практика са значителна част от външното финансиране на държавата.

Настоящата разработка има за цел да анализира някои аспекти на влиянието на ПЧИ и паричните трансфери от българската трудова миграция върху икономиката и общото благосъстояние на населението. В първата част се анализира нарасването на ПЧИ и тяхното влияние върху многообразието на бизнес средата. Във втората част се разглеждат някои аспекти

на българската емиграция и значението на паричните трансфери за преодоляване на обедняването на българското население вследствие икономическите и политически сътресения, които България изпита през последните 20 години на преход към пазарна икономика.

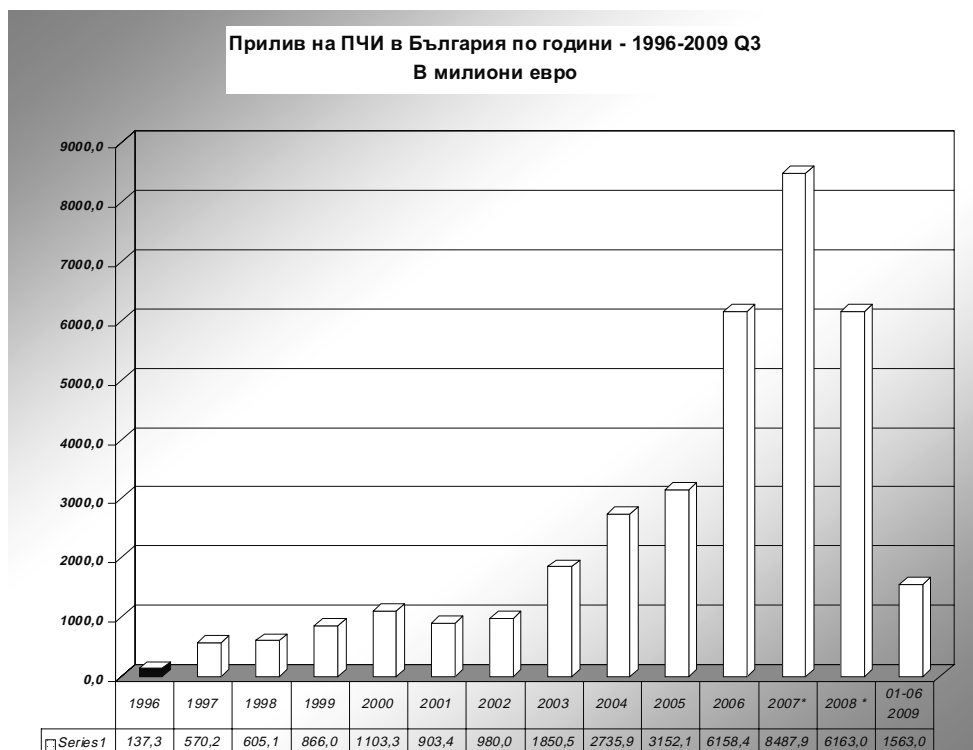
3. Ефекти на ПЧИ върху българската икономика

3.1. Нарастване и структура на ПЧИ в България

След края на войната на територията на бивша Югославия и постепенното умиротворяване на региона на Западните Балкани и особено след влизането на България в ЕС (1.01.2007 год.) в България навлязоха значителен по обем ПЧИ.

В периода 1996-2008 год.общата сума на влезлите в България ПЧИ възлизат на 33,71 млрд. евро. По вид инвестиции най-голямата част идва от дялов капитал, който възлиза на 19,8 млрд. евро от общата сума, от друг вид капитали, които възлизат на 10,71 млрд. Евро, а реинвестираната печалба възлиза на 3,74 млрд. евро. На Фиг. 1 се наблюдава годишното нарастване на ПЧИ в България, като по-значителни ПЧИ навлизат в България след 2000 год.

Фигура 1

Източник: БНБ

Структурата на ПЧИ по отрасли на икономиката показва, че значителна част от ПЧИ са натрупани по линия на покупка на имоти. Голяма част от ПЧИ са насочени към финансово посредничество, вътрешна търговия, строителство. Нарастват «инвестициите на зелено», които показват интереса на чуждестранните инвеститори към българския пазар и допринасят за построяването на нови и/или допълнителни мощности в определен отрасъл на икономиката. Друг показател за действията на чуждестранните инвеститори в България е реинвестирането на печалби от ПЧИ обратно в българската икономика. Статистиката не позволява да се прецени какъв процент от придобиването на недвижима собственост представлява закупуване на частни имоти и апартаменти и каква част са покупки на имоти за инвестиционни цели, което е важно за оценката на ефектите на ПЧИ върху икономиката. Фиг. 2 показва натрупването на ПЧИ по отрасли в периода 1998-2008 год.

От общия обем натрупани ПЧИ, сравнително малък процент е инвестиран в производството. Макар и бавно, през последните години нарастват ПЧИ в преработвателната промишленост. Най-значителни ПЧИ са ориентирани към стоманодобив, текстил и др.

ПЧИ в промишлеността са насочени в областта на автоматиката (Фесто от Германия, Язаки България ЕООД), на производството на електрически инсталации за автомобилната индустрия, на електрониката (Джонсън Контролс Електроникс България, Мелексис, Белгия, Грийнман, Великобритания), на аутсорсинга т.е на трансфера на бизнес процеси (Софтуер АГ.Германия) и т.н.

В България се развиват маркетингови услуги за привличане на ПЧИ в няколко основни направления, които са перспективни за развитието на икономиката. Това са информационните и комуникационни технологии (ИКТ), аутсорсинга, машиностроенето, електротехниката, електрониката. В областта на ИКТ, в България има определени традиции, което влияе благоприятно върху прехвърляне на някои дейности на чуждестранни фирми в страната. Това създава търсене и заетост на специалисти на вътрешния пазар и в някаква степен противодейства на нагласата на редица специалисти в сферата на ИКТ да напуснат страната с цел емиграция. Характерно за България е присъствието на средни по размер чуждестранни инвеститори от европейски държави в областта на ИКТ като те се възползват от сравнително по-ниските заплати на специалистите у нас. Данните показват, че на пазара присъстват около 12 големи по размер български софтуерни компании и 200 сравнително по-малки по размер фирми.

Аутсорсингът също се развива, който е ефективен поради сравнително по-ниските разходи за предлаганата услуга. ПЧИ в аутсорсинг обаче са твърде мобилни и лесно могат да се прехвърлят от страна в страна. Това прави политиката на чуждестранните компании извънредно променлива и носи риск от евентуално преместване на бизнеса извън България.

България има редица сравнителни предимства и традиции в машино-

строенето, електротехниката, електрониката и т.н. Новите членки на ЕС са реализирали значителни инвестиции в автомобилната промишленост. Автомобилните производители и техните доставчици са сред първите инвеститори в страни като Чехия, Унгария, Словакия, Словения и Полша. С инвестицията от френската фирма „Монтюпе“ за производство на части за автомобилостроенето, България също става част от тази експортна мрежа в областта на реалния сектор. В България има квалифицирана работна сила с ниски разходи на труд, подходяща за развитието на тези производства. Малкият размер на българския пазар в тази област не е отрицателен фактор, тъй като голяма част от продукцията е предназначена за износ.

Структурата на ПЧИ показва, че главна част от чуждестранните капиталовложения са насочени към непроизводителни отрасли, а не към сектори, работещи за износ. Тази структура на ПЧИ в България е твърде уязвима при настъпването на промяна и респ. влошаване на икономическата конюнктура в света, което и стана факт през 2008 год.

Още повече, че от началото на 2008 год. глобалната финансова криза влошава условията на бизнес и инвестиционните проекти на международно равнище рязко намаляват. Тази промяна в проектите на ТНК доведе до ограничаване на инвестиционните проекти и в България. Като резултат, от началото на 2009 год. ПЧИ в България започват да намаляват. През периода януари-април 2009 год. ПЧИ са с 968,9 млн евро по-малко в сравнение със същия период на 2008 год. Наблюдава се също свиване на ПЧИ по определени сектори на икономиката като например: търсенето на имоти от чуждестранни лица, частни или от фирми. Постъпленията от инвестиции в недвижими имоти са с 259,6 млн. евро, (58,1%) по-малко в сравнение януари-април 2008 год., като достигат 187,3 млн. евро (19,6 % от ПЧИ за периода).¹

Подобно на външната ни търговия, която над 50% е ориентирана към ЕС, чуждестранните инвеститори в България идват главно от страните-членки на ЕС. Главните инвеститори в България за периода 1996-2008 г. са ТНК от Австрия с 5,43 млрд евро, Белгия с 1,58 млрд. евро, Кипър с 1,76 млрд. евро, Германия с 2,19 млрд. евро, Холандия с 3,95 млрд. евро.

В периода януари-април 2009 год. ПЧИ от Холандия възлизат на 21,4%, от Германия на 7,8%, от Люксембург – 13,9%, от Австрия-8,0% , а от други държави – 39,9%. Сред държавите, извън пределите на ЕС, Русия е значителен инвеститор в България с 9,0%².

Факторите, които привличат чуждестранните инвеститори са свързани с постигнатата макроикономическа и финансова стабилност, приемането на България в ЕС, ниските разходи на труд. Таблица 1 показва, че българската икономика реализира положителен реален икономически растеж. Вътрешните инвестиции нарастват. Безработицата намалява. Инфлацията се повишава като постепенно се наблюдава и повишаване на средна-

¹ БНБ, Платежен баланс на България, януари-април 2009 г., 17 юни 2009, с. 10-11.

² Пак там, с. 11.

Фигура 2. Натрупване на ПЧИ в България по отрасли, 1998 – 2008 в %

Източник: БНБ

та месечна заплата. Същевременно има редица фактори, които обезкуражават чуждестранните инвеститори и те предпочитат други държави от региона. Те са най-вече свързани с лошата инфраструктура, непрозрачната съдебна система, корупцията и други отрицателни практики.

Към края на 2008 год. се наблюдава обрат в дългосрочната тенденция на растеж поради икономическата криза и през второто тримесечие на 2009 год. икономиката спада с 4,9 % спрямо същия период на 2008 год.

Ефектите на ПЧИ върху икономиката могат да бъдат оценени чрез показателя ПЧИ в БВП (Виж Фиг. 3). В периода 2000-2008 год. високият процент на ПЧИ в БВП, показва, че чуждестранните инвестиции имат положително отражение върху нарастването на икономическия растеж. През последните две години, България е с най-висок процент на ПЧИ в БВП, в сравнение с други държави от Централна и Източна Европа. Този процент започва да нараства след 2002 год., достига своя пик през 2007 год. – 28,9%, и започва да намалява през 2008 год. – 17,0%. Към 30.IV.2009 ПЧИ са 2,8% от БВП, при 5,6% от БВП за януари-април 2008 год. което съответства на нече споменатата тенденция на намаляване на ПЧИ в условия на влошена стопанска конюнктура.³

³ Този показател обаче дава ограничени възможности за оценка, защото не се отчитат други важни показатели, като населението на държавата, отраслите в които ПЧИ реално са привлечени и други.

Таблица 1. *Макроикономически показатели на България*

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2008Q4	2009Q2
БВП млн. евро		19850	21882	25238	28898	34117		
Ръст на БВП %	5,0	6,6	6,2	6,3	6,2	6,0	3,5	-4,9
БООК % (1)	13,9	13,5	23,3	14,7	21,7	20,4		
Инфляция, к.г. %	5,6	4,0	6,5	6,5	12,5	7,8		
Безработица %	13,7	12,2	10,7	9,1	6,9	6,3	6,7	7,9
Средна месечна заплата в Евро		149,3	166	184	220	268	280	301
БВП на човек (Евро)		2551	2827	3278	4475			
Касов дефицит/ Излишък % от БВП		1,7	3,1	3,5	3,5	3,0	-4,4	1,2
Текуща сметка % БВП	-5,5	-6,6	-12,4	-18,4	-25,2	-25,4	-14,2 (юли 08)	-7,2
ПЧИ % от БВП		13,8	14,4	24,7	29,7	19,2	19,2	4,5
ПЧИ/дефицит на текущата сметка %		209,3	116,5	133,9	118,2	75,7	75,7	60,1

Източник: НСИ, БНБ

1. БООК – Бруто образуване на основен капитал

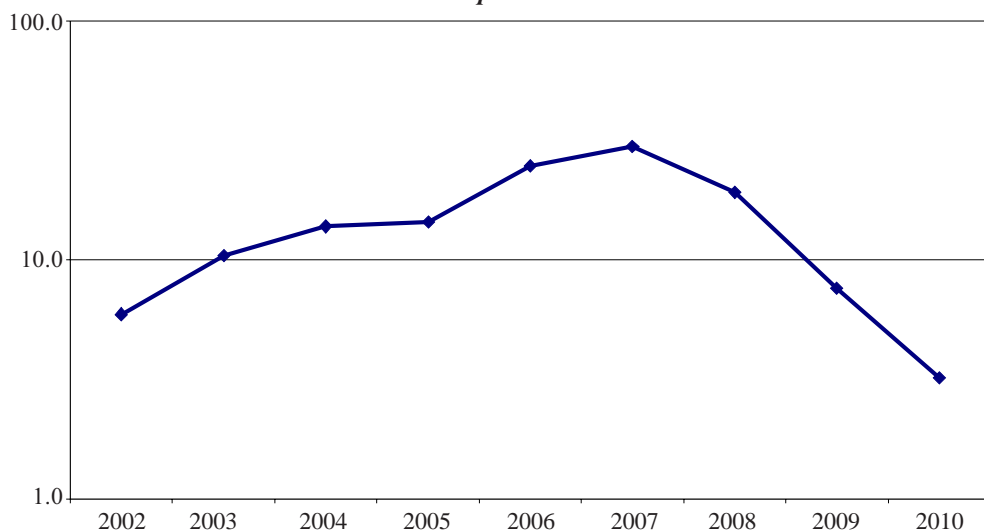
Значение за растежа на икономиката има бързината с която ПЧИ са „абсорбирани“ от икономиката. Абсорбционната способност на икономиката означава способността на индустрията на държавата да оцени и внедрява нови продукти, да усъвършенства производството на определени стоки, повишаване на качеството, усвояване на по-високи технологии. Страните, които по-бързо абсорбират нарастването на вътрешните и чуждестранни инвестиции повишават в краткосрочен аспект икономическия растеж.⁴

Независимо от някои положителни тенденции, свързани с проникването на ПЧИ в сектора ИКТ или развитие на аутсорсинга, за България е определящо, че ефектът на ПЧИ върху икономиката е главно в непроизводителни отрасли – недвижими имоти, финансово посредничество, строителство, т.е. отрасли на икономиката, които пряко не влияят върху развитието на експортно ориентирани отрасли. В това отношение България изостава в сравнение с основните си конкуренти за привличане на ПЧИ, другите държави от Централна и Източна Европа.

ПЧИ влияят в макроикономически аспект, защото те допринасят за покриване на дефицита на текущата сметка на платежния баланс, който е твърде висок и достигна 21,6 % от БВП през 2008 год. Той се дължи главно на дефицита на търговския баланс, който се оформя поради вноса на енергийни носители. Таблица 1 показва, че отношението между ПЧИ и

⁴ Neuhaus, Marco, The impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth: An Analysis for the Transition Countries of Central and Eastern Europe. Inaugural dissertation, Mannheim University, May 2005.

Фигура 3

ПЧИ в България -- % от БВП*Източник: БНБ*

дефицита на текущата сметка е високо, като след 2007 год. този процент намалява поради намаляването на ПЧИ. Същевременно дефицитът на текущата сметка на платежния баланс постепенно се свива поради намаляването на обема на вноса и износа дължащ се на свиването на икономическата активност в главните търговски партньори на България и по специално в Германия и Италия поради действието на икономическата криза.

3.2. Принос на ПЧИ за нарасване на многообразието в икономическата сфера

Натрупаните ПЧИ в България и структурата на ПЧИ показват нарасналата дейност на чуждестранните фирми в България върху икономическото развитие и многообразието на икономическия живот. В някои отрасли на икономиката в България присъстват стратегически инвеститори. Повечето чуждестранни фирми в България са малки и средни предприятия (МСП), учредени на основата на закупуване на дялов капитал или чрез „инвестиции на зелено”. Основна цел на сравнително по-малките фирми е намирането на вътрешен финансов ресурс и ПЧИ, които отварят нови възможности за производство и експорт. В България най-много ПЧИ са привлекли средните фирми от преработваща промишленост и от сектора търговия. Чуждестранните инвестиции се насочват също към микропредприятията, чийто обект на дейност са сделки с недвижими имоти.

ПЧИ определено влияят на производствената и експортна структура на България, което усилва многообразието в икономическата среда. На

основата на анкети и персонални интервюта, направени сред управляващите и/или служители на 200 фирми от София, Пловдив, Варна, Бургас, Русе, Шумен, Разград, Петрич, Кърджали, Хасково, Благоевград от юли 2006 год. се оценява въздействието на чуждестранните фирми върху икономическото развитие в отделните региони на България.⁵ По-голямата част от наблюдаваните фирми спадат към МСП (в 30% от случаите с капитал, който не надхвърля 255 646 евро), 10% от наблюдаваните фирми имат капитал от 255 646 евро до 511 292 евро и едва 7% от фирмите са с капитал от над 25,565 милиона евро.

Сред наблюдаваните компании, преобладаващи са тези с по-малко от 50 работника, 18% от фирмите наемат от 101 до 500 работника, а едва 7% наемат над 500 заети. Те разпространяват продукцията си и/или услугата чрез пряка продажба на потребителя (при около 70% от фирмите), около 27% от тях имат собствена пласментна мрежа, 19% използват търговски представители и представители по продажбите и търговия на едро. Интересен е фактът, че половината от наблюдаваните компании изнасят своята продукция зад граница, и по-специално текстилни облекла, храни и други. Сравнително по-малките по размер фирми с чуждестранен капитал идват в България от Гърция, Турция, и също от Германия и др. Висока концентрация на чуждестранен капитал има в леката индустрия и услугите, поради бързата възвръщаемост от инвестициите.

Характерна особеност е че чуждестранните малки и средни предприятия (МСП), се концентрират в областта на търговията и услугите защото не изискват значителни инвестиции. Чуждестранните инвестиции в тежката индустрия като металообработване, производство на части за автомобили, металургия, енергия са едва 10% от общите ПЧИ на интервюираните компании. Подобно е положението при чуждестранните инвеститори, инвестиращи в електрониката, телекомуникациите, информатиката. Положителна е тенденцията, че към 2007-2008 год. ПЧИ нарастват в областта на информатиката,

Инвестициите на зелено от чуждестранния инвеститор е предпочитана форма на настаняване на пазара (в 67% от случаите). Все по-малко чуждестранни фирми се настаняват чрез приватизация (в 11% от случаите) и това потвърждава тенденцията към нарастване на «инвестициите на зелено» след приключването на приватизацията в България.

Около половината от фирмите с чуждестранно участие заемат 10% от пазарната ниша в която работят, 20% са тези с пазарен дял от 10 до 30%, около 70% от компаниите държат 30% от пазара на тяхното производство и/или услуга. Само 10% от фирмите държат преобладаващ дял от 50% до 70%.

Получените данни показват значително многообразие между бизнес организациите в България като фирмите с чуждестранен капитал постигат

⁵ Diversified World Development: FDI companies in Bulgaria, Quantitative Study, July 2006, Report, Prepared by Market Links.

добро равнище на интеграция на българския пазар. Повечето от половината от тях пласират продукцията и/или услугата на вътрешния пазар. Бизнесът се разраства, освен при МСП, които нямат финансов стимул за разширение. Това са фирмите, които работят на „ишлеме” в областта на текстила и където чуждестранният инвеститор е привлечен единствено от ниските разходи за труд.

Конкурентоспособността се основава на усилия към подобряването на предлагания продукт и/или услуга. Около 84% от управителите на фирми подчертават, че през последните години, компаниите им имат успех, като удовлетворението е по-високо сред големите фирми. Около 70% от МСП са подчертали, че срещат трудности при развитието на компаниите си и при опитите да повишават конкурентоспособността. Главно конкурентно преимущество за 65% от фирмите е по-високото качество на предлаганата стока и/или услуга, като 40% от фирмите считат, че предимството им е в по-ниските производствени разходи, по-доброто обслужване, бързината на доставките, възможността да познават и да се адаптират към пазара.

Компаниите с чуждестранен капитал до голяма степен се основават на приноса на чуждестранния инвеститор и главно под формата на трансфер на ноу-хау, оборудване и даване на възможности за износ. Около 36% считат, че тяхното технологично равнище е по-високо в сравнение с това на главните конкуренти на пазара, но 47% считат, че то е на равнището на главните производители в бранша. Около половината от фирмите с чуждестранно участие напълно са преоборудвали производствената си база, докато 30% – частично. Малка част от фирмите възнамеряват да обновят оборудването си и малко от тях заявяват, че нямат намерение да обновяват старото оборудване. Чуждестранният инвеститор има принос с инвестиции в нови технологии в 51% от случаите. Чуждестранната фирма предоставя също достъп до нови пазари и възможности за обучение и квалификация на работната сила. Около 88% от фирмите с чуждестранно участие получават финансова и технологична подкрепа от компанията майка, а именно: под формата на нов капитал при 35% от случаите, при 24% под формата на ноу-хау, и възможност за пряк достъп до клиентите при 17%.

Възможността за достъп до чужди пазари дава възможност на преобладаваща част от фирмите да разширят възможностите си за износ (при 85% от случаите) като износът е съществено подобрен именно поради участието на чуждестранната фирма.

Много от фирмите с чуждестранен капитал считат, че българският пазар има потенциал на растеж, нарастване на търсенето, нарастване на покупателната способност на населението особено след присъединяването на България към ЕС.

Основната част от бизнес ориентацията на фирмите с чуждестранен капитал е насочена към навлизането на пазарите на съседните държави от Балканския район. При една трета от фирмите се регистрира 30% растеж на производството през последните 5 години, една десета от тях увеличи-

ват оборота с 50%, а 7% го удвояват. Спад се наблюдава при 6% от фирмите.

Ако се съди по професионалните и социални програми за работниците, прилагани от фирмите с чуждестранно участие, то може да се стигне до заключението, че в част от отраслите на българската икономика има сравнително добра абсорбция поради допълнителната квалификация на работниците. В две трети от фирмите има програми за професионално обучение, а само в една трета от тях липсват такива. Най-често се организират образователни курсове. В големите фирми се предлагат и програми за преквалификация на работниците, което ги прави по-гъвкави. Вероятно поради ограничаване на разходите, а и поради факта че повечето от фирмите с чуждестранно участие са МСП, изпращането на служители на обучение в компанията майка, и/или ползването на чуждестранни специалисти е много рядка практика.

В общи линии чуждестранните инвеститори успяват да постигнат целите си на българския пазар и да реализират стратегията си за локализиране като максимизират печалбите на основата на ниски разходи за труд. Намалването на инвестиционния риск и правната рамка, уреждаща чуждестранните инвестиции несъмнено влияят по посока ориентирането на чуждестранните фирми в България от пазарно – търсеци към експортно ориентирани.

Благоприятното развитие на чуждестранните компании, които се локализираха на българския пазар не означава винаги, че ефектът от тяхното присъствие на е бил изцяло положителен за икономическото развитие на страната. Данните за заплащането на работниците в чуждестранната компания не дават реална представа за истинското равнище на пазара, на разходите за единица работна сила.

Чуждестранният инвеститор печели от предимството да се локализира на българския пазар защото ползва най-ниското заплащане в Европа. Също така той възприема порочната практика да спестява от социалните и застрахователни плащания към държавата и в много от случаите плаща «на черно». Равнищата на заплатите са по-ниски в производството и са на равнища средни за България, (т.е. от 200 до 300 евро), докато управленският персонал получава значително повече.

Предполагаше се че след отпадането на квотите в областта на текстилното производство, малките фирми с чуждестранно участие, които работят главно на ишлема и не са от значение за икономическото развитие ще се оттеглят от България. Независимо че дейността им помага за намаляването на безработицата в граничните райони на България, условията на труд и заплащане остават изключително ниски.⁶ Установяването на такива предприятия в леката промишленост не води до икономическо развитие.

⁶ В началото на 2007 г. най-голямата шивашка фабрика собственост на гръцка фирма изнесе производството си в Сърбия, тъй като вече няма да е възможно нормата на печалба да нараства за сметка на нарушените права на работниците.

Ето защо привличането на стратегически инвеститори и инвестиции в съвременни технологии е от особено значение за държавата. Икономическото развитие и привличането на качествени ПЧИ се основава на търсенето на нови конкурентни предимства за България, защото ниските разходи на труд не са достатъчно сравнително предимство и също така не съответства на икономическите и социални цели на България като страна-членка на ЕС, чиято цел е подобряването на икономиката, равнището на доходите и жизнения стандарт.

България се намира на етап на който произвежда главно преработени суровини, пластмаси, химикали, като в бъдеще се очаква да нарасне делът на средно и високо технологично обработени продукти. Предприемаческата активност в България е около два пъти по-ниска от средната за ЕС. Като правило фирмите в България се стремят да се задържат на пазара и имат много по-слаби възможности да инвестират в иновации. Относителният дял на иновативните предприятия възлиза приблизително на една четвърт от тази в ЕС. Това е и причината като основен източник за снабдяване с технологични иновации да остане главно външния пазар и респ. идването на ПЧИ. Независимо че по-голяма част от фирмите с чуждестранно участие биха инвестирали в ново оборудване, на практика тяхната дейност се свежда до внос на машини и оборудване, което не предполага осъществяването на иновационна дейност. Показателно е, че българското производство с чуждестранно участие е в по-голямата си част нискотехнологично и делът на високотехнологичните продукти остава сравнително нисък. При положение, че ПЧИ са концентрирани в по-големи градове, където се намира работна сила това предполага, че в по-малките населени места ПЧИ не могат да съдействат за преодоляване на безработицата и да задържат населението по родните им места, което несъмнено влияе върху тенденцията към миграция.

4. Нарастване на миграцията и влияние на паричните трансфери на емигрантите върху българската икономика.

4.1. Някои факти за българската емиграция

През последните 20 години България е държава, която генерира миграция. Високата миграция се дължи на политическите и икономически сътресения от началото на 90-те години на ХХ век. Съгласно преброяването на населението от 1992 год. и от 2001 год. броят на емигрантите в този период възлиза на около 196 000, докато само 19 000 са се върнали обратно в България. Съгласно данните от Националния статистически институт (НСИ) около 22 000 са напуснали годишно България в периода между двете последни преброявания 1992 и 2001.⁷ От 1989 г. досега близо 1 000 000 души са напуснали страната, а живеещите в чужбина към г. 2007 г. са око-

⁷ Kalchev, Y. Census of Population, Housing Sector and Rural Entities (farms) in 2001, vol. 6 Sample studies, book 3 Territorial Mobility of Population, NSI, 2002.

ло 750 000 души. В проучване на Международната организация за миграцията през 2005 год. емигрантите са възлизали на 937 341 души или 12,1%.⁸ Съгласно неофициални данни българската диаспора по света възлиза на 1,2 милиона души като не се отчита старата емиграция.или към 2008 год. 15,8% от българите живеят зад граница. Емиграцията е един от главните фактори за намаляване на българското население.

Съгласно Обзора за работната сила на Евростат общият брой на емигрантите в Европа е сравнително нисък с изключение на тези, които са се настанили в Испания. Около 100 000 човека текущо пребивават в Испания, а общо в Европа пребивават около 200 000 човека.⁹ Други държави в които се оформя колония от български емигранти, това са Гърция, Германия, Италия, Холандия. (Виж Таблица 2)

Таблица 2. *Брой на българските емигранти по страни*

Държава	Брой емигранти	Година	Източник
Турция	480 800	2000	Чуждо население по страна на техния произход,
Испания	60 174	2006	По издадени разрешения за престой, Министерство на работната сила и социални въпроси, Испания, 2006.
Германия	46 818	2007	Федерална статистическа служба, Германия, 2008
Гърция	24 987 – други официални източници: 70 000	2007	Издадени разрешения от Министерство на вътрешните работи, 2007.
САЩ	25 415	2000	Наличност на български емигранти, Преброяване в САЩ, 2000
Италия	19 924	2007	Издадени разрешения за пребиваване, Италианска статистическа служба, 2007
Канада	15 955	2006	Статистическа служба, Преброяване в Канада, 2006.
Австрия	6910	2007	Статистика Австрия, 2007
Чешка Република	4 600	2005	ОИСП 2007
Холандия	2 202	2007	Статистическа служба на Холандия, 2007

Източник: Migration in Bulgaria: A Country Profile 2008, p. 18, Federal Statistics Office of Germany (2008), <http://www.destatis.de>, А. Александров, Българската емиграция в Гърция, 2007 публикация по проекта Sustainable Development in a Diverse World, (SUS.DIV)

⁸ А. Chindea, М. Majkowska-Tomkin, Н. Maltila, I. Pastor, 2008, Migration in Bulgaria: A Country Profile, Ed. By Sh. Siar, International Organization for migration (IOM), www.iom.int

⁹ Eurostat, Labour Force Survey, 2007, http://ec.europa.eu/employment_social/news/2007/nov/bgro.pdf

Горепосочените данни относно българската миграция се основава на официална статистика. По непотвърдени данни обаче пребиваващите зад граница българи са значително повече. Така например броят на българите пребиваващи дълго време в Гърция възлиза на около 200 000 човека като 35-40% от тях пребивават в Солун и на територията на Северна Гърция.¹⁰

След влизането на България в ЕС настъпва известна промяна. Оформя се тенденцията към повишаването на сезонната (циркулярна) миграция, вместо на постоянната. Този процес се дължи на нарасналата временна мобилност на ниско квалифицираната работна ръка вследствие отпадането на България от Шенгенския списък. Темпът на нарастване на ниско образованата работна ръка от България възлиза на 5,8% от общия брой емигранти.¹¹

За разлика от по-ранни периоди, когато българската трудова миграция се насочва към Германия и САЩ, през последните години сравнително по-ниско квалифицираните временни мигранти се насочват към Гърция и Испания. При много от случаите, временно пребиваващите се установяват и стават постоянни емигранти.

Изтичането на значителна част от квалифицираната част на българското население се дължи главно на икономически фактори, на безперспективност пред младите хора да се реализират професионално в България. В Таблица 1 ясно проличава, че България е с нисък БВП на глава от населението. През 2009 год. на глава от населението се пада около 40% от средната стойност за страните-членки на ЕС. Освен това заплащането в България продължава да е ниско и изостава в сравнение с това в останалите държави от ЕС. Миграцията има несъмнено икономическо измерение поради лишаването на българския трудов пазар от специалисти и работници. Поради нарасналата икономическа активност в периода непосредствено преди глобалната финансова и икономическа криза, някои български и чуждестранни предприятия изпитваха затруднения при намирането на специалисти и работници и дори се появиха мнения, че България трябва да внася чужда работна ръка.

С влизането на България в ЕС се предполагаше, че доходите на населението ще растат и респ стимулите за миграция ще намаляват. Отпаднаха редица ограничения пред трайното установяване на работещи българи в чужбина. Това означава, че значителна част от специалистите и работниците при възможност ще предпочетат да работят там където биха получавали по-високи доходи. При някои професии не достигат кадри в страната. Това е пречка и пред чуждестранните компании за които един от главните приоритети е привличането на квалифицирана работна сила. Възмож-

¹⁰ А. Александров, Българската емиграция в Гърция, 2007 публикация по проекта Sustainable Development in a Diverse World, (SUS.DIV)

¹¹ World Bank, Development Prospects Group, 2008, Migration and Remittances Factbook, www.worldbank.org

но е също липсата на квалифицирани работници да забави нарастването на ПЧИ, които спомагаха в предкризисния период за високия икономически растеж в страната. Във връзка с това зависимостта между ПЧИ и миграцията е валидна и за България.

4.2. Паричните трансфери от българските емигранти и ролята им за преодоляване на бедността

През последните години се появяват проучвания, че миграцията може да влияе положително върху икономиката на страната на произход на емигрантите. Това се дължи на действието на три компенсаторни механизма, които в някаква степен ограничават загубите на образована и квалифицирана работна ръка в страната с висока емиграция, (известно като изтичане на мозъци), както и като средство за избягване на бедността. *На първо място*, циркулярната миграция дава възможност на емигрантите да се движат в продължение на дълъг период от време между родната страна и чужбина. Вероятно това може да облагодиятства обмена на знания. *На второ място*, образуването на диаспора служи за развитието на търговските връзки между държавата на произход на емигрантите и държавата, където те са се установили. Засилват се търговските връзки, което улеснява трансферът на капитали и обмена на технологии. *На трето място*, нарастването на паричните трансфери, които емигрантите изпращат обратно в родината си, допринася за намаляване на бедността и за повишаване на общото благосъстояние, което оказва благоприятен ефект върху макроикономиката.

От трите компенсаторни механизма за България са от значение последните две, а именно движението на временните емигранти и пренасянето на нови умения и знания, което не може да се оцени. Поради това главният ефект е повишаването на паричните трансфери от българската трудова миграция и тяхното отражение върху финансовото състояние на редица български семейства.¹²

Паричните трансфери са от значение за редица страни от Централна и Източна Европа, за много развиващи се държави от Азия и Африка. По оценки на Световната банка, над 10% от паричните преводи на емигрантите се влагат в образование и спестявания. Около 5% се използват за осъществяване на инвестиции или подпомагане на частен бизнес. Основната част обаче от тези преводи отиват за храна и облекло на домакинствата, които получават значителна помощ чрез тези средства.

През последните десетилетия размерът на паричните преводи от българските емигранти нарастват устойчиво (в номинално и реално изражение) и текущо представляват значителен източник на доходи за редица семейства. (Фиг. 4). В периода 1996-2008 год., в страната са влезли общо

¹² Паричните трансфери на емигрантите са онази част от емигрантския доход, който под формата на пари и стоки, се трансферират обратно в родината на емигрантите, главно с цел поддържане на тяхните фамилии останали там.

13,03 млрд. долара. Този финансов поток съвсем не е точен защото в статистиката се отчитат само официално регистрираните банкови преводи. Значителни парични потоци вървят по линия на скрития трансфер на пари в брой, извършван по най-различни начини. По някои оценки, размерът на паричните суми изпращани от емигрантите възлиза средно годишно на общите вноски, които населението плаща за режийни издръжки. Като ефект от миграцията, след ПЧИ, преводите от емигрантите от чужбина са значителен източник на външно финансиране.

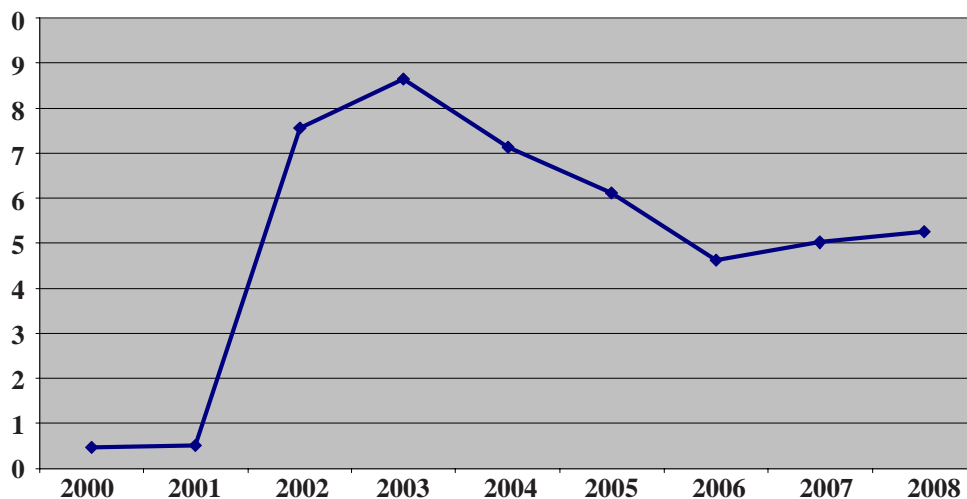
Фигура 4

Източник: Световна банка

За много държави паричните трансфери на емигрантите съставляват все по-нарастващ относителен дял от БВП в редица държави от Югоизточна Европа, както и за бившите съветски републики. Паричните преводи от емигранти представляват повече от 20% от БВП в Молдова, Босна и Херцеговина и повече от 10% в Албания, Армения, Таджикистан. За България този показател също нараства, като той е най-висок в периода 2002-2004 год. със средно 7,37% от БВП. След този пик паричните вноски на емигрантите се стабилизират на около 5% от БВП. (Фиг.5). Паричните трансфери на емигрантите представлява сравнително значителен процент от БВП и това косвено влияе на нарастването на икономическия растеж. Съгласно статистиката през 2009 год. паричните трансфери от българската трудова миграция вероятно ще намалееят със 7% поради спада в икономиките на развитите държави и особено в Испания и Гърция.

Фигура 5
Размер на изпратените суми от българската
трудова миграция като % от БВП

Източник: Изчислено по данни от Световна банка, и www.stat.bg

Оценката на ефекта на паричните трансфери на емигрантите върху качествените промени в икономиката трудно може да се прецени. В обзора на Световната банка от 2007 год. се подчертава, че 80% от българските емигранти не изпращат парични трансфери.¹³ Сред емигрантите, които правят парични трансфери към България, една част от тях изпращат 30% от средния доход, а 49% от тях превеждат пари един път в месеца.¹⁴

В общи линии за много български семейства, паричните трансфери са източник на доходи, които допринасят за смекчаването на тяхната икономическа и финансова нестабилност и предотвратяване на бедността. Съгласно данните от август 2009 год. 20% от българското население живее около линията на бедността. Прагът на бедност от януари 2009 е 97 евро. Средната работна месечна заплата е около 220 евро и е най-ниската от страните в ЕС. Съгласно приблизителните оценки вноските на емигрантите от чужбина повишават доходите на около 300 000 български семейства.

Повишаването на финансовите възможности на част от българското население, благодарение на паричните трансфери от емигрантите, разширява възможностите за образование и инвестиции. В България паричните

¹³ World Bank, 2007, Migration and Remittances – Eastern Europe and the Former Soviet Union.

¹⁴ B. Quillin, C.Segni, S.Sirtaine, I.Skamnolos, 2007, Remittances in the CIS countries: A Study of Selected Corridors, Chief Economist's Working Paper Series, Europe and Central Asia Finance and Private Sector Development Department, World Bank, Vol. 2, No2.

вноски на емигрантите служат главно за закупуване на имоти, които се отчитат като ПЧИ. В това отношение трансферите на работещите зад граница са финансов ресурс за българската икономика и имат значение за развитието на регионите.

Паричните трансфери имат също известни отрицателни ефекти върху икономиката. Вероятно притокът на свежи пари от емигрантите е довел до намаляване на стимулите за търсенето на работа. Може да се предположи че увеличаването на паричните трансфери от емигранти вероятно е намалил натиска над пазара на труда за намаляване на безработицата. Нарастването на доходите на част от българското население води до нарастване на разходите за потребление, което оказва натиск над търговския баланс за внос на стоки за потребление. Това влияе на общото равнище на вътрешните цени и води до нарастване на инфлацията. Фиксираният курс на българския лев към еврото не позволява да се отчетат скритите тенденции на вероятно повишаване на курса на националната валута и по този начин да се прецени и намаляването на конкурентоспособността на местните стоки и услуги.

Паричните трансфери са по-малко устойчив източник за доходи в чуждестранна валута за редица държави и за България. Докато капиталовите потоци нарастват по време на благоприятни икономически цикли и сравнително намаляват при спад на икономическата активност и/или криза, което ясно пролича по време на глобалната финансова криза, то паричните вноски от емигранти имат анти-циклично действие върху държавите на произход на емигрантите. На практика в България намаляването на темпа на растеж на трансферите, поне този обем, който е обхванат от банковата статистика, се дължи на спада на икономическата активност в развитите индустриални държави, вследствие глобалната финансова криза. Паричните трансфери сравнително намаляват и само частично ще поддържат финансово част от населението. Намаляването на ПЧИ в недвижими имоти се дължи до голяма степен на ограничаването на покупките на недвижимата собственост от българи, живеещи постоянно в чужбина.

През последните години ПЧИ и паричните трансфери са значими финансови потоци, които въздействаха благоприятно на макроравнище, съдействаха за икономическия растеж и за нарастване на заетостта и доходите на част от населението. Ако не бяха паричните трансфери на емигрантите бедността в България би била по-значително.

Заключение

➤ Международната глобална финансова криза и икономическата рецесия повлия по посока намаляването на прилива на ПЧИ. Спадът на ПЧИ обуславя отрицателния ръст на икономическия растеж, който в предишни периоди беше подхранван от тяхното нарастване. Предприятията с чуждестранно участие също са ограничили силно своята дейност и поради трудното получаване на кредити от банките.

➤ Независимо от факта, че паричните трансфери са относително устойчиви, защото независимо от известно спадане на доходите на българската трудова миграция, се предполага че тя ще продължава да изпраща парични средства на близките си, спада на тези трансфери ще се отрази силно на платежоспособността на българските домакинства. Още повече че безработицата нараства, като от началото на кризата са съкратени от работа 297 500 човека като дългосрочно безработните възлизат на около 80 000 човека.¹⁵ Намалването на паричните трансфери ще засегне домакинства, особено тези, които имат задължения към банки и други натрупани плащания.

➤ Ограничаването на притока на ПЧИ още повече изостря конкурентната борба между държавите от Централна и Източна Европа за тяхното привличане. Това налага търсенето на нови сравнителни предимства за България, които са насочени към привличането на ПЧИ в развитието на експортно-ориентирани отрасли, в инфраструктурни проекти. Необходимо е възобновяване на притока на финансови средства от структурните фондове на ЕС като реакция срещу намаленото външно финансиране.

Литература

1. Аутсорсингът-същност и развитие, 2006, Министерство на икономиката и енергетиката, 1-26, www.mee.government.bg

2. В. Маринов, Международната трудова миграция: икономически аспекти, УНСС, 1-55

3. Национална стратегия на Република България по миграция и интеграция (2008-2015), 1-38

4. K.P.Sauvant, P.Mallampully, P.Economou, 1993, Foreign Direct Investments and International Migration, OECD Conference, 1-35.

5. Mintchev, V., and V.Boshnakov (2007). „Empirical assessment of the attitudes of Bulgarian return migrants”, Economic Thought, No 5. (in Bulgarian and English)

6. Mintchev, V., and V.Boshnakov (2006). „The profile and experience of return migrants: Empirical evidence from Bulgaria”, South-East Europe Review for Labor and Social Affairs (SEER), Hans-Bockler Foundation, No.2.

7. Rangelova, R., K. Vladimirova, S. Blazheva, Y. Kalchev, V. Minchev and V. Boshnakov (2006). „Gender dimensions of Bulgaria’s new migration: Policy implications”, Economic Studies, No.1, Sofia: Institute of Economics at BAS.

7. Mintchev, V., Y.Kaltchev, V.Goev, V.Boshnakov (2004). „External migration from Bulgaria in the beginning of the XXI century: Estimates of potential emigrants’ attitudes and profiles”, Economic Thought, XIX, Yearbook of the IE at BAS.

9. R.Ranguelova, K.Vladimirova, Migration from Central and Eastern Europe, South-East Europe Review for Labour and Social Affairs, 7-30, www.cceeol.com

10. Th.Xenogiani, (2006), Migration Policy and its interactions with aid, trade and foreign investment policies; A background paper, OECD Development Centre Working Paper, 249, 61.

¹⁵ По данни от Министерство на труда и социалната политика.

11. L.T. Katseli, R.B. Lucas, Th. Xenogiani, (2006), Effects of migration on Sending Countries: What Do We Know and What Can We Do?, Working Paper, 250, June.
12. Foreign Direct Investment: A Lead Driver for Sustainable Development? Economic Briefing Series No1.
13. M. Baldwin-Edwards, (2004), Sustainable Development and Emigration: the contemporary Balkans and the EU, South-East Europe Review for Labour and Social Affairs, 1, 9-14.
14. A. Ivlevs, J. de Melo, (2008), The Brain Drain and Trade: Channels and Evidence, EUDN Working Paper, 06.
15. A. Ivlevs, (2006), Migration and FDI in the Globalization Context: The Case of a Small Open Economy, Centro Studi Luca d'Agliano, Development Studies Working Paper, 209, March.
16. E. d'Agosto, N. Solferino, G. Tria, (2006), The Migration and FDI Puzzle: Complements or Substitutes? October.
17. M.Kugler, H. Rapoport, Skilled Emigration, Business Networks and FDI, Category 7: Trade Policy, CESIFO Working Paper, 1455.
18. B. Javorcik, C. Ozden, M. Spatareanu, G. Neagu, (2006), Migration Networks and FDI, World Bank Policy research Working Paper, 4046, November.
19. Ch. Uk Kim, (2006), Immigration, FDI and International Trade, *ckim3@uoregon.edu*.
20. E. Markova, B. Reilly, July 2006, Bulgarian Migrant Remittances and Legal Status: Some micro-level Evidence from Madrid, Sussex Migration Working Paper No 37, University of Sussex, 1-12.
21. С. Костадинова, Българските емигранти – повече ползи, отколкото загуби за България, Институт за пазарна икономика, www.ime.bg.
22. A.Zaiceva, K.F. Zimmerman, July 2008, Scale Diversity, and determinants of labour Migration in Europe, IZA DP No 3595, , p. 1-40.
23. T. Xenogiani, 2005, Policy Coherence for Development: A Background Paper on Migration Policy and its Interactions with Policies on Aid, Trade and FDI, OECD, 1-50.
24. F. Pissarides, P.Sanfey, S. Tashchilova, 2006, Financing transition through remittances in South-eastern Europe: The case of Serbia, EBRD, 1-17.
25. P. Giuliano, M. Ruiz-Arranz, 2005, Remittances, Financial Development, and Growth, IMF Working Paper, 1-39.
26. R.Munz, Th.Straubhaar, F.Vadean, N.Vadean, 2007, What are the migrants' contributions to employment and growth? A European approach, HWWI, Migration Research Group, 1-36.

НАРАСТВАНЕ НА МНОГООБРАЗИЕТО В СОФИЯ: ИКОНОМИЧЕСКИ И ИМИГРАЦИОННИ ИЗМЕНЕНИЯ

1. Въведение

София е икономически, търговски, финансов център, център за услуги, комуникация и потребление. Той не е механичен сбор от отделени едно от друго частни пространства, обвързани с частни индивиди и групи. София е главно пространство на общия живот на България. Градското пространство е изпълнено със социална динамика, обмени, мълчаливи договори или предоговаряния, но също така с напрежения, конфронтации, дори брутални сблъсъци. София е пространство, в което се случва гражданското действие, като единствена възможност на общо съществуване в съвременния свят и като столица на страна-членка на ЕС.

През последните двайсет години София и големите български градове са сцена на радикална промяна на общия живот. Те преживяват значителни политически, икономически, социални, културни промени и сътресения. Същевременно, физическото им пространство е в процес на непрекъсната архитектурна, инфраструктурна и функционална трансформация. Тя засяга несъмнено не само публичното пространство на града, но и пространството на общия живот.

Значително изменение в София като отворен град е фактът, че в качеството си на хомогенен културен и етнически хомогенен град, понастоящем той става постоянно местоживеене за нарастващ брой чужденци от цял свят. Нарастването на културното многообразие е резултат на нарастването на международните потоци на стоки, фактори на производството и знание които тласкат напред общото взаимодействие между различни многообразни групи от хора. Управлението на имиграцията се превръща в централен въпрос за Изпълнителната власт в България.

2. Икономическо развитие на София

2.1. Развитие на София по време на социализма

София се развива на основата на пространствен модел на развитие, който е различен от този на градовете с пазарна икономика. Неограничената власт на държавата да купува земя и имущество, да действа като активен участник в строителството на жилищата и социалната инфраструктура, както и да има изключителен контрол върху инвестиционните решения създава град с висока гъстота на населението в периферията и висок дял

на земя за промишлени нужди. Концентрирането на промишлени предприятия на територията на София привлича значителни маси от хора от по-малките градове и села. Това обуславя изграждането на големи жилищни комплекси, което води до необосновано разрастване на София и замърсяване на града, най-вече от гигантските промишлени предприятия. Градът постепенно започва да губи своята привлекателност като зелен и приятен за живеене град.

На практика през годините социализма има съществени ограничения пред населението от провинцията да се настани в София, което в някаква степен намалява вътрешната миграция – от по-малко населените места в София и по-големите градове на България.

Пряко следствие от спецификата на социалистическо общество като затворено общество е стриктното регламентиране и максимално ограничаване на движението на населението през граница: както на българските граждани навън, така и на чужди граждани към страната. От този период е и представата за етнокултурното разнообразие, която се асоциира все още и често с понятието «малцинства», т.е., традиционно живеещи на българска територия етнически общности (турци, роми, евреи, арменци, татари, гагаузи и мн. др.)

Редките изключения на «създаване» на имигрантски общности по времето на социализма са били политически инспирирани:

- няколко изселнически вълни на български граждани от турски произход към Турция;
- приемане на активисти с леви убеждения от съседни страни като Турция, Гърция;
- привличане на студенти от Третия свят с конкретна цел – даване висше образование на леви интелектуалци като част от дългосрочна стратегия за подготовка на световна революция.

Изключение от тази доминираща политическа логика е приемането след края на 70-те години на виетнамски имигранти в отговор на необходимостта от работна ръка в някои икономически сектори като строителството

2.2. София в периода след прехода към пазарна реформа

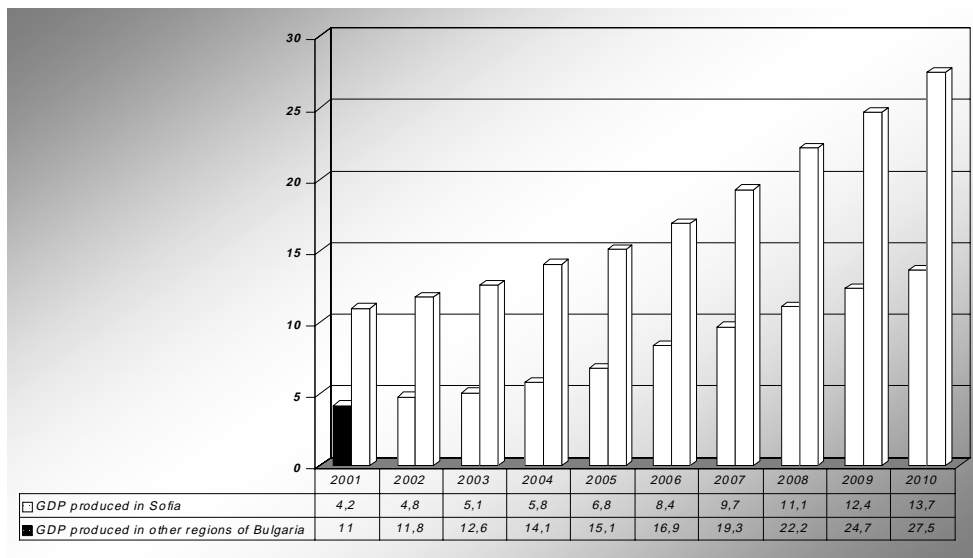
София е 14-ти град по големина в Европа по брой на населението (2006 год.). Той може да бъде сравним по големина с Брюксел и Прага. През последните 20 години в София станаха редица драстични изменения.

Икономиката на София е ориентирана към услугите и се движи предимно от частния сектор. Частният сектор генерира 94% от всички услуги и 87% от останалите продажби. Малките и средните предприятия дават 71% от всички продажби. Секторите строителство, търговия с недвижими имоти, бизнес услуги, транспорт и телекомуникации имат най-голям дял в растежа за последните години и продължават да привличат инвестиции.

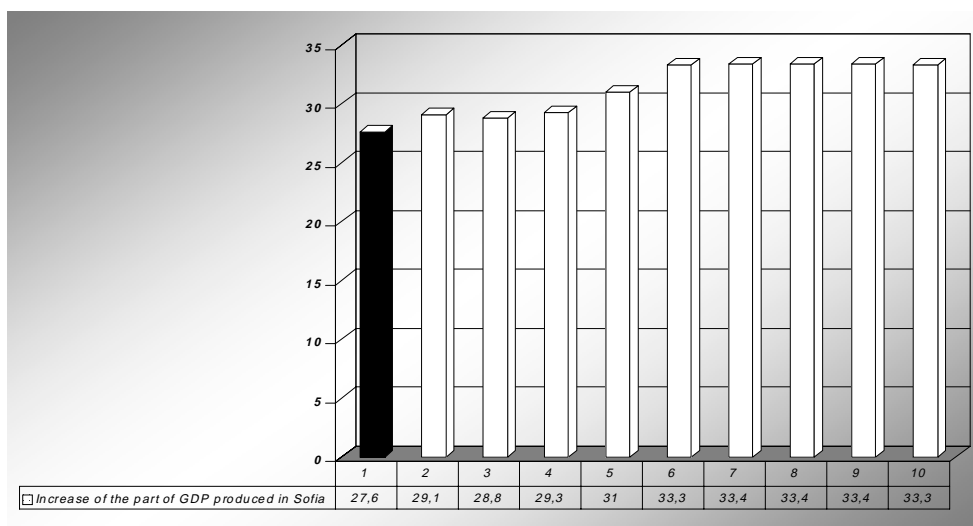
В София се произвеждат 33% от БВП. Нарастването на БВП в София

постоянно надхвърля средния растеж за страната. БВП на глава от населението в София е 15 845 Евро /2006г./ и понастоящем е 69% от средния за ЕС. Делът на услугите в БВП на София е 74% в сравнение със средния от 60% за страната.

Фигура 1. Нарастване на БВП, произведен в София и в останалите региони на България 2001-2010 години в млрд. EUR

Фигура 2. Нарастване на относителния дял на БВП произведен в София в %

София има сравнителни предимства, *главно с възможностите за заетост и човешки ресурси*. Хората в трудоспособна възраст в столицата са **835 768** души или 17.4% от населението. Продължава тенденцията да намаляват жителите в трудова възраст, което е отражение на процесите на застаряване на населението в България. (На 100 души, излизаци в пенсия (над 64 години), се падат 79 души, които влизат в трудова възраст (15-19 години). Жените надвишават броя на мъжете в столицата и на 1000 мъже се падат 1103 жени.

Столицата расте, но и застарява. Средната възраст на хората в София миналата година е била 40.4 години, докато десет години по-рано е била 38.9 години

В София е регистрирана и най-ниската безработица сред областите в страната. Тук са най-високите доходи, заетост и цени. Приключилата приватизация води до нарастване на заетостта в частния сектор. В него работят 52% от работната сила, или 10 пъти повече в сравнение с 1990 г. Сравнително високият процент – 48%, работещи извън частния сектор, се дължи главно на съсредоточаването на почти цялата администрация в столичния град.

В София навлязоха хиляди имигранти – повечето от които локализиращи в бизнес центъра на града, като през последните 5-6 години по някои изчисления техният брой възлиза на 100 000 човека. Това значително нарастване доведе до изключителен натиск към нарастването на инвестициите в недвижими имоти.

В София са регистрирани близо половината от преките чуждестранни инвестиции (ПЧИ) в страната. Това е естествено, като се има предвид, че повечето от приватизираните дружества, холдинги и банки са регистрирани в столицата. Съществуващият промишлен капацитет, инфраструктурата и квалификацията на работната сила /в столицата 30, 5% от работещите са с висше образование и 30% – със специализирано средно образование, докато за страната тези стойности са съответно 12, 4% и 26%/ са сред водещите фактори за привличането на инвестиции. През 2009 год. обаче се очаква ПЧИ да се свият с 32%.

Таблица 1. *Преки чуждестранни инвестиции в София по икономически сектори през 2008 в млрд. долари*

Общо ПЧИ	Финансови услуги	недвижима собственост	Строителство	търговия	бизнес услуги	Технологии	други
6.6	2.6	1.9	0.8	0.7	0.2	0.1	0.3

Българската икономика изпитва последствията на световната икономическа криза. Към 2009 се очаква тя да намалее с 6% с перспективата към 2010 год. този спад да се ограничи до 1.5%. За четвъртото тримесечие

на 2009 год. се очаква българската икономика да се свие със 7.4% в сравнение с предходната година. Това променя очакванията за икономическия потенциал на София в близките две години.

В периода на преход към пазарна икономика и подобно на цялата държава, в София се задълбочава бедността и необходимостта от създаване на нови работни места. Много от предишните промишлени предприятия постепенно са затворени. Главните отрицателни черти са градоустройствената структура на столицата и жилищното строителство. Липсват адекватни схеми за финансиране и законова рамка за стопанисването на жилищата. Необходимо е обновяване на жилищните райони, подобряване на схемите за функциониране на пазара на недвижими имоти, доразвиването на инфраструктурата на града и системата на обществения транспорт в столицата.

3. Постепенното нарастване на мултикултурността и многообразието – приток на имигранти и бежанци

Поради своята централна локализация на Балканския полуостров, София привлича нарастващ брой чуждестранни работници и емигранти от чужбина, както и вътрешни мигранти.

Според статистиката, макар и бавно, миграцията към столицата от другите населени места постепенно спада. Допреди две години механичният прираст годишно е бил между 13 до 17 хиляди годишно, от 2006 година насам е вече около 7 хиляди.

По последни данни 55,684 чужденци са постоянно пребиваващи главно в София. Най-голяма група са граждани на ЕС, следвана от граждани на държави извън ЕС, както и от азиатци, американци, африканци. Европейците представляват 69.8 % от постоянно пребиваващите в страната имигранти, следвани от гражданите на азиатски държави (13.9 %), чужденците от Северна и Южна Америка (1.2 %) и Африка (1 %).

Две трети от чуждестранните граждани живеят в София с постоянен статут на резиденти. Независимо от факта че броят на чуждестранните работници не е така висок, както този в останалите държави-членки на ЕС, се наблюдава тенденцията на тяхното нарастване, включително и на граждани от ЕС. В чуждестранните компании, локализирани в София работят нарастващ брой млади чуждестранни специалисти. След присъединяването на България към ЕС нараства имиграцията на чуждестранни граждани от съседни държави, които проявяват нарастващ интерес към получаването на българско гражданство.

Имиграцията в София и България е *различна* от имиграцията на Западна Европа, САЩ и други развити страни. Тя *започва по-късно* и е не-сравнимо *по-малобройна*. Тези отлики са съществени, но не са най-важното. *Портретът на имигранта* в България е *различен*, почти противоположен на „класическия“. Реалностите често потвърждават тази картина – безработицата сред имигрантите на Запад е много по-висока от тази сред

местното население, в голямата си маса те са на периферията на пазара на труда.

Имигрантите не могат да бъдат определени като типични „представителни“ за своите страни – те са по-мобилизираните, по-предприемчивите, по-готовите да поемат риск граждани, дошли от друга държава.

В огромното си мнозинство **китайците** у нас са хора без високо образование, заети в два основни сектора – ресторантьорство и търговия на дребно. На противоположния полюс са **африканците** – високо образовани, инженери, лекари и др. **Арабите** са основните конкуренти на китайците в двете икономически ниши, които са заели. **Китайската** общност е сред **най-адаптивните**. Независимо от голямата културна дистанция, тя успява с лекота да преминава етнически граници.

Китайците са по-агресивни и успяват да изтласкат арабите от някои от завоюваните лесно в началото на пост-комунистическия преход икономически позиции. В същото време, поради по-дългото си присъствие в София, **ливанците** са проникнали в повече икономически дейности.

В София няма China town, но духът на China town доминира в структурирането и самоорганизирането на китайската общност. Затова и най-**хомогенната** имигрантска група е **китайската**, а най-**хетерогенна** е **арабската**, включваща сирийци, ливанци, иракчани, афганистанци и др.

Най-**противоречива** е **кюрдската** – ако при повечето групи водещ белег е националната принадлежност, в този конкретен случай тя е подчинена на културната идентичност.

Открит е въпросът дали малкото **африканци**, които идват от различни държави и етнически групи, не рядко в конфликт помежду си, могат да бъдат мислени като общност. Те са единствената „**расова**“ група в България, страна без колониална традиция и без никакъв исторически опит в този вид интеркултурен контакт. Африканската имиграция е **наследство** от политиката на българската държава след 60-те години да предлага стипендии на африкански студенти с леви убеждения.

Основният вид имиграция може да се определи като **икономическа или трудова**: по-лесно се започва бизнес в София, което привлича имигранти от Сирия, Ливан и други страни от Близкия и Средния Изток.

Икономическата имиграция в София има и **една съществена особеност**. Тя „носи“ със себе си т.нар. *brain gain* – много експерти, консултанти, мениджъри, които придружават чуждите инвестиции в нашата страна.

Чрез икономическата имиграция България има шанс да компенсира частично загубите от „изтичането на мозъци“. Над 40% от пристигащите у нас чужденци са с висше образование, а над 1/4 се занимават със собствен бизнес, което също допринася за икономическото развитие на страната. Вярно е, че приблизително същият дял от икономическите имигранти правят финансови трансфери в собствените си страни, за да подпомагат семействата си (годишно това са над 50 милиона долара). Но същата стратегия е валидна и за българските емигранти, чиито парични преводи към

родината формират близо 5% от БВП (2008 год.).

Някои имигрантски групи се сформират изцяло по *семеини* причини. *Руската* общност е главно женска – около **80%** са жени, омъжени за българи. Руската общност е многобройна, отдавна установена, отлично интегрирана. *Африканските имигранти* също са основно от смесени бракове, затова като правило се считат за добре *интегрирани*.

През 1993 г. България подписа Женевската конвенция и започна да дава политическо убежище. *Бежанците* идват главно от Афганистан, Ирак, Сомалия. България е приела и мнозина палестинци. Броят на *бежанците* нараства 10 пъти за 10 години, запазвайки обаче невисоки стойности. Тази относително малка група има голяма публична видимост – както поради развитата мрежа от правителствени и неправителствени организации, така и поради медийното покритие, подхранващо опасенията от бежански вълни при всяка криза – Афганистан, Ирак и т.н.

Приемането на България в ЕС (2007 г.) коренно променя картината на *транснационалната миграция в София*. На „изхода” се забелязва леко покачване, но то е далеч от очаквания от Западна Европа неконтролиран прилив на емигранти от новоприетите страни, каквито са България и Румъния. На „входа” обаче се заражда истинска приливна вълна – малко очаквана и недооценена както от експертите, така и от политиките. **През 2008 г. броят на чужденците в България по официални данни се удвоява и надхвърля 100 хиляди души (ако се прибавят и чужденците с неуреден статут, фактически скокът е със 150%).** Турция е водеща в изпращане/връщане на заселници към България – 13,3% от общия им брой. Международният миграционен обзор от 2008 г. подрежда изпращащите страни в българската транснационална имиграция по следния начин: Турция, Македония, Великобритания, Русия.

Таблица. Брой на мигрантите в България към 31 декември 2007

	2000	2001	2002	2004	2005	2006	2007
Брой на мигранти със статут на постоянно пребиваващи	-	43,630	-	50,756	53,197	55,684	-
Мигранти с разрешение за дългосрочно пребиваване	-	-	-	23,295	21,680	26,921	-
Легални мигранти с дългосрочен и постоянен статут на пребиваване	-	-	60,028	74,051	74,877	82,605	94,703
Брой на бежанци с придобит хуманитарен статут	-	-	-	-	-	-	4,958
Общ брой мигранти	101 000	-	-	-	104,076 (Гранична полиция: 110,000)	-	99,661

Източник: НСИ; Дирекция „Миграции”, МВР (2007); Employment and working conditions of migrant workers — Bulgaria <http://www.eurofound.europa.eu/ewco/studies/tn0701038s/bg0701039q.htm>

Мигранти със статут на постоянно пребиваващи: чужденци, които работят с трудов договор, техните деца, родители; чужденци, които са инвестирали повече от 500,000 щ. д. и чужденци, които имат разрешение за работа в България над пет години.

Мигранти с разрешение за дългосрочно пребиваване: чужденци, които са получили разрешение за престой до 1 година, главно за продължаване на обучение в университети, за търговска дейност, брак с български/а гражданин/ка или с постоянно пребиваващ чужд гражданин, членове на семейство на постоянно пребиваващ чужденец и чужди специалисти.

Данните за имиграционните потоци към София са недостатъчни тъй като не се поддържа систематична и официално достъпна статистика за броя на чужденците, а данните, получени неофициално са оскъдни и противоречиви. Някои публикации за миграцията в България не се придържат към категоризацията за статут на пребиваване, използвана от Закона за чужденците в България, а използват своя собствена класификация за временно, дългосрочно и постоянно пребиваващи. Това води до несъответствия в оценките за броя на мигрантите в България, варираща между 60,000 и 108,000, както и до големи разлики в хипотезите за броя на нелегално пребиваващите мигранти в страната.

Статистически профил на имигрантите¹ в София

➤ Полово-възрастова структура

Съотношението между половете сред имигрантските общности е в полза на мъжете, които представляват 62 % от всички имигранти в страната. 93.4 % са в трудоспособна възраст (повечето от които са на възраст между 26 и 45 години). Полово-възрастовата структура на имигрантските общности не се различава съществено от световните миграционни тенденции, при които типичният икономически имигрант е млад и от мъжки пол. Несъответствията в половото съотношение е най-силно изразено сред арабската, африканската, турската, кюрдската, афганистанската, иранската и виетнамската общност, което по-всяка вероятност се дължи на преобладаващите културни и социални норми в страните на произход, където женската миграция се счита за уместна и приемлива само в компанията на член от семейството от мъжки пол. По-балансирано е съотношението между половете сред китайските, арменските и македонските имигранти, а сред мигрантите от Русия (жените представляват 80 % от руските имигранти в страната) и други страни от ОНД. Тази своеобразна женска миграция до голяма степен се дължи на смесени бракове между 60-те и 90-те години на миналия век.

➤ Гражданско състояние

Мнозинството от имигрантите (61.8 %) са избрали самостоятелната

¹ Изследване на правата на мигрантите в България, Доклад на Български хелзински комитет, ноември 2006 г.

миграция, докато 38.2 % са били придружени от друг член на семейството: съпруг/а или партньор/ка (21.6 %), дете/деца (13.8 %), родител/и (6 %), или близък приятел/и (6 %) и т.н.. По-голямата част от имигрантите са женени/омъжени или във фактическо съжителство с партньор/ка (63.4 %). Значителен е процентът на смесените бракове с българ(к)и (57.4 %), който е по-висок при жените (61.1 %) и малко по-нисък сред мъжете (55 %). Средностатистическото имигрантско семейство има едно (42.7 %) или две деца (41.8 %), 46.8 % от които са с българско гражданство.

➤ **Образователен статус и езикови умения**

Средностатистическият имигрант в София е високо образован: повечето имигранти (54 %) са завършили средно образование; 37.1 % имат висше образование (бакалавърска или магистърска степен), 2.1 % притежават по-висока академична степен, а приблизително същият процент имат само основно образование. Образователният статус на имигрантите в България е по-високо от този на местното население и се дължи на факта, че значителна част от установилите се тук имигранти първоначално пристигат в страната като студенти.

Българските граждани по натурализация с имигрантски произход са дори по-образовани от мигрантските групи със статут на пребиваващи: 33.9 % от тях са завършили висше образование, а 3.2 % имат по-висока образователна степен. Приблизително половината от имигрантите (51.4 %) не са имали никакви познания по български език, когато за първи път пристигат в България, докато значително по-малък процент от тях (30.9 %) изобщо не са знаели английски език.

➤ **Продължителност на пребиваването и правен статут**

По-голямата част от имигрантите в София са живели в тук повече от 10 години (36.4 %), а приблизително същият процент от тях (34.8 %) са пребивавали между 5 и 10 години. Мнозинството от мигрантите в София са със статут на постоянно (42.1 %) или продължително пребиваващи (31.2 %); краткосрочно пребиваващите чужденци и българските граждани по натурализация представляват почти еднакъв процент от мигрантската общност (около 8 %), докато бежанците и чужденците с хуманитарен статут или временна закрила са по-малко от 3 % от всички мигранти в столицата.

➤ **Трудова заетост**

Противно на популистките манипулации относно нивото на заетост сред мигрантите и социалните помощи, които предполагаемо се отделят за тях в много страни дестинации за имигранти, трудовата заетост сред имигрантите в София е значително висока (73.8 %). Нивото на заетост е високо сред всички мигрантски групи. Особено сред постоянно пребиваващите (83.3 %) и българските граждани по натурализация (83.9 %). 63.5 % от бежанците, чужденците с хуманитарен статут и временна закрила също са трудово заети. Само 3.2 % и 9.5 % съответно от натурализираните имигранти и от чужденците, получили закрила, никога не са кандидатствали за работа. По-високата трудова заетост на имигрантите в сравнение с на-

селението като цяло най-вероятно се дължи на работоспособната им възраст и нивото на образование и квалификация.

Посочените данни до голяма степен потвърждават наблюдението на Анна Кръстева², че в София няма бедстващи имигранти (бежанците не попадат в целевата група на нейното изследване) и докато сравнително малка част от имигрантите са наети от български работодатели, има много българи, наети от имигранти. В този смисъл е коректно и уместно да подчертаем, че те по-скоро създават отколкото отнемат работни места.

България не е крайна спирка за имигрантите

Само около 50% от имигрантите смятат да останат завинаги в България. Почти една четвърт от тях при възможност възнамеряват да се върнат обратно. Най-динамична и мобилна е групата на транзитните мигранти. Такива са 16,8% от пребиваващите чужденци в България. Тя вече се превръща в своеобразно разпределително депо в транснационалните потоци, което се случва благодарение на новия ѝ статут на страна, член на ЕС. Именно богатите страни от Европа са крайната цел на новите номади. Те се събират от юг, изток и запад в България, за да подготвят и реализират последния си преход. Така България повтаря ситуацията в Чехия и Унгария, които преди няколко години бяха атрактивни междинни дестинации за глобалните мигранти.

Няколко са основните перспективи пред София

На *първо място*, това е връщането на облика на София на зелен и приятен за живеене град с активен икономически и културен живот.

На *второ място*, решаването на сложните екологични проблеми, пре-населеност, модернизирание на инфраструктурата, регулиране на миграционния поток от селото в града.

На *трето място*, решаването на проблеми, свързани със замърсяването от автомобилния транспорт и от някои производствени дейности.

На четвърто *място*, понастоящем миграционната политика е централно управлявана на национално равнище. Целта на София е развитието на миграционна политика на общинско равнище.

През 2008 год. градът прие нов стратегически подход с целта да повиши развитието на демократична и децентрализирана система на общинско управление с цел утвърждаването на устойчиви и дългосрочни ползи за гражданите на София.

² Кръстева, А. (2005). „Българският имиграционен феномен”. В *Имиграцията в България*, ред. А. Кръстева. София: ИМИР.